Východočeské listy historické

46/2021

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
46/2021

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors

prof. **Ondřej Felcman** — ***předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors*** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
dr. **Tomáš Hradecký** — ***vedoucí redaktor | Editor-in-Chief*** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
dr. **Ryszard Gładkiewicz** (Uniwersytet Wrocławski, Polsko | University of Wrocław, POL)
dr. **Vlastimil Havlík** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
doc. **Martin Šandera** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
dr. **Jiří Štěpán** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors

prof. **Petr Čornej** (Česká republika | Czech Republic)
Dr. **Daniel Franzkowski** (Spolková republika Německo | Federal Republic of Germany)
doc. **Jiří Hutečka** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
prof. **Zenon Jasiński** (Uniwersytet Opolski, Polsko | University of Opole, POL)
Mgr. **Monika Kabešová** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE) ***redaktorka | Editor***
doc. **Karel Konečný** (Univerzita Palackého v Olomouci | Palacký University Olomouc, CZE)
doc. **Jiří Kubeš** (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
prof. **Milena Lenderová** (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
dr**. Miroslav Londák** (Slovenská akadémia vied, Slovensko | Slovak Academy of Sciences, SVK)
doc. **Naděžda Morávková** (Západočeská univerzita v Plzni | West-Bohemian University in Plzeň)
doc. **Jaroslav Pažout** (Technická univerzita v Liberci, ČR | Technical University in Liberec, CZE)
doc. **Veronika Středová** (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
dr. **Ondřej Tikovský** (Parlamentní knihovna, ČR | Library of the Parliament, CZE)

ISSN 1211-8184
MK E 21784
ERIH Plus ID 487694

Recenzenti 46. svazku | Reviewers of Volume No. 46

doc. PhDr. **Zdeněk Beran**, Ph.D.
prof. PhDr. **Jaroslav Čechura**, DrSc.
doc. PhDr. **Ivana Čornejová**, CSc.
PhDr. **Pavel Kreisinger**, Ph.D.
prof. PhDr. **František Musil**, CSc.
Mgr. **Lukáš Perutka**, Ph.D.
Mgr. **Petr Polehla**, Ph.D.
prof. PhDr. **Josef Žemlička**, DrSc.

EDITORAL

Vážení čtenáři,

46. svazek Východočeských listrů historických, který držíte v rukou, je posledním svazkem tohoto časopisu. Uzavírá relativně rozsáhlou a svým zaměřením pozoruhodnou sérii svazků, která v minulých letech přinášela každoročně nové historické studie, materiálové statě, zprávy a recenze.

VLH mají za sebou v podstatě třicetiletou historii. Zárodečnou formou periodika byly Listy katedry historie, které začal vydávat kolektiv někdejší Katedry dějepisu Pedagogické fakulty v Hradci Králové. S novými pedagogickými posilami, které doplnily pedagogický kolektiv katedry po sametové revoluci, přišly nové nápady. Jedním z nich byla touha vydávat vlastní odborný historický časopis, který přesáhne obzor hradeckého pracoviště a bude mít širší, celostátní působnost.

Již v roce 1997 vyšlo periodikum pod novým názvem jako první dvoučíslo. VLH vycházely jednou ročně jako stránkově větší publikace sborníkového typu až do roku 2005. Po menší cezuře způsobené přechodem jádra redakční rady na novou fakultu Univerzity Hradec Králové se však VLH znovu objevily.

S novou redakční radou a s nově nastavenými pravidly začala redakční rada časopisu usilovat o zařazení do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik ČR a později do mezinárodní databáze ERIH Plus. To se podařilo v roce 2016, tehdy už vycházely VLH dvakrát ročně jako skutečný časopis, v nové úpravě a s menším počtem stran. Některé ze svazků dostaly i monotematický charakter. Nejčastěji však časopis přinášel tematicky různorodé studie, vedle těch, které se vztahovaly k východočeské oblasti, se na stránky dostávaly stále častěji témata vázaná na české dějiny nebo ke středoevropskému prostoru. Vedle češtiny se pravidelně objevovala slovenština a polština.

Současný systém hodnocení vědy a výzkumu v oblasti humanitních a společenských věd v České republice se pochopitelně citelně dotkl také života odborných periodik. Redakční rada VLH proto po dlouhé úvaze rozhodla, že 46. svazek tohoto časopisu bude poslední.

Děkujeme všem, kteří Východočeským listům historickým zachovali dlouhodobou přízeň a svou prací po léta podporovali jejich vydávání. Naše poděkování patří také všem kolegyním a kolegům z historické obce, kteří se v uplynulých letech účastnili práce redakční rady a také Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, která po léta periodikum financovala.

Hradec Králové, podzim 2021

Tomáš Hradecký
vedoucí redaktor

Ondřej Felcman
předseda redakční rady

studie

Synody biskupa Tobiáše z Benešova. K počátkům synod v pražské diecézi

PAVEL OTMAR KRAFL

Abstrakt | Abstract

Autor článku rekonstruoval synody pražského biskupa Tobiáše z Benešova. Hlavním pramenem pro ně je soubor písemností obsažených ve formulářové sbírce tohoto biskupa. Mají povahu mandátů. Jednotlivé mandáty byly studovány i v kontextu soudobého dění v Českém království, kde probíhala válka mezi přívrženci biskupa Tobiáše a přívrženci Záviše z Falkenštejna. Při časovém zařazení synodálních ustanovení jsou důležité i události kolem legátské synody Jana Boccamazzy svolané do Würzburgu roku 1287.

The author of the study has reconstructed the synods of the Bishop of Prague Tobiáš of Benešov. The main source for these is a collection of writings contained in Tobiáš of Benešov's formulary. In terms of type, these are mandates. Individual mandates were also studied within the context of contemporaneous events within the Kingdom of Bohemia, where there was an ongoing war between supporters of Bishop Tobiáš and supporters of Záviš of Falkenštejn. In terms of the chronology of synodal provisions, events surrounding Giovanni Boccamazza's legatine synod, convened in Würzburg in 1287, are also important.

Klíčová slova | Key Words

České království, diecézní synoda, pražský biskup, Tobiáš z Benešova, opevňování kostelů, přenosné oltáře, legátská synoda ve Würzburgu

The Kingdom of Bohemia, diocesan synod, the Bishop of Prague, Tobiáš of Benešov, the fortification of churches, the portable altars, the legatine synod in Würzburg

I. Úvod

Diecézní synoda představuje důležitý institut kanonického práva. Je nástrojem pro publikaci biskupské legislativy a implementaci obecného práva v podobě diecézních statut. Impuls pro svolávání synod přinesl 4. lateránský koncil, jehož ustanovení se v zestručněné podobě dostalo do papežského zákoníku *Liber extra* z roku 1234.[1] Následně se během 13.–15. století rozbíhají sy-

1 Pavel KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku,* 2. vydání, Práce Historického ústavu AV ČR, řada B Editiones, sv. 10, Praha 2014, s. 55–62. Dále srov. hesla TÝŽ, *Synoda,* in: Encyklopedie

nodální aktivity v jednotlivých diecézích. Každoroční konání diecézní synody předpokládal ve svých legátských statutech papežský legát Guido. Vyhlášena byla roku 1267 ve Vídni a závazná byla i pro pražskou diecézi.[2] Nelze si ovšem dělat iluze o dodržování tohoto ustanovení.

Dobře jsme zpraveni o počátcích synod v olomoucké diecézi, kde byly synody pravidelně svolávány od 40. let 13. století; o zavedení tohoto institutu se výrazně zasloužil biskup Bruno ze Schauenburku (1245–1281).[3] Rouškou tajemství jsou zahaleny počátky synod v pražské diecézi. První prokázané synody svolával biskup Tobiáš z Benešova (1279–1296). Informováni o nich jsme z jeho formulářové sbírky.[4] Všechny písemnosti, které dokládají synody nebo některá jejich ustanovení, jsou tedy nejisté, a navíc nejsou datovány; nebyla tedy ustálena chronologie těchto prvních synod. Diecézní, respektive synodální statuta se z episkopátu Tobiáše z Benešova nedochovala, první známé pochází až od jeho nástupce Jana IV. z Dražic (1301–1343), promulgována byla roku 1308.[5]

Článek poskytuje analýzu a rekonstrukci synod Tobiáše z Benešova v kontextu dění v Českém království, a především v kontextu událostí souvisejících s legátskou synodou Jana Boccamazzy svolané do Würzburgu roku 1287. Tobiášovi z Benešova se ve své studii věnoval Jaroslav Kadlec, stručně v jednom odstavci zmiňuje konání synod, bez hlubšího rozboru.[6] Stručný, ovšem neúplný rozbor pramenných dokladů k Tobiášovým synodám je podán v úvodu k edici Pražské synody a koncily předhusitské doby.[7] Würzburskou legátskou synodu a zde publikovaná legátská statuta ve vztahu k českým diecézím představil Pavel Krafl.[8]

českých právních dějin, sv. XXVII, ed. Karel Schelle – Jaromír Tauchen, Plzeň–Ostrava 2019, s. 539–543; TÝŽ, *Diecézní statuta,* in: Akademická encyklopedie českých dějin, IV., ed. Jaroslav Pánek, Praha 2015, s. 164–165. Další literatura k synodám srov. P. KRAFL, *Synody a synodální zákonodárství ve středovýchodní Evropě. Přehled bádání za posledních patnáct let,* Český časopis historický 111, 2013, s. 117–143.

2 P. KRAFL, *Institut synody podle budínských legátských statut,* Revue církevního práva 25, 2019, č. 3 (76), s. 76.

3 TÝŽ, *Synody a statuta…,* s. 129–132, 134, 223–226.

4 J. B. NOVÁK, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296),* Praha 1903.

5 Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby,* Praha 2002, s. 96–99, č. III.

6 J. KADLEC, *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278-1296),* in: Regensburg und Böhmen. Festschrift zur Tausendjahrfeier des Regierungsantrittes Bischof Wolfgangs von Regensburg und der Errichtung des Bistums Prag, edd. Georg Schwaiger – Josef Staber, Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6, Regensburg 1972, s. 154. – K zařazení biskupa Tobiáše: byl synem Voka I. z Benešova, nenáležel mezi pány z Bechyně; srov. *tamtéž,* s. 124; Tomáš BALETKA, *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa,* Praha 2004, s. 426, 26; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české,* III., Praha–Litomyšl 2002, s. 373.

7 J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody…,* s. 15–17.

8 P. KRAFL, *Dvě studie k synodálnímu zákonodárství (Würzburg 1287, Kališ 1420),* Ius canonicum medii aevi, vol. 2, Nitra 2021, s. 11–46; TÝŽ, Würzburg legatine statutes of 1287 and the Kingdom of Bohemia, Temas Medievales 29, 2021, 2, s. 1–26..

II. Ustanovení o opevněných kostelech

Biskup Tobiáš z Benešova po sobě zanechal mandát adresovaný bechyňskému arcijáhnovi ohledně nejmenovaného šlechtice, v textu formulářové sbírky Tobiáše z Benešova označeného prvním písmenem jeho jména „H" a identifikovaného jako Hroznata z Úžic, který byl nejvyšším purkrabím Pražského hradu a švagr Záviše z Falkenštejna.[9] Arcijáhen, který je adresátem, též není jmenován, v jednom z opisů je uvedeno počáteční písmeno jeho jména „M", identifikován nebyl. Hroznata se již dříve měl dopustit mnohých násilností na statcích biskupství, a to sám anebo skrze své lidi. Nyní měl dle biskupa bez Boží bázně a se svatokrádežnou opovážlivostí vtrhnout do biskupského městečka Chýnov a do okolních vesnic a plenit je, znesvětit je loupežením, mnohé lidi krutě poranil. Biskup uvádí, že nehodlá takovouto opovážlivou a svatokrádežnou světskou vzpurnost přehlížet, a arcijáhnovi pod hrozbou trestu exkomunikace výslovně nařizuje vyhlásit skrze venkovské děkany interdikt v kostelech na statcích Hroznaty s tím, že vyjma křtu nemluvňat, posledního pomazání umírajících a pokání nebudou udělovány žádné církevní svátosti a nebudou pohřbívána těla mrtvých. Všechny lidi a jejich rodiny či domácnosti (*familia*) také ve všech kostelech z arcijáhenství zcela vyloučil z bohoslužeb a již zmíněných pohřbů, dokud arcijáhen od něj neobdrží mandát s jiným nařízením. Konkrétní příčinou biskupova rozhodnutí byla skutečnost, že se onen šlechtic odvážil přebudovat na pevnost řadu kostelů, v kterých má patronátní právo, a to proti biskupově synodálnímu nařízení a jiným kanonickým sankcím.[10]

Kanonickou sankcí bylo zřejmě míněno ustanovení statut papežského legáta Jana Boccamazzy, kardinála biskupa v Tusculum, do jehož legátské působnosti náleželo i České království. Legátem byl jmenován 31. května 1286. Jmenovaná statuta byla vyhlášena na legátské synodě ve Würzburgu, konkrétně na jejím prvním řádném zasedání, které se konalo dne 18. března 1287.[11] Z výše uvedeného vyplývá, že statuta platila i v pražské diecézi, ostatně würzburské synody se účastnil i Tobiáš z Benešova. Podle nařízení Jana Boccamazzy měla být jeho statuta zpřístupněna v katedrálním kostele; pokud bylo toto nařízení dodrženo, mohl se každý návštěvník s jejich ustanoveními seznámit.[12] Zákaz opevňování kostelů je formulován v článku č. 28 legátských statut.[13]

9 Josef ŽEMLIČKA, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301),* Praha 2017, s. 155.

10 J. B. NOVÁK, *Formulář…,* s. 75, č. 89. Srov. P. KRAFL, Opevněné kostely v synodálním zákonodárství konce 13. století, Časopis Společnosti přátel starožitností 129, 2021, 2, s. 84.

11 Georg von GAISBERG-SCHÖCKINGEN, *Das Konzil und der Reichstag zu Würzburg im Jahre 1287, ihr Verlauf und ihre Bedeutung,* Marburg 1928, s. 16; Franz-Reiner ERKENS, *Ein Drache in Würzburg. Die Reichssynode und der Hoftag von 1287,* Zeitschrift für Kirchengeschichte 122 (2011), s. 161; P. KRAFL, *Dvě studie…,* s. 15–16.

12 P. KRAFL, *Dvě studie…,* s. 17–19, 41–42.

13 F. X. HIMMELSTEIN, *Synodicon Herbipolense. Geschichte und Statuten der im Bisthum Würzburg gehaltenen Concilien und Diocesansynoden,* Würzburg 1855, s. 56, čl. 28 *De propugnaculis, que fiunt in ecclesiis;* J. M. LAPPENBERG, *Hamburgisches Urkundenbuch,* I., Hamburg 1907, s. 694, čl. 31 *Contra destruentes ecclesias per incastellaciones.* Popis ustanovení srov. P. KRAFL, *Dvě studie…,* s. 35–36.

Mandát biskupa Tobiáše z Benešova týkající se opevňování kostelů Hroznatou z Úžic, podobně jako ostatní písemnosti z formulářové sbírky uvedeného biskupa, není datovaný. Jan Bedřich Novák, editor této formulářové sbírky, biskupův mandát přiřadil k roku 1289. Určil souvislost s jiným mandátem, kterým biskup nařizuje chýnovskému děkanovi, aby napomenul na syny Hroznaty a případně na ně vyhlásil stejné tresty. Druhý nedatovaný mandát též vročil do roku 1289, celou skupinu písemností dává do souvislostí s válkou strany Záviše z Falkenštejna s biskupem Tobiášem toho roku, přičemž vročení opírá o skutečnosti popisované v listu adresovaném králi Václavu II. týkajícím se mimo jiné jeho úspěchů v Polsku.[14] V edici pražských synodálních statut je ustanovení zakazující opevňování kostelů datováno v poměrně širokém časovém rozpětí „1279–ante 1289". V připojeném katalogu synod je pak ustanovení zařazeno k roku 1289.[15] Nejsou známa jiná synodální ustanovení o opevněných kostelech, jde o unikátní záležitost. Přítomnost biskupa na legátské synodě a platnost legátských statut v pražské diecézi dokládají přímou souvislost obou ustanovení. Pražské synodální ustanovení o opevněných kostelech tedy bylo zřejmě vydáno v časové návaznosti na würzburskou synodu, pak by bylo možno jej rámcově zařadit do let 1287–1289?. Níže s přihlédnutím k dalším pramenům vyvodíme přesnější časové zařazení ustanovení. Samotný mandát biskupa Tobiáše ohledně opevňování kostelů Hroznaty z Úžic byl asi vydán po 16. červnu 1288, nejspíš roku 1289.

III. Mandát odvolávající plánovanou synodu

Další písemnost dotýkající se Tobiášových synod má specifický charakter – je to mandát biskupa adresovaný arcijáhnovi, kterým ho informuje, že s ohledem na dosud nepokojný stav v Českém království a jiné újmy, které dolehají v neklidných časech, nebude slavit svoji synodu po příštím svatém Vítu, jak bylo zvykem. Přikázal mu, aby zpravil opaty, převory, probošty, děkany, plebány a jiné správce kostelů v jeho arcijáhenství, že nemají přicházet na synodu, aby nezakoušeli nebezpečenství na cestách. Výjimkou jsou jeho výběrčí desátků, kteří budou zatíženi tresty, pokud by na svatého Víta nepředali biskupský desátek do jeho komory.

Nedatovaný mandát je J. B. Novákem zařazen do let 1279–1290, zdůvodnil to dobou nepokojů v uvedených letech episkopátu Tobiáše z Benešova.[16] Jedná se o jedinou písemnost z prostředí české středověké církve, která dokládá zrušení plánované synody, konvokační list odvolávající synodu. Je naznačeno, v jakém termínu se synoda koná. Den svatého Víta (15. červen) nebo den následující po tomto svátku byly obvyklým termínem konání synod pražské diecéze, popř. arcidiecéze po celé předhusitské období.[17] Zde se jedná o den

14 J. B. NOVÁK, *Formulář,* s. XXXVII, XXXV; s. 146, č. 186; s. 152, č. 192. Druhou z písemností připomíná J. ŽEMLIČKA, *Do tří korun…,* s. 157.

15 J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody…,* s. 95, 15, 17.

16 J. B. NOVÁK, *Formulář…,* s. 121, č. 151.

17 Srov. J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody…,* s. 44–50, 54–58, 60.

následující po sv. Vítu, tedy o 16. červen.
Poté, co se Záviš z Falkenštejna někdy v roce 1283 ujal faktické moci v království, vzplála domácí válka mezi jeho stoupenci a mezi straníky biskupa Tobiáše z Benešova. Probíhající domácí válka byla pozastavena mírem potvrzeným oběma stranami. Obě strany dne 24. května 1284 vydaly listiny, kterými vyhlašují poslušenství dědici království Václavu II. a zavazují se po čtyři roky dodržovat smír, který je zajištěn sankcemi v podobě klatby vyhlášené papežem, mohučským metropolitou, pražským biskupem a olomouckým biskupem a propadnutím majetku Václavovi II. Příměří tedy vypršelo koncem května 1288.[18] K odvolání plánované synody mohlo dojít roku 1289. Zrušení synody roku 1284 lze vyloučit, neboť termín 16. června 1284 bezprostředně navazuje na vydání listiny protivníky biskupa Tobiáše onoho 24. května.

IV. Ustanovení o přenosném oltáři

Další doklad o synodách Tobiáše z Benešova lze nalézt v nedatované odpustkové listině. Čtyřicetidenní odpustek měl obdržet ten, kdo přispěl pomocnou rukou při stavbě špitálu při Ústí nad Labem. Biskup dal svolení, aby ve špitále byly slaveny mše u přenosného oltáře, aniž by to bylo v nesouladu se synodálním zákazem. J. B. Novák listinu datoval do let 1279–1290?.[19] Synodální ustanovení zakazující sloužit mše u přenosného oltáře bez biskupova svolení vydal též jeden z nástupců Tobiáše z Benešova Jan IV. z Dražic.[20] Neexistují indicie, které by umožňovaly bližší časové zařazení ustanovení biskupa Tobiáše anebo jeho přiřazení k níže doložené synodě.

V. Mandát nařizující zaplacení pěti hřiven arcijáhnovi a pravděpodobná synoda z roku 1288

Dne 3. března 1287 pražský biskup Tobiáš z Benešova obdržel listinu mohučského arcibiskupa, kterou nařizuje dodat prokuraci ve výši 160 hřiven čistého stříbra kolínského počtu, kterou si vyžádal papežský legát Jan Boccamazza. Prokurace měla být zaplacena do dvou měsíců od obdržení obsílky.[21] Nové zdanění duchovenstva legátem Janem Boccamazzou v zemích jeho legátské působnosti bylo zveřejněno na druhém řádném zasedání würzburské legátské synody dne 26. března 1287.[22] Moc legáta zanikla smrtí papeže Honoria IV. počátkem dubna 1287.[23] Listinou z 31. května 1287 vydanou v Praze

18 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (=RBM), II., ed. Josephus EMLER, Pragae 1882, č. 1316, 1317, s. 569–570; *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae,* V., ed. Josephus CHYTIL, Brunae 1850, č. 73, s. 278–280. Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský,* Praha 2007, s. 74, 76, 100; J. ŽEMLIČKA, *Do tří korun…,* s. 107–108, 111, 154–155.

19 J. B. NOVÁK, *Formulář…,* s. 133, č. 167.

20 J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody…,* s. 21, 108, č. XI.

21 J. B. NOVÁK, *Formulář…,* s. 54, č. 60; s. 55, č. 61.

22 G. von GAISBERG-SCHÖCKINGEN, *Das Konzil…,* s. 17. K dalším souvislostem Stefan PETERSEN, *Geld für den Kampf gegen Ungläubigen? Norddeutsche Widerstände gegen die Erhebung des Lyoner Kreuzugszehnten 1274–1304,* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 117, 2000, Kanonistische Abteilung 86, s. 306–309.

23 G. von GAISBERG-SCHÖCKINGEN, *Das Konzil…,* s. 18; Josef GELMI, *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.,* Praha 1994, s. 128.

biskup Tobiáš jmenuje ostiáře papežské kaple a pražského kanovníka Martina, Bartoloměje z Anagni a Tomáše de Ponte Curvo za své prokurátory u papežské stolice ohledně absoluce ze sankcí zákazu vstupu do kostela, suspenze od pontifikálií a exkomunikace. Tresty na pražského biskupa měl vyhlásit papežský legát Jan Boccamazza pro nezaplacení zbylé části prokurací, které legát požadoval. Listina je dochována opět ve formulářové sbírce Tobiáše z Benešova. Jiného svého prokurátora Jana biskup Tobiáš pověřil jednáním s Janem Boccamazzem o zrušení uvalených trestů. Tresty byly z biskupa sňaty rozhodnutím papežského legáta z 12. října 1287.[24] Je evidentní, že v situaci, kdy byly v platnosti výše uvedené sankce, nemohl biskup svolat a konat diecézní synodu. Proto můžeme vyloučit konání synody v období od jara, kdy byl ještě ve Würzburgu, do podzimu roku 1287 a konkrétně v termínu 16. června 1287.

Formulářová sbírka Tobiáše z Benešova obsahuje mandát biskupa adresovaný nejmenovanému arcijáhnovi, v kterém jej urguje z nezaplacené sumy pěti hřiven stříbra, které měl zaplatit za arcijáhenství v den před sv. Ondřejem (tj. 29. listopadu). Naznačuje, že dlužnou částku za arcijáhenství není možné nahradit zástavní půjčkou s ohledem na stávající dlouhodobé zástavy, neprozíravost takového řešení a odmítavý postoj katedrální kapituly. Nařizuje mu, aby onu sumu spolu s narůstajícím úrokem z prodlení do svátku sv. Víta (15. června) zaplatil sakristiánovi pražského kostela. V opačném případě arcijáhnovi hrozilo, že bude na příští synodě veřejně vyhlášena exkomunikace, která na něj připadne, a interdikt nad jeho kostelem. J. B. Novák mandát, opět nedatovaný, zařadil do prosince 1288.[25] Pro datování mandátu zřejmě zvolil měsíc prosinec v návaznosti na termín před sv. Ondřejem téhož roku.

Z mandátu nevyplývá, na jaký účel vybírané prostředky budou určeny. Formulářová sbírka Tobiáše z Benešova obsahuje řadu písemností, které naznačují možnou souvislost s prokuracemi pro Jana Boccamazzu.[26] Souvislost s prokuracemi pro papežského legáta dokládají mimo jiné formulářové písemnosti, v kterých biskup hrozí duchovenstvu, venkovským děkanům a opatům církevními sankcemi v případě nezaplacení sumy shromažďované pro tyto účely.[27] Jiné, méně pravděpodobné vysvětlení může souviset se zaplacením nákladů na cestu biskupa Tobiáše na synodu do Würzburgu. Tobiáš z Benešova si totiž musel vypůjčit od nejmenovaného Žida částku ve výši 120 hřiven stříbra, aby mohl splatit sumu, kterou mu na cestu na legátskou synodu půjčili jistí pražští měšťané. Mělo se tak stát podle formulářové písemnosti dne 23. května 1287.[28]

Je třeba se pozastavit u datování a vročení tohoto Tobiášova mandátu.

24 J. B. NOVÁK, *Formulář…,* s. 8–9, č. 11; s. 9–10, č. 12; s. 50–51, č. 56; s. 53, č. 59.

25 *Tamtéž,* s. 64, č. 73; s. XXXII.

26 *Tamtéž,* s. 51–52, č. 57.

27 *Tamtéž,* s. 57–67, č. 63–68, 70–72, 74–76.

28 *Tamtéž,* s. 8–9, č. 11; 20–21, č. 22; s. 50–51, č. 56; s. 53, č. 59; 54–67, č. 60–68, 70–76. Srov. J. KADLEC, *Bischof Tobias…,* s. 150–151.

Nabízejí se dvě varianty pro jeho časové zařazení. U první varianty by termín zaplacení mohl být 29. listopad 1286 a nový termín pro zaplacení potom 15. červen 1287. Jednalo by se o prokurace pro papežského legáta Jana Boccamazzu požadované v roce 1286. Synoda by byla v takovém případě plánována na 16. června 1287 (jak bylo výše naznačeno, za biskupa Tobiáše byl obvyklým termín pro synodu den po sv. Vítu). S ohledem na exkomunikaci a suspenzi biskupa a interdikt nad pražským kostelem by se tato synoda nepochybně neuskutečnila. Navíc biskup na cestě z Würzburgu doprovázel choť Václava II. Gutu Habsburskou, která do Prahy dorazila 4. července 1287.[29] Když biskup plánovanou synodu v termínu 16. června 1287 ani v jiném termínu do podzimu nekonal, nejspíše ji odložil na následující rok. Mandát by musel být vydán mezi 30. prosincem 1286 a počátkem či polovinou května 1287, kdy zřejmě byl biskup po uplynutí dvouměsíční lhůty určené pro zaplacení prokurace legátem exkomunikován.

Druhá varianta by měla podobu, kdy termín zaplacení by byl 29. listopad 1287 a nový termín pro zaplacení potom 15. červen 1288. Tato varianta je možná v případě, že požadované prostředky měly být určeny na jiné účely než na prokurace pro papežského legáta. Znamenalo by to, že se diecézní synoda konala dne 16. června 1288. Datování mandátu lze v takovém případě upřesnit do období mezi 30. listopadem 1287 a 15. červnem 1288 nebo lépe obecněji mezi prosincem 1287 a květnem/počátkem června 1288.

Ať je platné datování mandátu do přelomu let 1286/1287 nebo 1287/1288, v obou případech docházíme k závěru, že první doložená diecézní synoda po würzburské legátské synodě se mohla konat až 16. června 1288. První varianta datování je jednoznačně pravděpodobnější. Pravděpodobnost druhé varianty datování je snížena tím, že požadovaná částka byla zřejmě určena na zaplacení prokurace legátovi nikoliv na jiné účely, byť to v ní není výslovně uvedeno. V případě první varianty není přímý ani nepřímý doklad o následné synodě, vychází se toliko z předpokladu, že po synodě ve Würzburgu bylo třeba svolat diecézní synodu. V případě druhé varianty by byla konkrétním dokladem o plánované synodě zmínka o ní v analyzovaném mandátu.

VI. Provinciální synoda v Aschaffenburgu roku 1292

Leckdy se diecézní synody mohly konat v návaznosti na provinciální synodu. Pak je tímto způsobem obvykle zveřejněna nová provinciální legislativa – nově publikovaná provinciální statuta.[30] Není to ovšem pravidlem. Roku 1292 byla arcibiskupem Gerhardem II. (1288–1305) svolána provinciální synoda mohučské církevní provincie do Aschaffenburgu, na které byla dne 15. září promulgována nová provinciální statuta.[31] Biskup byl povinen zúčastnit se

29 K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II…,* s. 93.

30 Požaduje to již X 5.1.25. Například na mohučskou provinciální synodu z roku 1310 navazovala diecézní synoda olomouckého biskupa Petra II. (1311–1316); P. KRAFL, *Synody a statuta…,* s. 227.

31 P. KRAFL, *Legátské a provinciální zákonodárství pro olomouckou diecézi od poloviny 13. století,* Sborník archivních prací 53, 2003, 2, s. 573. Edice statut: Joannes Fridericus SCHANNAT – Josephus HARTZHEIM,

provinciální synody, případně mohl poslat svého plnomocníka, kterým mohl být představitel katedrální kapituly. Přítomnost Tobiáše v Aschaffenburgu není doložena, wormské anály, které podávají soupis přítomných biskupů, jej mezi účastníky neuvádějí,[32] pokud nebyl pouze opomenut. Ovšem i v případě neúčasti na provinciální synodě je možné, že následně svolal svoji diecézní synodu. Doklad o užívání provinciálních statut z roku 1292 v pražské diecézi přináší diecézní statuta biskupa Jana IV. z Dražic z roku 1308, ve kterých je přítomen odkaz na tuto právní normu.[33] Z olomoucké diecéze máme doklad o využití aschaffenburských provinciálních statut již z roku 1292, a to v rozhodčím výroku vyneseném v prosinci tohoto roku.[34]

V termín obvyklý pro synody pražské diecéze, na sv. Víta roku následujícího (tj. 15. června 1293) se sešli v Praze – Dětřich, biskup olomoucký, Jindřich, biskup merserburský, a Bernhard III. z Kamence, biskup míšeňský. Poslední dva jmenovaní biskupové příslušeli do magdeburské církevní provincie. Za souhlasu pražského biskupa vydali odpustkové listiny pro klášter cisterciáků ve Vyšším Brodě a pro augustiniánský klášter u sv. Tomáše v Praze.[35] Přítomni tedy museli být představitelé obou uvedených klášterů. V našem období nebylo neobvyklé, že přítomní hierarchové v souvislosti se synodou vydávali odpustkové listiny pro kláštery, mnohdy i kolektivní, jak ve velkém dokládá würzburská legátská synoda.[36] Nicméně samo vydávání odpustkových listin nelze považovat za přímý doklad pro konání synody. Rovněž účast cizích hierarchů v diecézní synodě není běžná. Lze předpokládat, že se jmenovaní biskupové účastnili jiných jednání, zejména politických. Jejich přítomnost ale mohla dodat případné synodě na významu. Pokud byl biskup Tobiáš ve správě diecéze natolik aktivní, že po würzburské legátské synodě svolal diecézní synodu, lze předpokládat, že se zachoval stejným způsobem i po aschaffenburské provinciální synodě a diecézní synodu skutečně svolal. Lze tedy na základě naznačených indicií hypoteticky zvažovat konání diecézní synody v Praze roku 1293 na sv. Víta nebo kolem sv. Víta. Absence dalších pramenných dokladů ovšem nedovoluje tuto hypotézu verifikovat.

VII. Ustanovení o svátku Zvěstování Panně Marii

Synodální původ má mít nařízení přesouvající svátek Zvěstování Panně Marii na sobotu před Květnou nedělí, pokud svátek připadne na triduum před

Concilia Germaniae, IV., Coloniae Augustae Agrippinensium 1761, p. 7–16.

32 *Monumenta Germaniae historica,* Scriptorum tomus XVII., ed. Georgius Heinricus PERTZ, Hannoverae 1861, s. 78. – Ve dnech 9. a 13. října byl pražský biskup v Polsku poblíž Sieradze v táboře Václava II.; RBM II., č. 1590, 1592, s. 684–685.

33 J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody…,* s. 96, č. III/1.

34 P. KRAFL, *Legátské a provinciální zákonodárství…,* s. 564–565.

35 RBM II., č. 1614–1616, s. 693–694.

36 Léon KERN, *A propos des lettres d´indulgence collectives concédées au concile de Wurzbourg de 1287,* Schweizer Beiträge zur Allgemeinen Geschichte 13, 1955, s. 111–129; P. KRAFL, *Dvě studie…,* s. 18–20; G. von GAISBERG-SCHÖCKINGEN, *Das Konzil…,* s. 89–90.

velikonocemi, a na pondělí nebo na úterý po Květné neděli, pokud svátek připadne na Zmrtvýchvstání. Nařízení původně editoval bez časového zařazení Jaroslav Polc, a to na základě mladších liturgických rukopisů z období konce 14. století.[37] Nařízení bylo dále zaznamenáno v rukopise IV D 9 Národní knihovny v Praze, který Z. Hledíková časově zařazuje do počátku 14. století[38] a posléze do konce 13. století.[39] Následně Z. Hledíková vyvozuje, že se kolem roku 1285 konala synoda, na které bylo nařízení vyhlášeno. Synodu datuje do roku 1284? nebo do let 1284–1285. Vychází z toho, že roku 1285 připadl svátek Zvěstování na velikonoční neděli a domnívá se, že právě roku 1284 mohl biskup, „*odsunutý z politické pozice Závišem z Falkenštejna*" konat synodu. Uvádí přehled dalších let, ve kterých svátek připadl na triduum před Velikonocemi (1217, 1228, 1239, 1250, 1255, 1277, 1288) a na Velikonoce (1201, 1212, 1285, 1296).[40]

Nařízení o přesunu svátku Zvěstování Panně Marii nelze jednoznačně přiřadit k nějakému konkrétnímu roku. Teze o synodě z roku 1284 je nejistá. Variant vročení by bylo možno určit více v případě, že biskup řešil záležitost až před některým z pozdějších překrytí svátků; synoda, na níž bylo zveřejněno uvedené nařízení, se mohla konat kdykoliv s předstihem před souběhem svátků nebo kdykoliv poté. Předně ustanovení o přesunu svátků není dochováno jako součást písemnosti diplomatické povahy a jako součást právní normy, pouze jako zápis v liturgickém rukopise. Nejisté je i samotné přiřazení nařízení k osobě Tobiáše z Benešova.

VIII. Závěr

Formulářová sbírka Tobiáše z Benešova představuje cenný zdroj informací o synodálních aktivitách jmenovaného biskupa a potažmo o počátcích synod v pražské diecézi. Pomocí konvokační listu odvolávajícího synodu můžeme doložit konání synod za Tobiáše v den po svatém Vítu (16. června), což samozřejmě nevylučuje jiný termín, nicméně byl to termín běžný dle obyčeje. List současně dokládá obvyklé složení synody, jíž se účastnili preláti z klášterů, kapitul, v ideálním případě všichni plebáni, případně jiní správci farních kostelů, tedy vikáři.[41] Lze konstatovat, že Tobiáš z Benešova svolal po návratu z legátské synody ve Würzburgu diecézní synodu až v termínu 16. června 1288. Zřejmě právě na této synodě byl vyhlášen v návaznosti na würzburská statuta zákaz opevňování kostelů.

Synoda z roku 1288 je jedinou časově zařaditelnou synodou Tobiáše z Benešova. Můžeme jen spekulovat, zda biskup konal více diecézních synod (včetně synod z období před würzburskou legátskou synodou), pro více synod by

37 J. V. POLC, *Councils and synods of Prague and their Statutes 1362–1395,* Apollinaris 52, 1979, s. 221; TÝŽ, *Statutes of the synods of Prague (1386–1395),* Apollinaris 53, 1980, s. 457, č. 31 (edice).

38 Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic (1301–1343),* Praha 1991, s. 178.

39 J. V. POLC – Z. HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody…,* s. 16, č. I.

40 *Tamtéž,* s. 15–16; s. 95, č. I.

41 K účasti na synodách P. KRAFL, *Synody a statuta…,* s. 120–122, 140–141.

svědčila formulace z mandátu odvolávajícího synodu, která naznačuje existenci obyčeje.[42] Vhodný časový prostor pro potenciální synody by bylo možno hledat v období příměří v letech 1284–1286 a později v letech po ukončení konfliktů v zemi ve zbylé části episkopátu Tobiáše, tj. 1290–1295. Nelze určit, ke které synodě lze přiřadit ustanovení o přenosných oltářích. Pokud by synoda z roku 1288 byla první synodou Tobiáše z Benešova, znamenalo by to, že impuls ke svolávání synod v pražské diecézi přichází v souvislosti s legátskou synodou Jana Boccamazzy (inspirace Tobiáše; přímé nařízení normativní povahy ke svolávání diecézních synod ze strany tohoto legáta není doloženo). Hypoteticky vyvodíme, že rok následující po synodě z roku 1288 mohl biskup plánovat další diecézní synodu (tedy na 16. června 1289), která byla pro domácí válku odvolána. Chronologie pro konec 80. let by tedy byla následující: roku 1287 se synoda nekonala, roku 1288 synoda se uskutečnila, roku 1289 byla plánovaná synoda zrušena. Ostatní je nejisté, žádné jiné synody pro episkopát Tobiáše z Benešova nelze prokázat.

Autor | Author

Pavel Otmar Krafl
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovensko
paotk@seznam.cz

Prof. PhDr. Pavel Otmar Krafl, Dr. (* 1971) je medievalista, zaměřuje se na dějiny českých zemí a dějiny středovýchodní Evropy, zejména Polska. Zpracovává problematiku synod a synodální legislativu, dějiny řádu řeholních kanovníků sv. Augustina. Dále se věnuje editování středověkých pramenů diplomatické povahy a editorství, zmínit lze například *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16.), tomus VII. Fontes Archivi terrae Moraviae Brunae* (2010). Naposledy publikoval práci *Dvě studie k synodálnímu zákonodárství (Würzburg 1287, Kališ 1420)* (2021).

Summary

Bishop Tobiáš of Benešov's synods. On the beginnings of synods in the Diocese of Prague

The formulary of the Bishop of Prague Tobiáš of Benešov represents a valuable source of information on the synodal activities of the bishop and the beginnings of synods in the Diocese of Prague. An extant mandate convening a planned synod shows that the synod was held on the day after St Vitus Day (16 June). After Bishop Tobiáš's return from the synod in Würzburg (1287), a diocesan synod took

42 „synodum nostram … celebrare more solito non valeamus"; J. B. NOVÁK, *Formulář…,* s. 121, č. 151.

place on 16 June 1288. At this synod, the fortification of churches was prohibited. On 16 June 1289, the Bishop likely planned another diocesan synod, but due to the ongoing war in the land this was cancelled. Specifically, the war between supporters of Bishop Tobiáš of Benešov and supporters of Záviš of Falkenštejn, who had enjoyed substantial influence within the kingdom in previous periods, was reaching its peak in Bohemia. There was published a provision on portable altars in one of Tobiáš of Benešov's synods, but this cannot be dated.

Vilém z Vřesovic na Doubravské Hoře, prokurátor jagellonského věku (*1529)[1]

JAN BOUKAL

Abstrakt | Abstract

Studie se zaměřuje na život a kariéru Viléma z Vřesovic na Doubravské Hoře, královského prokurátora jagellonského věku a prvního podkomoří v době po bitvě u Moháče. Vilém z Vřesovic náležel mezi přední představitele rytířského stavu na přelomu středověku a novověku. Vilém stál u počátku vzestupu Doubravských z Vřesovic, nejvýznamnější větve rodu erbu půlměsíce a jeho potomci se díky zázemí, které vybudoval, mohli prosadit ve významných úřadech a dosáhnout panského a posléze hraběcího stavu.

The study focuses on the life and career of Vilém of Vřesovice and on Doubravská Hora, the royal prosecutor of the Jagiellonian age and the first chamberlain in the period after the Battle of Mohács. Vilém of Vřesovice was one of the leading representatives of chivalry at the turn of the Middle Ages and the modern era. Vilém stood at the beginning of the rise of the the house of Doubravský of Vřesovice, the most important branch of the family of the crescent coat of arms, and thanks to the background he built, his descendants were able to establish themselves in important offices and achieve lordship and eventually count status.

Klíčová slova | Key words

Vilém z Vřesovic, Zdeněk Lev z Rožmitálu, rytířský stav, šlechta, prokurátor, podkomoří, Doubravská Hora

Vilém of Vřesovice, Zdeněk Lev of Rožmitál, knighthood, nobility, prosecutor, first chamberlain, Doubravská Hora

Jedním z nejvýznamnějších příslušníků rytířského stavu na sklonku vlády králů z dynastie Jagellonců a na počátku vlády krále Ferdinanda I. byl Vilém z Vřesovic na Doubravské Hoře. Vilém byl jedním z mnoha potomků rozrodu původem moravského, avšak od časů husitských válek v Čechách usedlého rytířského rodu. Uvedený rod získal moc a majetky v severozápadních Čechách díky husitskému válečníkovi a pozdějšímu krajskému hejtmanovi na Litomě-

1 Tento výstup vznikl v rámci programu Univerzity Karlovy s názvem Cooperatio, vědní oblasti „History“.

řicku a Žatecku Jakoubkovi z Vřesovic.[2] Po Jakoubkovi dědil jeho rozsáhlá panství syn Jan, který je ovšem již za svého života přenechal svým pěti synům. Ti pak položili základ pěti hlavním rodovým větvím.[3] Jedním z pěti bratří byl Jan zvaný Ilburk z Vřesovic, zakladatel hradu Doubravská Hora nad Teplicemi. Jeho příjmí mohlo snad souviset s příbuzenskými vazbami na v severních Čechách usedlý míšeňský rod Ilburků.[4]

Vilém z Vřesovic byl nejspíš jediným synem Jana Ilburka z Vřesovic a jeho manželky Elišky z Landštejna. S ohledem na první zmínky o něm můžeme teoreticky klást jeho narození do 70. let 15. století. V čase otcovy smrti byl nezletilý, a tak jeho majetky spravovala jeho matka Eliška. Poručníkem Viléma a jeho matky se stal Vilémův strýc Jindřich z Vřesovic. Dospělým se Vilém stal pravděpodobně na počátku 90. let. V polovině listopadu 1492 již Vilém poháněl Zdeňka Lva z Rožmitálu kvůli kvitanci Jana z Dobřenic vydané pro Vilémova otce Jana Ilburka. Ten byl jistcem knížat z Minsterberka.[5] Podle Václava Březana měl mít Vilém roku 1497 jakési spory s Mosteckými kvůli blíže nespecifikovaným výsadám a privilegiím.[6]

Ještě roku 1498 spravoval některé z Vilémových majetků jeho strýc Jindřich z Vřesovic. Konkrétně se jednalo o majetky, které byly Vilémovu otci Janu Ilburkovi uděleny dílčí smlouvou s jeho bratry v roce 1467. V květnu dotčeného roku převedl král Vladislav zástavní právo na tyto majetky z Jindřicha na Viléma. Vilém pak tyto statky připojil k Doubravské Hoře.[7] Někdy na sklonku roku 1499 Vilémovi velmi uškodil jeho soused Těma z Koldic sezením na Krupce. Odvedl vodu z jakéhosi „starého toku" směrem ke Krupce, přičemž dotčený vodní tok zásoboval vodou čtyři z Vilémových vesnic a poháněl tři mlýny. Vilém měl rovněž zisk z rybolovu na tomto nejmenovaném toku. Pohnání Koldice před soud tak na sebe nenechalo dlouho čekat, ovšem zdá se, že soud nakonec neproběhl.[8] Poté se Vilém na několik let odmlčel a znovu se

2 Podrobněji Jan BOUKAL, *Jakoubek z Vřesovic († 1462). Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*, České Budějovice 2016.

3 Podrobněji TÝŽ, *Jan z Vřesovic († 1478). Ve stínu slavného otce*, Památky – příroda – život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 48, 2015, č. 3, s. 7–16.

4 Podrobněji TÝŽ, *Jan Ilburk z Vřesovic a počátky hradu Doubravská Hora ve světle písemných pramenů*, Monumentorum Custos 2020, s. 37–46.

5 ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ /dále AČ/ X., ed. J. Kalousek, Praha 1890, s. 456; RELIQIAE TABULARUM TERRAE REGNI BOHEMIAE ANNO MDXLI IGNE CONSUMPTARUM I., ed. J. Emler, Praha 1870, s. 220.

6 Státní oblastní archiv Třeboň, fond (dále jen f.) Cizí rody II. Registratura, kart. 150, sign. Vřesovec z Vřesovic, folio 9.

7 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), f. Úřad desek zemských – listiny (1351–1526), 776, Monasterium. net, URL </mom/CZ-NA/UDZ-L/776/charter>, accessed at 2022-01-22Z; ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAWSKÉ /dále AČ/ IV, ed. F. Palacký, Praha 1846, s. 569; ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ /dále AČ/ XVIII., ed. J. Kalousek, s. 45–46, QUELLEN- UND URKUNDENBUCH DES BEZIRKES TEPLITZ-SCHÖNAU BIS ZUM JAHRE 1500 /dále QUBT/, ed. A. Müller, Prag 1929, s. 181; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV. Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1923, s. 145.

8 DESKY DVORSKÉ KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO VIII. DRUHÁ KNIHA PŮHONNÁ Z LET 1407–1530, ed. G. Friedrich, Praha 1944, s. 529; QUBT, s. 182.

s ním setkáváme ve svědečné řadě listiny, vydané Eliškou z Landštejna (snad identickou s jeho matkou) koncem července 1504. Eliška byla tehdy již manželkou Jana Firšice z Nabdína a měla s ním syna Jindřicha. Zmíněnou listinou se vzdala některých svých majetků ve prospěch manžela a syna.[9] Vilém dodal roku 1505 společně se svými bratranci k zemským vojskem obléhanému Lokti čtyři pěšáky, jednoho jezdce a tři vozy.[10]

V polovině prosince 1506 povolil král Vladislav Vilémovi, aby mohl svobodně odkazovat majetek komukoliv kromě duchovenstva a aby mohl jmenovat poručníky.[11] V únoru 1507 uzavřeli opat kláštera Altzella Martin a Albrecht z Kolovrat smlouvu o Lovosice a jedním ze svědků tohoto právního pořízení byl i Vilém z Vřesovic na „*Hunerperku*". Vilémův predikát je zarážející, ale nejspíš se jedná o zkomoleninu německého názvu Doubravské Hory („*Daubersberg*").[12] V květnu byla Vilémovi potvrzena králem Vladislavem dědičná držba hradu Doubravská Hora a tvrze Předboř a v červnu mu pak král navíc potvrdil dědičnou držbu vsí Žalany, Věšťany, Roudník (Roudníky), Chaberce, Skršín, Chance (Chouč), Liběšovice (Liběšice), Lahovice a Řisuty. Vilémovy zástavní majetky měly po jeho smrti vyplatit pouze duchovní osoby, které na toto vyplacení měly právo.[13]

Vilém z Vřesovic, jmenovaný v registrech komorního soudu jako Vilém Doubravský, byl jedním z přísedících tohoto soudu v letech 1510–1511.[14] Na sklonku ledna roku 1511 získal Vilém od krále Vladislava někdejší vsi teplického kláštera Šanov a Trnovany jako zpupné statky.[15] V listopadu roku 1511

9 Lobkowiczký archiv Nelahozeves, sig. LRRA P 5/14. Dřívější umístění: Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv, signatura P5/14. Srov. též: dostupné online: http://database.aipberoun.cz/pecete/engine/pecete.cg2 (cit. 30. 3. 2015); SOUPIS ČESKY PSANÝCH LISTIN A LISTŮ DO ROKU 1526 3/1, 1501–1526, edd. F. Beneš – K. Beránek, Praha 1980, s. 1170.

10 ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAWSKÉ / dále AČ/ VI., ed. F. Palacký, Praha 1872, s. 317. Pro srovnání, Vilémův bratranec Jakub Kyšperský dodal k Lokti pouze jednoho jezdce. Srov. J. BOUKAL, *„Ten lid pěší z královských měst vedl a při nich v pavézách zavřev se, od Turků zabit s jinými." Podkomoří Jakub Kyšperský z Vřesovic na Valči († 1526)*, Sborník muzea Karlovarského kraje 24/2016, s. 46.

11 NA Praha, f. Úřad desek zemských – listiny (1351–1526), 204, Monasterium.net, URL </mom/CZ-NA/UDZ-L/204/charter>, accessed at 2022-01-23Z.

12 AČ XVIII, s. 300-301.

13 *Tamtéž*; A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV*., s. 145; Hermann HALLWICH, *Töplitz. Eine deutschböhmische Stadtgeschichte*, Leipzig 1886, s. 121. Žalany byly původně majetkem křižovníků s červenou hvězdou, Věšťany a Roudník kapituly u sv. Apolináře, Chaberce a Skršín vyšehradské kapituly, Lahovice a Řisuty kanovnictví sv. Václava na Pražském hradě a Chouč a Liběšicemi proboštství v Litoměřicích; srov. Stanislav BÁRTA, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016. 152–153, 210. Od roku 1436 těmito majetky disponovali Vřesovci.

14 ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ (dále jen AČ) XIII, ed. J. Čelakovský, Praha 1894 s. 279; ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ / dále AČ/ XIX, ed. J. Čelakovský, Praha 1901, s. 1.

15 NA Praha, f. Archiv českých klášterů zrušených za Josefa II. (1115–1760), 723, Monasterium.net, URL </mom/CZ-NA/AZK/723/charter>, accessed at 2022-01-23Z; URKUNDEN – REGESTEN AUS DEN EHEMALIGEN ARCHIVEN DER VON KAISER JOSEPH II. AUFGEHOBENEN KLÖSTERS BÖHMENS, ed. A. Schubert, Innsbruck 1901, s. 141. V regestech došlo omylem k záměně teplického kláštera za klášter tepelský. Též A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV.,* s. 145; H. HALLWICH, *Töplitz*, s. 121–122.

se při komorním soudu přeli Jan Novohradský z Kolovrat a Vilém z Vřesovic. Hajný Martin z Leské byl okraden o koně, kterého zloděj záhy prodal jakémusi židovi z Trnovan a ten jej půjčil svému pánu Vilémovi z Vřesovic. Vilém poslal koně Václavu Minzerovi z Krupky, aby mohl doprovodit Vilémovu ženu „do Němec". Pak se kůň vrátil na Doubravskou Horu. Poté za panem Vilémem přišel rychtář z Leské, Kolovratův poddaný, a žádal pro hajného Martina koně nazpět. Vilém jej odmítl vydat, a když zjistil, jak se věci mají, navrhl prosebníkům o navrácení koně, tedy rychtářovi a hajnému, aby mu dali peníze, a jeho žid jim pak sežene jiného koně. To hajný Martin odmítl, načež měl Vilém opět prohlásit, že hajný svého koně nedostane, ani kdyby mu za něj měl zaplatit Jan z Kolovrat. Na jaře následujícího roku „válka o koně" pokračovala, tentokrát Viléma žaloval i bratr Jana z Kolovrat Purkart.[16]

V průběhu listopadu 1511 se Vilém soudil rovněž s bílinskými měšťany. Z výpovědí se dozvídáme, že Vilémovi poddaní byli na příkaz Děpolta Popela z Lobkovic uvězněni a drženi v Bílině jako rukojmí. Vilémovi lidé se totiž v Bílině účastnili jakési bujaré zábavy, kde povzbuzeni alkoholem zaútočili na své spolustolovníky tesáky. Když za ně bylo zaplaceno výkupné a měli být propuštěni, Bílinští od každého z nich vymohli ještě jednu kopu míšeňských grošů. Bližší okolnosti nám bohužel nejsou známy, ovšem soud tuto záležitost nedořešil a Vilém pak Bílinské i Lobkovice znovu poháněl v roce 1512.[17]
V březnu 1512 poháněl Viléma před komorní soud Václav Sokol z Mor. Lounští chtěli po Sokolovi, aby v „Chaběřicích" (Chabařovicích) nalezl jakéhosi Vaňka Dlouhého, poddaného pana Viléma. Potkal zde však pouze jeho syna Jíru, který tvrdil, že otec není doma a posléze začal Sokola častovat nadávkami, což si Sokol nenechal líbit. Dotčenému Jírovi dal pohlavek a praštil jím o zem. V dubnu téhož roku pak Vilém poháněl Sokola.[18] V průběhu roku 1512 se s Vilémovými poddanými několikrát soudil Děpolt z Lobkovic, zejména pak s liběšovickým rychtářem Oldřichem, který zajal Děpoltova poddaného Martina.[19] Spory mezi dalšími z Vilémových poddaných, Matoušem Horkým, Ondřejem z Chouč a Vavřincem ze Svinčic ze strany jedné a bílinskými konšely ze strany druhé už musel řešit Vilém sám, jelikož jej Děpolt Lobkovic na Bílině pohnal v listopadu před komorní soud. Další podrobnosti případu nám bohužel unikají. Lobkovic se snad mohl dotknout Vilémovy cti. [20] V listopadu tohoto roku pak poháněl Vilém Lobkovice kvůli jakémusi polnímu pychu.[21]
Když psal Zdeněk Lev z Rožmitálu v srpnu 1514 o příčinách svolání krajských sjezdů, adresáty byli rovněž hejtmané Litoměřického kraje Vilém z Ilburka na Ronově (za panský stav) a Vilém z Vřesovic na Doubravské Hoře (za ry-

16 AČ XIII, s. 478–479; AČ XIX, s. 114.
17 AČ XIII, s. 512–513; AČ XIX, s. 109–110 a 160–161.
18 AČ XIX, s. 75–76; AČ XIX, s. 210.
19 AČ XIX, s. 133 a 161–162.
20 AČ XIX, s. 162–163.
21 AČ XIX, s. 622.

tířský stav).[22] V listopadu roku 1514 vyjelo do Uher české poselstvo ke králi Vladislavovi, které sestávalo z několika pánů a rytířů. Mezi rytíři byl i Vilém z Vřesovic. Cílem Čechů se stal hrad Tata u Ostřihomi, kde tou dobou král prodléval. Páni a rytíři jeli za králem, neboť si u něj chtěli stěžovat na aktivity Bartoloměje Minsterberského a měst a také na Albrechta Rendla z Oušavy.[23]
Na jaře 1515 byl zástupci rytířského stavu vyřčen rozsudek nad rytířem Janem z Polenska, který měl tehdy spory s městem Litoměřice. Opis tohoto rozsudku byl odeslán Litoměřickým a doručili jej do Litoměřic Vilém z Vřesovic a Volfhart Planknár z Kynšperka.[24] Na podzim téhož roku Vilém opět zasedal při komorním soudu. Projednával zde spolu s ostatními přísedícími například spory mezi Volfem z Gutštejna a městem Rakovníkem kvůli neoprávněnému vybírání cla.[25] V polovině listopadu téhož roku pohnal Viléma před tento soud Opl z Fictumu. Vilém byl prý totiž rukojmím ve smlouvě, kterou sepsali Opl s Albrechtem z Kolovrat. Dle smlouvy měl Vilém za Albrechta zaplatit 202,5 kop a 9 grošů míšeňských za obilí. Albrecht byl v době půhonu již nebožtíkem. Vilémovi svědkové tvrdili, že Vilém byl z rukojemství vyvázán jakousi jinou listinou, soud však rozhodl ve prospěch Fictuma.[26]
Roku 1518 postihla Viléma rodinná tragédie, neboť přišel o svou manželku Sabinu, dceru Hildebranta Satanéře z Drahovic a Apolónie z Fictumu. O životě Sabiny nevíme kromě toho, kdy zemřela, vůbec nic. Máme však rámcovou představu o jejím vzhledu, neboť se dochoval její náhrobník. Ten je jedním z mála šlechtických figurálních náhrobníků z doby jagellonské v Čechách.[27] Na náhrobníku své manželky Sabiny je Vilém dokonce titulován jako „*eques auratus*“, což je poněkud nezvyklé. „*Eques*“ (doslova „jezdec“) je archaické a v této době již nepoužívané označení pro rytíře, zajímavější je v uvedeném kontextu ovšem adjektivum „*auratus*“, tj. zdobený zlatem či pozlacený. Z uvedeného označení Viléma tak lze usuzovat, že byl během života podobně jako Jan z Rabštejna nebo Kryštof z Týna pasován na rytíře samotným římským

22 AČ VII, ed. J. Kalousek, Praha 1887, s. 63 a 70.

23 STAŘJ LETOPISOWÉ ČESSTJ OD ROKU 1378 DO 1527 ČILI POKRAČOWANJ W KRONIKÁCH PŘIBJKA PULKAWY A BENESSE Z HOŘOWIC Z RUKOPISŮ STARÝCH WYDANE, ed. F. Palacký, Praha 1829, s. 355; Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy X*., Praha 1894, s. 352.

24 Julius LIPPERT, *Die Betheiligung der Stadt Leitmeritz am böhmische Standestreite*, Mittheilugen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 7/4, s.100; TÝŽ, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871, s. 247.

25 AČ XIX., s. 270; Kateřina ZENKLOVÁ, *Správa města Rakovníka v pozdním středověku*. Nepublikovaný rukopis diplomové práce obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2014, s. 149.

26 AČ XIX, s. 289–290.

27 Gustav C. LAUBE, *Der Grabstein der Sabina von Wrzesowitz auf der Burg zu Graupen*, Mittheilugen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 31/4, Prag 1893, s. 396–400; Jan CHLÍBEC – Jiří ROHÁČEK, *Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách. Figura a písmo*, Praha 2011, s. 185–189; Jiří HÁS, *O původu Sabiny z Drahovic a Sabiny z Vřesovic*, Heraldika a genealogie 35, Praha 2002, s. 167–170; Zuzana KŘENKOVÁ, *Pohřebiště pánů z Vřesovic v zaniklém klášteře františkánů observantů v Krupce*, Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 29, Teplice 2012, s. 109–114; August SEDLÁČEK, *Z Vřesovic*, Ottův slovník naučný 26, s. 1024. Sedláček zmiňuje ještě první, ovšem prameně nedoloženou manželku Viléma z Vřesovic Mandalénu ze Smiřic. Sabina z Drahovic bývá považována za Vilémovu druhou manželku.

císařem.[28] O významném postavení Viléma z Vřesovic svědčí i fakt, že můžeme spatřit jeho jméno i erb na známé Klaudyánově mapě Čech z roku 1518.[29]
V prvé polovině května roku 1519 Vilém opět zasedal při komorním soudu.[30] Na přelomu let 1519 a 1520 poháněl mnohé pány i rytíře (vladyky) pan Prokop z Vartenberka, přičemž ve výčtu pohnaných nechyběl ani Vilém. Příčina půhonu bohužel neznáme.[31] Stejně tak poháněl v roce 1520 několik šlechticů včetně Viléma z neznámých příčin Oldřich z Krásného Dvora.[32]
V dubnu 1522 poháněl Vilém Purkarta Kaplíře ze Sulevic na Duchcově. Vilém měl totiž spory s Lounskými a chtěl předvolat jako svědka Kaplíře, neboť ten měl vlastnit jakési dokumenty, které by pak hrály ve Vilémův prospěch.[33] Na podzim téhož roku poháněl Vilém bratry Bernarda a Petra Keble z Geysinku, kteří byli prý Vilémovými strýci. Jako strýcové však bývali ve středověku označováni rozličtí příbuzní, například i švagři. Jednalo se tedy nejspíš o manžele Vilémových jinak neznámých sester. Oba Vilémovi švagrové zasahovali do práv kmetičně Martě Pecherni, která měla jakási práva ke vsi Malé Březno, zděděná po tamním rychtáři Jakubovi. Vilém proto pokutoval své švagry částkou 500 kop grošů.[34] Snad může tento případ nějak souviset s obesláním Viléma jakýmsi Jakubem Hruškou z Března. Hruška obesílal Viléma kvůli právům své kmetičny Káči z Chrabrčic, manželky jistého Urbana.[35] V červnu téhož roku poháněl král Ludvík Děpolta Popela z Lobkovic kvůli stížnosti Jakuba Kyšperského z Vřesovic, která se týkala jeho bratra Václava. Mezi osobami, které král Ludvík k soudu obeslal, byl i bratranec bratrů Kyšperských Vilém.[36]
Když došlo roku 1523 k obměně nejvyšších zemských úředníků, Vilém z Vřesovic získal úřad královského prokurátora. Jako prokurátor byl zástupcem a poradcem krále v právních a soudních záležitostech, ale též zasedal v královské radě, zastupoval kláštery, účastnil se diplomatických jednání a zasedal

28 Robert ŠIMŮNEK, *Prestižní a patetické titulatury – šlechtická hrdost, závist, pýcha i výsměch*, in: Evropa a Čechy na sklonku středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, edd. E. Doležalová – R. Novotný – P. Soukup, Praha 2004, s. 311; Rudolf URBÁNEK, *Tři Janové z Rabštejna*, Sborník filologický 11, 1936–1939, s. 207; J. BOUKAL, *Rytíř Kryštof z Týna. Válečník a diplomat pozdního středověku*. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2013, s. 19–20; Eberhard SCHMITT, *Behaust im Heiligen Römischen Reich? Das europäische Beziehungsnetz der „equites aurati" im Zeitalter Kaiser Karls V*. Dostupné online: https://web.archive.org/web/20060509143058/http://www.orient.uni-erlangen.de/kultur/papers/schmitt.htm (Cit. k 25.1.2022).

29 Klaudyánova mapa Čech z roku 1518. Dostupné online: http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/49559 (cit. k. 29. 1. 2022). Vilém je zde jmenován (transliterováno) jako „*Wylem z Wrzesowicz a na Daubrawie*". Oproti později ustálenému barevnému zpodobnění erbu rodu Vřesovců (v modrém poli zlatý půlměsíc) je erbovní znamení zobrazeno jako ve zlatém poli černý půlměsíc.

30 AČ XXXII, ed. G. Friedrich, Praha 1915, s. 30.

31 AČ XXXII, s. 151.

32 AČ XXXII, s. 163.

33 AČ XXXII, s. 181.

34 AČ XXXII, s. 133 a 198–199.

35 AČ XXXII, s. 275.

36 AČ XXXII, s. 223–224.

při komorním soudu. Častým úkolem královského prokurátora bylo řešení neposlušnosti královských manů nebo vymáhání berně. Panovníka prokurátor zastupoval zejména v oblasti majetkových práv (roční platy, neoprávněný prodej statků apod.). Okruhem prokurátorovy působnosti byly Čechy, Kladsko a Cheb. Vilém byl stejně jako jeho bratranec Jakub Kyšperský z Vřesovic na Valči jedním z těch, kteří se krátce předtím snažili o „napravení práva".[37] Na přelomu let 1523 a 1524 se přel Volf z Gutštejna s Oldřichem Fremutem z Krásného Dvora. Gutštejn si jako svědky předvolal Viléma z Vřesovic a Karla z Duban. Fremut tehdy Volfa Gutštejna žaloval kvůli jeho dluhům. Jako svědka si Viléma předvolal i Fremut.[38] Na jaře 1524 žádal po Vilémovi jistý Bartoloměj z Velebudic, aby postavil před komorní soud svého člověka Matouše Vrbického, kterého Bartoloměj potřeboval jako svědka ve své při s Jaroslavem z Vřesovic na Dlažimi (dnes Blažim).[39] Zhruba v téže době poháněl Viléma z Vřesovic, jeho bratrance Jaroslava Brozanského z Vřesovic, Opla z Fictumu a Mikuláše Hýzrleho z Chodů Jan z Trojetic. Dotčení přislíbili Janovi z Trojetic svědectví v jeho sporech a pak se k soudu nedostavili, pročež je zažaloval a vymáhal na nich 4000 kop grošů českých.[40] Na počátku roku 1525 předvolával Vilém, toho času již hejtman Žateckého kraje, k soudu bratry Karla a Václava z Míliny na Trmicích, neboť jejich lidé ubili Vilémova žida Jakuba, a ještě předtím mu ukradli peníze a tele. Současně pohnal Hanuše Manvice z Patokryj, jelikož dva z jeho lidí dlužili Vilémovi peníze.[41] V březnu tohoto roku poháněl Viléma a mnohé další Vít Lišovský z Prochodu, protože potřeboval jejich svědectví při řešení svého sporu s Václavem Razickým z Vchynic.[42] Počátkem jara 1526 psal Zdeněk Lev z Rožmitálu Vilémovi z Vřesovic, že by se s ním rád setkal na sněmu v Kutné Hoře, aby odtud pak společně jeli na kolínský sjezd. Rovněž jej informoval o odjezdu rytíře Volfharta Planknára do Budína, o jakémsi jednání s Trčky z Lípy a o odkladu jednání komorního soudu, v němž měl Vilém nejspíš zasedat.[43] Rožmitál od té doby s Vilémem korespondoval poměrně často. Bohužel se nám dochovaly pouze dopisy z Rožmitálovy strany, v důsledku čehož nám občas uniká jejich kontext.[44] V polovině července téhož roku psal Rožmitál Vilémovi znovu. Tentokrát se Rožmitálův list týkal teplických židů. Jednalo se o reakci na nám neznámý list, v důsledku

37 STAŘJ LETOPISOWÉ ČESSTJ, s. 454; O úřadu prokurátora v době jagellonské srov. Boleslav FUX, *K působnosti bývalých královských prokurátorů v Čechách a nynější c. k. prokuratury*, Právník. Časopis věnovaný vědě právní i státní 41, 1902, s. 154; Jaroslav DEMEL, *Dějiny fiskálního úřadu v českých zemích I. Oddělení I. Doba státu stavovského (do roku 1620)*, Praha 1904, s. 51–78; Jaroslav DŘÍMAL, *Královský prokurátor a jeho úřad do roku 1745*, Sborník archivních prací 29, č. 2, Praha 1969, s. 349–355.

38 AČ XXXII., s. 518 a 524. Srov. Jiří JÁNSKÝ, *Hroznatovci a páni z Gutštejna*, Domažlice 2009, s. 319.

39 AČ XXXIII, edd. J. Čelakovský – G. Friedrich, Praha, s. 24.

40 AČ XXXIII., s. 146.

41 AČ XXXIII, s. 335.

42 AČ XXXIII, s. 404.

43 AČ IX, ed. J. Kalousek, Praha 1889, s. 44.

44 Srov. Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*, České Budějovice 2005, s. 282.

čehož je pro nás Rožmitálova zpráva bohužel poněkud nesrozumitelná. Dále Rožmitál informoval Viléma o příjezdu Karla Minsterberského a hejtmana Pražského hradu z Budína do Čech a rovněž vyjádřil své obavy z tureckého postupu.[45] Jak víme, tyto obavy byly oprávněné. V boji s Turky zahynul nejen král Ludvík, ale též Vilémův bratranec Jakub Kyšperský z Vřesovic, královský podkomoří.

Když byl v září téhož roku Zdeňku Lvu z Rožmitálu postoupen Pražský hrad, jednou z osob, které byly tomuto aktu přítomny, byl i Vilém z Vřesovic.[46] Vztahy mezi Rožmitálem a Vilémem byly více než dobré a byl to pravděpodobně právě Rožmitál, kdo se později zasadil o to, aby se Vilém záhy stal novým českým podkomořím a nahradil svého nedávno zesnulého bratrance Jakuba.[47] Vilém se rovněž účastnil sněmu českých stavů na počátku října.[48]

Od března 1527 do prosince 1529 poháněl Vilém před soud jistého Jakuba z Želivlic, neboť jeho poddaný Martin „pychem pálil" Vilémova člověka Říhu z Šanova. Říhovi škodil i jakýsi Duchek, rovněž Jakubův poddaný. Vilém se v těchto půhonech tituloval mimo jiné i jako hejtman Litoměřického kraje.[49] V březnu 1527 Vilém z pozice prokurátora poháněl svého bratrance Václava Kyšperského kvůli nevyvázání z rukojemství.[50] V následujícím měsíci zreorganizoval král Ferdinand české zemské úřady. Vilém od té doby již nebyl prokurátorem, ale stal se podkomořím. V úloze prokurátora Viléma vystřídal Jan Boryně ze Lhoty. Povinnostem podkomořího se začal věnovat záhy po svém jmenování do tohoto úřadu.[51] V létě roku 1527 vyjadřoval Rožmitál v dopise Vilémovi své obavy z rozmachu luteránů a pikardů (tj. českých bratří). Motivací k sepsání tohoto listu byly snad náboženské nepokoje v Kadani. Dle tohoto listu měl Vilém z Vřesovic novému panovníku Ferdinandovi sepsat stížnost na tyto v Čechách spíše negativně vnímané konfese, což Rožmitála obzvláště těšilo. Rožmitál rovněž zpravil Viléma o tom, že se „Černý muž" (?)

45 AČ IX, s. 105–106.

46 AČ X, ed. J. Kalousek, Praha 1890, s. 145, SNĚMY ČESKÉ OD LÉTA 1526 AŽ PO NAŠI DOBU /dále SČ / I., ed. Anonym, Praha 1877, s. 9.

47 Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská1526–1547 I/2*, Praha 1986, s. 338; WINFRIED EBERHART, *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530,* München – Wien 1981, s. 250. Srov. František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějška*, Praha 1941, s. 367. Palacký Viléma vůbec nezmiňuje, mezi lety 1526–1529 má u přehledu podkomořích za vlády krále Ferdinanda mezeru.

48 SČ I, s. 24.

49 AČ XXXII, s. 655; AČ XXXIII, s. 316.

50 AČ XXXII, s. 655.

51 J. DEMEL, *Dějiny fiskálního úřadu v českých zemích I*., s. 38; J. DŘÍMAL, *Královský prokurátor a jeho úřad do roku 1745*, s. 354–358. Aktivity Viléma jako podkomořího jsou nám známy např. ze Slaného, z Kadaně a Klatov. Srov. Státní okresní archiv Kladno (dále jen SOkA), f. Archiv města Slaný, nezpracovaný fond (listy z 22. 9. 1528 a 23. 11. 1528). Jedná se o Vilémovy kvitance městu Slaný o poplatcích určených podkomořímu (hromničná suma, lotovné, svatomartinský plat …); Petr RAK, *Kadaňské městské knihy a správa města v letech 1465–1620*. Nepublikovaný rukopis disertační práce obhájené na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2012, s. 287. V letech 1527–1528 obnovoval Vilém městské radou v Kadani; Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov 1. část 3. svazku I. dílu*, Klatovy 1928–1929, s. 652. V roce 1527 obnovil Vilém městskou radu v Klatovech.

připojil ke králi Ferdinandovi a také jej informoval o počtech Ferdinandových vojáků.[52] V červenci psal Rožmitál Vilémovi znovu a žádal jej, aby se přičinil o obnovu františkánských klášterů v Kadani a u sv. Jakuba v Praze.[53]
Na počátku roku 1528 se král Ferdinand rozhodl, že má v Čechách opět dojít k napravení práva, a tak bylo zvoleno osm komisařů, kteří byli tímto úkolem pověřeni. Jedním z nich byl i Vilém.[54] V červnu byl „*statečný*" Vilém z Vřesovic, „*podkomoří Království českého*", spolu s Adamem z Hradce, Konrádem Krajířem z Krajku a Janem z Vartenberka, pověřen králem Ferdinandem řešením sporu mezi bratry Janem Joštem a Petrem z Rožmberka ze strany jedné a Kryštofem ze Švamberka ze strany druhé. Tyto dvě strany se přely zejména kvůli kšaftu Petra staršího z Rožmberka. Spor byl nakonec rozhodnut tak, že bratři Jošt a Petr měli Švamberkovi dát k jeho dědictví ještě 2000 kop grošů a pokud by nezaplatili, měl Kryštof ze Švamberka získat město Soběslav. Dále měli Rožmberkové zapsat Švamberkovi na panství Bechyně 7000 kop grošů, a v případě, že by k vyplacení této sumy nedošlo, měl Švamberk získat panství Choustník.[55] Nejspíš zemřel na počátku roku 1529, neboť v březnu téhož roku zastupoval Viléma v povinnostech podkomořího jeho nejstarší syn Volf.[56] Novým podkomořím se záhy stal Volfhart Planknár z Kynšperka.[57] Vilém Doubravský z Vřesovic po sobě zanechal šest synů: již zmíněného Volfa, Albrechta, Bernarda, Jáchyma, Václava a Šebestiána. Z generace Vilémových synů vyrostla elita českého raně novověkého rytířstva
Volf z Vřesovic zastával úřady purkrabího Pražského hradu, podkomořího královny Anny a nejvyššího písaře. Od roku 1561 se navíc honosil titulem prezidenta české komory.[58] Volf před smrtí odkázal majetky svému bratru Bernardovi, neboť Volfův jediný syn zemřel ještě za jeho života. Měl však několik dcer, které se úspěšně provdaly. Bernard bratra o mnoho let nepřežil.[59]
Slavnou postavou českých dějin byl rovněž Václav z Vřesovic, rada komorního soudu, komorník arcikníže Ferdinanda a držitel jedné z největších kniho-

52 AČ X, s. 188–189; W. EBERHART, *Konfessionsbildung*, s. 255; Simona KOTLÁROVÁ, *Páni z Rožmitálu*, České Budějovice 2008, s. 70.

53 AČ X, s. 206.

54 SČ I, s. 268; Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy XI.,* Praha 1897, s. 58–59.

55 Státní oblastní archiv Třeboň, f. Cizí rody Listiny I. 1286–1826, karton 71, signatura z Rožmberka 15/11; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého* III. Budějovicko, Praha 1884, s. 214; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Spor o dědictví rožmberské*, Časopis musea království českého 70, 1896, s. 439; Jindřich ŠEBÁNEK, *Příspěvek ke konci sporů o rožmberské dědictví*, Časopis společnosti přátel starožitností XXXIII, 1925, s. 97.

56 SOkA Kladno, f. Archiv města Slaný, nezpracovaný fond (listy z 12. – 13. března 1530). Volf kvitoval zaplacení sumy hromničního platu a lotovného, přičemž se dozvídáme, že jeho otec, podkomoří Vilém, je již nebožtíkem a Volf jej zastupuje.

57 W. EBERHART, *Konfessionsbildung*, s. 236, 251, 258.

58 A. SEDLÁČEK, *Z Vřesovic*, s. 1024; Josef JIREČEK, *Rukověť české literatury II.*, Praha 1876, s. 339; Heinrich Otokar MILTNER – Josef NEUMANN, *Beschreibung der Bisher bekannten böhmischen Privatmünzen und Medaillen*, Prag 1852, s. 698–701, tab. LXXVII.; H. HALLWICH, *Töplitz*, s. 135–175

59 H. HALLWICH, *Töplitz*, s. 176–177.

ven v království.[60] Další z bratrů, Albrecht z Vřesovic, po sobě zanechal úspěšného syna Jana, který se stal hejtmanem Hradeckého kraje, nejvyšším lovčím a nakonec karlštejnským purkrabím. Janovými syny byli válečník Volf Ilburk a kutnohorský mincmistr Vilém. Vilémův syn Jan Vejkhart zemřel coby vojevůdce ve službách Švédska během polské „Potopy".[61] Ze synů starého Viléma Doubravského byl významnou postavou rovněž Šebestián z Vřesovic, známý v české historiografii zejména z procesu s Jiřím a Ladislavem z Lobkovic. Ten vlastnil kromě drobných venkovských statků Nový Hrad u Jimlína na Lounsku. Po Šebestiánovi dědili synové Vilém, Volf a Jan Ilburk. Dědicem Nového Hradu se stal Volf, který podporoval stavovské povstání a jeho majetky zkonfiskovali v pobělohorském období katoličtí Vřesovci.[62]

Úspěchy a četné konexe Vilémova otce Jana Ilburka působícího ve službách Poděbradů a Minsterberků sehrály jistě velkou roli při formování osobnosti jeho syna Viléma. Po otcově smrti živila veliké ambice v malém Vilémovi jistě i jeho matka Eliška z Landštejna, která navíc pocházela z panského stavu. Vilém dosáhl ve svém životě hvězdné kariéry – stal se krajským hejtmanem, přísedícím při komorním soudu, prokurátorem a nakonec podkomořím. Je však otázkou, zda lze Viléma hodnotit jako osobu, která dosáhla svých úspěchů kvůli svým osobním kvalitám nebo spíše díky svým konexím, mezi nimiž vyčnívají dobré vztahy s Rožmitálem. Prokurátorem se stal nejspíš jen díky němu, stejně tak jej do úřadu královského podkomořího nejspíš dosadil po smrti bratrance Jakuba Kyšperského z Vřesovic právě Rožmitál. Vilémův strmý vzestup ukončila až jeho smrt v prvních letech vlády krále Ferdinanda. Přestože se raději zdržíme posuzování Vilémových morálních kvalit, můžeme si být téměř jisti tím, že Vilém patřil k významnějším členům rytířského stavu své doby a jeho zásluhou se stali Vřesovci z Doubravské Hory nejvýznamnější a nejmocnější větví uvedeného rodu. Byli to právě Vilémovi potomci, kteří dosáhli nejprve panského a posléze hraběcího stavu.

60 A. SEDLÁČEK, *Z Vřesovic*, s. 1024; Josef JIREČEK, *Rukověť literatury české II.*, Praha 1876, s. 337–339; Vlasta FALTYSOVÁ – Vladislav KOTEK, *Knihovna Václava Vřesovce z Vřesovic*, in: Vlasta Faltysová (ed.), Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky od prvotisků do konce 19. století, Praha 2006, s. 195–197.

61 A. SEDLÁČEK, *Z Vřesovic*, s. 1024–1025; Václav RYBAŘÍK, *Epitafy a náhrobní kameny v katedrále sv. Víta, Vojtěcha a Václava v Praze*, Epigraphica et sepulkralia 4, Praha 2013, s. 385; J. BOUKAL, *Rytíři z Vřesovic ve válkách. Příspěvek k dějin*ám válečnické aristokracie, Poohří 7. Smrt, války a katastrofy: sborník z konference konané v Kadani ve dnech 12.–13. 10. 2017, s. 38–46.

62 A. SEDLÁČEK, *Z Vřesovic*, s. 1025; Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 II.*, Praha 1882, s. 908–910.

Autor | Author

Jan Boukal
Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy
Univerzita Karlova
Ovocný trh 5
Praha 1, 116 36
Česká republika
BoukalJan@seznam.cz

Mgr. Jan Boukal, Ph.D. (*1991), český historik, v letech 2016–2017 externí výzkumný spolupracovník Institutu umění – Divadelního ústavu. Mezi roky 2018–2022 historik, správce sbírky a knihovník Muzea Říčany (2018–2022), od roku 2022 zaměstnán v Ústavu dějin Univerzity Karlovy a Archivu Univerzity Karlovy. Zabývá se dějinami pozdně středověké šlechty, jejími vztahy s městy, regionálními dějinami severozápadních Čech, prameny osobní povahy a kastelologií, zejména možnostmi poznání života na hradech na základě psaných pramenů. Jeho nejvýznamnější prací je monografie *Jakoubek z Vřesovic († 1462). Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*, České Budějovice 2016. Dále je autorem řady odborných a popularizačních studií.

Summary

Vilém of Vřesovice and on Doubravská Hora, procurator of the Jagiellonian era († 1529)

The subject of the study is an attempt to reconstruct the life and career of Vilém of Vřesovice and on Doubravská Hora (also referred as Vilém Doubravský of Vřesovice), the royal prosecutor of the Jagiellonian age and the first chamberlain in the period after the Battle of Mohács. Vilém of Vřesovice was one of the leading representatives of chivalry at the turn of the Middle Ages and the modern era. However, the cause of his social and political rise was not only his personal qualities, but especially his close ties to Zdeněk Lev of Rožmitál, who appointed people close to him to various offices. Compared to other members of his family, Vilém undoubtedly had ambitions for self-realization determined by the fact that he came from the important Landštejn family on his mother's side. Vilém stood at the beginning of the rise of the house of Doubravský of Vřesovice, the most important branch of the family of the crescent coat of arms, and thanks to the background he built, his descendants were able to establish themselves in important offices and reach the status of lord and eventually count.

Obrazové přílohy:

Hrad Doubravská Hora, sídlo pana Viléma z Vřesovic, foto Jan Boukal, 2012

Okolí hradu Doubravská Hora (stejnojmenná hora na snímku uprostřed, vpravo Teplice, v popředí město Krupka), foto Jan Boukal, 2012

Náhrobek Sabiny z Drahovic, manželky Viléma z Vřesovic, dnes v Krupce – Bohosudově, foto Nikola Růžičková, 2019

Zmeny patrocinií sakrálnych stavieb mesta Krupina v zrkadle vizitačných protokolov 17. – 18. storočia[1]

MIROSLAV LUKÁČ

Abstrakt | Abstract

Štúdia sleduje problematiku vývoja a hlavne zmien patrocínií na príklade sakrálnych stavieb v meste Krupina v zrkadle vizitačných protokolov 17.–18. storočia. Autor zisťuje, že protestanti (evanjelici a.v.) mali čiastočný vplyv na zmenu vnímania či zapisovania patrocínií. Zmeny však nastali aj vďaka rekatolizačným snahám nového katolíckeho správcu farnosti. Ukazuje sa tiež, že i pečatný symbol Božieho Baránka mohol súvisieť s mariánskych zasvätením farského kostola a tiež s ideou svätého mesta – nebeského Jeruzalema.

The paper pursues the issue of the development and predominantly changes of Church dedications using the example of sacral buildings in the town of Krupina in the mirror of visitation protocols of the 17th–18th century. The author discovers that Protestants (Lutherans) partially influenced the change of perception or record keeping of Church dedications. However, the changes have also occurred thanks to recatholisation efforts of the new Catholic administrator of the parish. In addition, there is an indication that the seal symbol of the Lamb of God could have been connected to the Marian dedication of the parish church as well as the idea of the holy city – the heavenly Jerusalem.

Kľúčové slová | Key Words

patrocíná, zmeny, protestantská reformácia, rekatolizácia, sakrálne stavby, patróni, pečatný symbol, Boží Baránok, mesto Krupina, Uhorsko, Slovensko, 16. – 18. storočie

Church dedications, changes, Protestant Reformation, recatholisation, sacral buildings, patrons, seal symbol, Lamb of God, town of Krupina, Hungary, Slovakia, 16th – 18th century

1 Táto štúdia nadväzuje na časť staršej štúdie Miroslav LUKÁČ, *K otázke vplyvu protestantizmu na kult svätcov sakrálnych stavieb na príklade dvoch susedných lokalít (v meste Krupina a v obci Žibritov)*, Kultúrne dejiny 11, 2020, Supplementum, s. 210–227, pričom ju výrazne dopĺňa o časti týkajúce sa patrocínií ďalších sakrálnych stavieb, ďalej o problematiky vzťahu výročného jarmoku a pečatného symbolu a patrocínia farského kostola a ďalších stavieb.

Štúdia bola v podobe prednášky súčasťou medzinárodnej doktorandskej konferencie *Tři staletí v srdci Evropy*, ktorú zorganizovala Katedra pomocných vied historických a archívnictva Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové 10. novembra 2021.

Úvod

Mesto Krupina sa sformovalo na rozhraní dvoch historických území – komitátov Hont a Zvolen. Pôvodne územie Krupiny pozostávalo z viacerých starších osád hlavne po príchode nemeckých hostí, ktorí nadviazali a vývojom a potvrdili starší vývoj centrálnej lokality Krupina. Toto postavenie dokladá existencia staršej sakrálnej stavby – Kostola sv. Petra, centra slovenského osídlenia Krupiny a okolia. Po príchode nemeckých hostí sa počet sakrálnych stavieb rozmnožil. Najprv bol postavený veľký farský Kostol Blahoslavenej Panny Márie začiatkom 13. storočia, ďalej na prelome 13. a 14. storočia pribudla karnerová kaplnka a v 15. storočí prikostolná kaplnka, obe s neznámym pôvodným patrocíniom. Niekedy v 14. storočí alebo najneskôr začiatkom 15. storočia vznikol Kostol sv. Alžbety, spojený s mestským špitálom. Patrocíniá vo všeobecnosti – a platí to aj pre patrocíniá mesta Krupina –
neboli nemennou reáliou. Patrocíniá vznikali v konkrétnych podmienkach a súvislostiach a v priebehu času sa vyvíjali a ich používanie nebolo nepretržité, patrocíniá podliehali zmenám alebo zániku. Historiografia predpokladá zmeny, najmä pod vplyvom nastupujúcej reformácie v 16.–17. storočí, alebo redukciu patrocínií na takzvané základné alebo kristologické, čo artikulujú aj niektorí historici v posledných desaťročiach.[2] Aj posledné výskumy ukazujú, že náhľad protestantov na využívanie patrocínií a slávenie sviatkov mal časovú postupnosť; od prvotného akceptovania (či trpenia) zasvätení a slávenia sviatkov, cez ich ignoráciu až po ich odmietanie alebo programové zmeny na kristologické.[3]

V tejto štúdii sa zameriam na niekoľko oblastí problematiky výskumu patrocínií. Najprv na vývoj alebo zmeny patrocínií krupinských sakrálnych stavieb na území mesta Krupina. Okrem zmien samozrejme v nevyhnutnej miere sledujem prvé písomné zmienky o patrocíniu a ich podobu a vďaka tomu je možné sledovať aj prípadné zmeny. V druhej časti si všímam možnú súvislosť patrociínií sakrálnych stavieb Krupiny a pečatného symbolu mesta – Božieho Baránka, ktorý komunita mešťanov začala používať už v 13. storočí a napriek konfesionálnym zmenám v 16.–17. storočí, tento symbol ostal súčasťou pečatného symbolu aj v priebehu reformácie i neskôr po polepšení erbu mesta v roku 1609.

Na riešenie oboch okruhov otázok analyzujem archívne písomné pramene. Najdôležitejšie pramene k poznaniu patrocínií a ich vývoju sú kanonické vizitácie zo 17.–18. storočia, ďalej sú to cirkevné pramene, napríklad zápisy z opráv kostola a rímskokatolíckej fary v Krupine, a ďalšie nepriame zdroje, napríklad mestské účty apod. Tieto pramene zaznamenávajú nielen zasväte-

2 Ján HUDÁK, *Patrocínia na Slovensku,* Bratislava 1984, s. 8–9, 16. Porovnaj aj: Michal SLIVKA, *Historiografia spišskej historickej antropológie stredoveku. Reflektovanie stavu a perspektívy bádania*, Kultúrne dejiny 1, 2010, č. 1, s. 71.

3 Na príklade 38 lokalít s luteránskymi a kalvínskymi sakrálnymi stavbami takýto záver formuloval M. LUKÁČ, *K problematike patrocínií vybraných protestantských kostolov Hontianskeho arcidiakonátu vo svetle vizitačných protokolov 17. –18. storočia*, Folia Historica Bohemica 36, 2021, č. 1, s. 111–142.

nie kostola, ale aj zariadenie, a to aj také, ktoré bolo inštalované do kostola ešte v čase predreformačnom. Evanjelické vizitácie vôbec v sledovanom období neevidujú sakrálne stavby v Krupine, preto ich nebolo možné využiť pri výskume problematiky patrocínií krupinských sakrálnych stavieb.

Vývoj a zmeny patrocínií v Krupine

So zmenou obyvateľov a mešťanov Krupiny z katolicizmu na[4] na luteránstvo, sa aj postupne zmenila či neskôr i vytratila úcta k svätým a pôvodnými patrocíniám krupinských sakrálnych stavieb. Takýto predpoklad je možné vysloviť aj preto, lebo sa tak stalo aj v časti západnej Európy, ktorých sa dotkla reformácia. Aj v spisoch reformátorov (Erasmus Rotterdamský, Martin Luther a jeho prívrženci a najmä kalvínski reformátori)[5] pozorujeme negatívny vzťah k prehnanej úcte alebo vôbec k úcte k svätým, prípadne sa výrazne upravuje prax a pripomínanie či svätenie sviatkov svätých.[6] Prejavilo sa to aj profanáciou sakrálnych stavieb, alebo rušením pôvodného zariadenia kostolov.[7] Treba pripomenúť, že to nebol všeobecný trend ani v Krupine a jej okolí. Tu mestské rady, ktoré na čele s richtárom vykonávali patronátne právo nad sakrálnymi stavbami,[8] rozhodli o zachovaní pôvodného stredovekého zariadenia,[9] prípadne ich dopĺňali aj o nový inventár (napríklad maľované chóry, kazateľnice, ale aj oltáre).[10] V podobnom zmysle rozhodovali i synody a ponechanie oltárov venovaných svätým obhajovali aj umiernení evanjelickí kazatelia a učenci. Patronátne právo bolo potvrdené v privilégiu Bela IV. z 15. decembra 1244, v ktorom je právo slobodnej voľby farára jednoznačne zverené do rúk krupinských hostí – mešťanov.[11] Rozhodovali na základe ešte stredovekých privilé-

4 Srov. Ján SLÁVIK, *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu,* Banská Štiavnica 1921, s. 11 a najmä s. 487–488. Novšie prehľadné spracovanie: M. LUKÁČ a kol., *Krupina – monografia mesta,* Banská Bystrica 2014, s. 133, 139–140.

5 Helmut FELD, *Der Ikonoklasmus des Westens. (Studies in the history of Christians thought. Ed. Heiko A. Oberman. Volume XLI),* Leiden – New York – København – Köln 1990, s. 118–136 (reformátori Karlstadt, Ludwig Hätzer, Martin Luther, Ulrich Zwingli, Martin Bucer a Ján Kalvín). O ikonoklazme a vzťahu k svätým v českých krajinách najnovšie porov. Ota HALAMA, *Otázka svatých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese*. Brno 2002, s. 29–221.

6 Lutherove myšlienky porov. *Dr. Martin Luther. Výber zo Spisov,* ed. Ján Michalko, Bratislava – Liptovský Mikuláš 1990, s. 21–32 (O slobode kresťanstva).

7 James M. KITTELSON, *Reformátor Luther. Život a dielo Martina Luthera,* Liptovský Mikuláš 2016, s. 90, 133, 143–144. Niektorí prívrženci Luthera (Karlstadt a jeho nasledovníci) v rámci ľudového hnutia, zvolili radikálny postup a ničili aj zariadenia kostolov, ale Luther s tým vyslovene nesúhlasil.

8 Miroslav BODNÁROVÁ, *Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. Storočí,* in: Kresťanstvo v dejinách Slovenska, ed. Mária Kohútová, Bratislava 2003, s. 51–65.

9 Barbara BALÁŽOVÁ, *Kostol v správe Evanjelickej cirkvi a. v.*, in: Kostol sv. Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku, Banská Štiavnica 2017, s. 157. Počas reformácie prešiel aj tento kostol menšími stavebnými zásahmi (dobudovaná vežička) porov. Katarína VOŠKOVÁ – Michal ŠIMKOVIC, *Stavebná podoba chrámu v období neskorej gotiky*, in: *tamtiež*, s. 52.

10 Janka KRIVOŠOVÁ – Daniel VESELÝ – Milan RÚFUS – Milan TESÁK, *Evanjelické kostoly na Slovensku,* Liptovský Mikuláš 2001, s. 10–199. K obhajobe oltárov porov. Vendelín JANKOVIČ, *K otázke zachovania stredovekých výtvarných pamiatok na Spiši a v Šariši v 16. storočí*, Památková péče 25, 1965, č. 2, s. 23–38.

11 M. LUKÁČ a kol., *Krupina – monografia mesta*, s. 113, 132, 136, 139.

gií. Radikálne ničenie kultúrnych pamiatok, na rozdiel od niektorých krajín na Západe, sa u nás vďaka vplyvu umiernených reformátorov, neuskutočnilo. Nektoré z nich sa presunuli z kostolov do zbierok hierarchov.[12] Rozhodli o tom diskusie na synodách a už spomínané mestské rady.[13] Do diskusie zasiahli aj reformátori zo zahraničia. V roku 1550 Filip Melanchton odpovedal banskoštiavnickému farárovi Wolfgangovi Ampferovi, aby na obradoch nič nemenil, pretože *„časté zmeny v obradoch vedú len do zmätku zbožnosť ľudu.“*[14]
Najstaršia archeologicky doložená stavba je Kostol sv. Petra z polovice 12. storočia, ktorý sa nachádza mimo stredovekého intravilánu mesta Krupina.[15] V archívnych prameňoch je uvedený ako Kostol sv. Petra za hradbami mesta až v roku 1509.[16] V prameni z roku 1561 je jeho zasvätenie redukované na Kostol pána Petra(!), teda adjektívum svätý je nahradené substantívom Pán, čo vyjadruje nejednoznačný vzťah k svätým na počiatku reformácie, ktorá zasiahla Krupinu od 20. rokov 16. storočia. Pozoruhodná je skutočnosť, že stredoveký titul kostola bol prenesený na rybník nazvaný Svätý Peter.[17] A napokon v mestských účtoch z roku 1676 je stavba uvedená iba ako kaplnka, ľudovo kostolec.[18] Vo vizitačných protokoloch akákoľvek zmienka o Kostole sv. Petra absentuje.
V archívnych prameňoch sa Kostol Blahoslavenej Panny Márie v Krupine

12 Vojtech NEPŠINSKÝ, *Liturgia na Slovensku v období tridentského koncilu,* Badín 1998, s. 30.

13 Ivan RUSINA, *Spor o obrazy*, in: Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Dejiny slovenského výtvarného umenia*,* ed. Ivan Rusina, Bratislava 2009, s. 74–75.

14 I. RUSINA, *Spor o obrazy*..., s. 74. Latinský list porov. Jan Jiři SCHMIDT, *Historia cirkwe ewanjelické podle Augsspurského wyznání w Uhřich wšeobecně, obzwláště pak: Welko hontského ew. A. w. Senioratu a jednotliwých jeho církwí, od Reformácie až po nejnowší časy,* Pesst 1868, s. 233.

15 Václav HANULIAK, *K problematike počiatkov mesta Krupina*, in: Pohľady do minulosti Krupiny, ed. Milan Gajdoš*,* Zvolen 1995, s. 13–22.

16 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen (ďalej ŠA BB PA Zvolen), fond (ďalej f.) Mesto Krupina II. úradné knihy (ďalej MK II.), ič. 812, šk. 41, Zápisy o veciach prejednaných pred orgánmi mesta Krupina, 1487–1640, zápis z roku 1509 na s. 133 (pôvodné číslovanie). Kostol je označený nasledovne: *„...Kirchlein S[ancti]. Petri“* (= Kostolík Svätého Petra). Nemecké zápisy prepísané in extenso: Karl-Heinz GROTHAUSMANN: *Das Stadtbuch von Karpfen (Krupina)*. *Edition, Darstellung der Graphien, Glossar.* Frankfurt am Main – Bern – Las Vegas 1977, s. 47. Po prvýkrát o kostole informácie publikoval Josef SLIAČAN, *Krupina*. Krupina, 1944, s. 136.

17 Moravský zemský archiv, f. Milotická vetva Seilernovcov (G 152), sign. 499, list z r. 1561, šk. 11. V texte listiny sa doslova uvádza: *„...ad quandam piscinam suam zenthpeterycho wocatam, penes templum desertum ad honorem domini Petri exstructum...“*.

18 MV SR, ŠA BB, PA Zvolen, f. MK II, ič. 1507, šk 167, Mestské príjmy a výdavky (*Originale Anni 1676*), záznam za rok 1676. V evidencii platieb murárom na opravu kaplnky je stavba uvedená ako „*Capella vulgo kostolecz“*.

spomína už rokoch 1416[19] a 1526 (*ecclesiae Beatae Marie Virginis)*.[20] Takáto forma zápisu patrocínia je zrejme iba jeho skrátenou podobou. Stredoveké pramene neprecizujú zasvätenie, ktoré je možné predpokladať, pretože už od stredoveku je v rámci cirkevného kalendára niekoľko špecifických sviatkov, ktoré by sme mohli prisúdiť krupinskému hlavnému farskému kostolu. V ktorý deň krupinskí mešťania pripomínali Pannu Máriu ako patrónku svojho hlavného kostola? Bližšie historické fakty k tejto otázke nepoznáme, preto je asi jedinou pomôckou informácia o jarmočných dňoch, ktoré mohli byť spojené s hlavným sviatkom farského kostola v Krupine.[21] Literatúra takéto prepojenie predpokladá i vďaka tomu, že latinské pomenovanie trhu (*feria*) či veľkého trhu (*messe*) sa zhodovalo s pomenovaním sviatku (*feria*) či omše (*messe*).[22] Vzhľadom k tomu, že originál privilegiálnej listiny na výročné jarmoky sa nezachoval, musíme nevyhnutne pracovať so sekundárnymi prameňmi. Podľa nich na základe privilégia Žigmunda Luxemburského z roku 1393 Krupina získala právo na dva výročné jarmoky. Jeden z nich sa mal údajne konať v stredu po Nanebovzatí Panny Márie (15. augusta). Je však potrebné upozorniť, že táto informácia bola prevzatá z publikácie Z feudálnych dejín Krupiny od historika Alexandra Zrebeného, ktorý cituje elench privilegiálnych listín archívu mesta Krupina,[23] ktorý sa dnes zrejme nezachoval. Ďalšou možnosťou je to, že autor zle citoval zachovalý elench. V mestskom archíve zachovalom elenchu je uvedený iný termín – *ascensio Domini*,[24] teda nanebovstúpenie Pána, ktoré sa však pripomína vo štvrtok pred 6. nedeľou po Veľkej noci, niekedy aj ako stály sviatok 5. mája (ako commemoratio).[25] V mladšom období je uvádzaný v zozname jarmokov už jednoznačne ako jarmok ralizovaný

19 Magyar Nemezeti Levéltár Budapest, Országos Levéltár, f. Diplomatikai Levéltár (ďalej MNL Budapest, OL f. DL), DL 43322. V latinskom texte: „*...plebani ecclesi(a)e Beat(a)e Marie Virginis de Corpona...*“. Listinu z 10. mája 1416 v maďarskom regeste porov. *Zsigmondkori oklevéltár* (ďalej ZsO) *V. (1415–1416),* edd. Elemér Mályusz – Iván Borsa, Budapest 1997, s. 502, č. 1877. Informácie o patrocíniách Krupiny pred rokom 1526 načrtol: András MEZŐ, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon,* Budapest 2000, s. 434. Novšie slovenské katalógy patrocínií uvádzajú iba súčasné zasvätenie, najstaršiu podobu a vývoj nie: J. HUDÁK, *Patrocíniá na Slovensku*, s. 208, 391; Viliam JUDÁK – Štefan POLÁČIK, *Katalóg patrocínií na Slovensku,* Bratislava 2008, s. 102, 308.

20 MV SR, ŠA BB, PA Zvolen, f. Mesto Krupina I. Listiny, listy a iné úradné písomnosti (ďalej f. MK I.), list z roku 1526, ič. 91, sign. IB 49, škatuľa (ďalej šk.) 6. V latinskom texte: „*...de rebus argenteis eccle(siae) portialis Beatae Virginis Marie de Korpona...*“.

21 Naposledy na to upozornil Michal DRAGOUN, *Církevní svátky a hospodářský život ve středověkých Čechách,* in: Pater familias. Sborník příspevků k životnímu jubileu prof. Dr. Ivana Hlaváčka, ed. Jan Hrdina, Praha 2002, s. 271–297.

22 Ondrej HALAGA, *Význam nadregionálnych trhov v ekonomike Slovenska v stredoveku*, Historické štúdie XXV, Bratislava 1981, s. 154.

23 Alexander ZREBENÝ, *Z feudálnych dejín Krupiny,* Martin 1974, s. 18. Autor cituje nasledovný zdroj: MAK (= Mestský archív Krupina), *Extractus privilegiorum liberae regiaeque civitatis Carponensis*, rukopis z 18. storočia.

24 MV SR ŠA BB, PA Zvolen, f. MK I., *Elenchus interventorum tractu duorum seculorum utpote 1200. et 1300. actorum*, s. 6, ič. 1., šk. 1.

25 Pri určovaní dátumov sviatkov porov. Jozef NOVÁK, *Chronológia*, Bratislava, 2004, s. 196–291.

na Veľkú noc, podobne to uvádzajú aj ďalší historici,[26] čo smeruje k úvahe, že historik Zrebený sa pomýlil. V texte elenchu (a zrejme pôvodne aj v texte privilégia) bol termín Nanebovstúpenia Pána uvedený na prvom mieste. Aj keby sa nepreukázal pôvodný termín vzťahujúcu sa k nanebovzatiu Panny Márie, aj termín nepriamo spojený s nanebovstúpením Ježiša Krista, ktorý je zviazaný nepriamo s patrocíniom farského kostola, pretože atribútom Panny Márie je malý Ježiš, pričom s Pannou Máriou sa spája mnoho symbolov poukazujúcich práve na Ježiša (ktorý vstal z mŕtvych a stal sa Spasiteľom sveta).[27] Prepojenie tu možno pozorovať aj s pečatným symbolom mesta – s Božím Baránkom (Veľkonočným Baránkom), používaným najneskôr už koncom 13. storočia.

Druhý termín v rovnakom privilégiu Žigmunda Luxemburského z roku 1393 sa mal uskutočniť v stredu po sv. Michalovi (29. septembra).[28] Tento termín však nekorešponduje so zasvätením hlavného kostola. A nejaví sa ako vhodné spájať tento termín s predpokladaným zasvätením karnerovej kaplnky, o čom pojednávam nižšie.

Patrocínium hlavného farského kostola sa realizovalo aj ako reprezentácia krupinských mešťanov (a je takto nepriamo doložené) prostredníctvom ikonografického znázornenia Assumpty – teda nanebovzatia Panny Márie s Ježišom v náručí. Táto socha bola kedysi súčasťou hlavného oltára, ktorý bol vyhotovený na objednávku krupinských mešťanov okolo roku 1500. Je možné, že išlo o dobovú módu realizácie retábulových oltárov s Assumptou v arche hlavného oltára s dvomi ďalšími sväticami (sv. Katarínou a sv. Barborou). Je skôr nevyhnutné predpokladať, že táto realizácia znamenala logické nadviazanie na staršiu stredovekú tradíciu sprítomňujúcu (a zobrazujúcu) patróna hlavného farského kostola, ktoré bolo vnímané a realizované mešťanmi a aj miestnymi kňazmi. Podobne to možno predpokladať i v neďalekej Banskej Štiavnici, v ktorej boli približne v rovnakom čase vyhotovené sochy hlavného oltára i socha Panny Márie typu Assumpty.

26 József CSERY, *Korpona városának ismertetése*, Magyar Tudományos Értekező I., Pest 1862, s. 129 v pozn. č. 2 cituje rukopis z Maďarského národného múzea: *L. R. Civitatis carponensis historico, topographico, politica descriptio anno 1823*, ktorý uvádza aj privilégiá zachované v archíve mesta. Pod bodom e) uvádza nasledovné: „*Privilegium Sigismundi regis, nundinas in festo Ascensionis, et S. Michelis conferens; in Castro Végles feria quarta Proxima post festum Ascensionis Domini 1393?*“. Csery na s. 130 ďalej cituje rovnaké dielo, v ktorom je uvedené ďalšie privilégium vzťahujúce sa aj k prvému termínu konania jarmokov v Krupine, a to pod bodom p): „*Privilegium super nundinis festi S. Dorotheae, Domincia Exaudis, atque Petri et Pauli, nec non Simonis et Judae Apostolorum; Viennae tertia Januarii 1636.*“

27 Ježiš Kristus je v rámci ikonografie a symbolov prepojený s Pannou Máriou, čo má pôvod v teológii. Z Márie skrz Ducha svätého prijal telo Boží Syn a stal sa človekom. Mária je preto považovaná za Bohorodičku, čo bolo vyhlásené na koncile v Efeze v roku 431. Aj mnoho symbolov poukazuje na jej prepojenie s Ježišom Kristom, medzi inými cyprus, hviezda, klas, koruna, koreň, krištáľ, mesiac (prijíma svetlo od Krista ako od slnka), mesto (Civitas Dei), mušľa (ukrýva perlu Krista) atď... Podrobnejšie Hynek RULÍŠEK, *Postavy – atributy – symboly*, České Budějovice, 2006, heslo Marie.

28 M. LUKÁČ a kol., *Krupina – monografia mesta...*, s. 30. Ďalšie dva výročné jarmoky sa podľa privilégia Vladislava Jagelovského z roku 1501 mohli konať aj na sv. Dorotu (6. februára) a na sv. Petra a Pavla (29. júna). Je treba poznamenať, že v Krupine jestvoval ešte ďalší – starší kostol z 12. storočia zasvätený sv. Petrovi, ktorý slúžil najmä slovenským obyvateľom Krupiny.

Vizitačné protokoly evanjelickej proveniencie zo 16.–17. storočia pre Krupinu nemáme k dispozícii, no z obdobia reformácie sa nám zachovali správy o kostole a jeho opevnení ako o mestskom hrade v úradných spisoch magistrátu.[29] Mestské účty alebo mestské knihy zo 16.–17. storočia už nespomínajú zasvätenie kostola. Kostol je identifikovaný len ako „*Kirche*" alebo „*templum*", podobne ako kostoly v Banskej Štiavnici, ktoré boli pomenované horný alebo dolný (či aj špitálsky) kostol.[30] Táto skutočnosť odráža dobovú prax evanjelikov neinformovať o zasvätení kostolov, ktoré spravovali. Zmena nastala až v čase, kedy namiesto evanjelických farárov, kostol začali spravovať katolícki farári. Od roku 1684 to bol katolícky farár Andrej Hergovič. Rozsiahle stavebné úpravy vykonal najmä farár Pavol Olas, ktorý prišiel do Krupiny v roku 1696. Zmeny nastali v čase, v ktorom v meste nepôsobili evanjelický správca (farár) kostola a farnosti (cirkevného zboru) a v slobodných kráľovských mestách i v Krupine uhorský kráľ ako najvyššia svetská autorita mesta presadzoval rekatolizáciu. Okrem stavebných úprav, poznáme zmeny i v zariadení kostola, a to podľa prameňov z rokov 1692,[31] 1713[32] a 1754.[33] Hlavný – už upravený – oltár tvorili sochy Blahoslavenej Panny Márie, svätej Kataríny, svätej Barbory a 12 apoštolov. Okrem toho bola v kaplnke, ktorá sa zrejme riadne na liturgické účely nevyužívala, odložená poškodená socha Panny Márie.[34] Tento údaj z roku 1707 zrejme eviduje stav po veľkom požiari, ktorý postihol kostol a zrejme i kaplnky v roku 1676.[35]

Archívne údaje o zariadení kostola hovoria o kontinuite zariadenia kostola z predreformačného obdobia, ktoré je zhodné s pôvodným katolíckym

29 Michal MATUNÁK, *Krupinskí hradní kapitáni,* ed. Miroslav Lukáč, Krupina 2011, s. 7– 90.

30 MV SR, ŠA BB, PA Zvolen, f. MK II. Úradné knihy (ďalej MK II.): *Kniha príjmov a výdavkov na výstavbu kostola a pre poslancov mesta na krajinský snem*, ič. 1986, šk. 229. V záznamoch z r. 1653–1657 sa na šiestich stranách ani raz nespomína zasvätenie kostola. Kostol je uvedený iba ako templum: „*Eidem pro* [...] *ad formicem templi picty* [...]", alebo: „*Pro Ferro ad fenestras templi necessario* [...]". Podobne evanjelici ignorujú zasvätenie Kostola sv. Kataríny v Banskej Štiavnici a uvádzajú ho iba ako horný kostol ako je uvedené v poznámke č. 7: B. BALÁŽOVÁ, *Kostol v správe*, s. 157.

31 Eötvös Loránd Tudomány Egyetem, Egyetemi Könyvtár Budapest (ďalej ELTE EK Budapest), fond Collectio Hevenssiana (ďalej f. CH), *Visitatio parochorum et parochiarum inclyti comitatus Zoliensis Anno MDCXCII...* (ďalej Vizitácia Zvolen 1692), s. 8–9.

32 Prímasi Levéltár Esztergom (ďalej PL Ostrihom), fond Visitatio canonica (ďalej f. VC), *Vistitatio parochorum et parochiarum inclyti comiatus Zoliensis... Anno 1713,* sign. Lib. 15b (ďalej Vizitácia Zvolen 1713), s. 1–2.

33 PL Ostrihom, f. VC, *Vizitacio omnium Ecclesiarum et Parochiarum archidiaconatus Zoliensis...anno Domini MDCCLVI,* sign. Lib. 47 (ďalej Vizitácia Zvolen 1756 a Krupina 1754), s. 383.

34 Rímskokatolícka cirkev – Farnosť Krupina (ďalej ARKC FK), *Rationes de proventibus desolatae Carponensis Ecc(lesi)ae pro restauratione ejusdem per R. P. Paulum Olasz. A die 22-a Julii Anni 1696 Suae videlicet Carpon(ensis) installationis A diem 26. aprilis Anni 1711. Anno Salutis MDCCCXV* (ďalej Rationes de proventibus), rok 1707. Porov. Miroslav LUKÁČ, *Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice – oltár Blahoslavenej Panny Márie v Krupine a jeho vzťah k oltáru Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici,* in: Neskorogotický oltár Majstra MS z roku 1506 v Banskej Štiavnici. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia, edd. Jozef Labuda – Mária Čelková, Banská Štiavnica 2003, s. 129.

35 Samotný Martin Luther až do konca života zastával stanovisko, v ktorom prejavoval hlbokú úctu k Panne Márii, o čom zanechal i pozoruhodný spis z roku 1519 – Magnificat, ktorého závery v neskorších dielach nespochybnil. Na druhej strane je známe, že sa negatívne staval k sochám, voči ktorým veriaci prechovávali prehnanú úctu. Porov. Martin LUTHER, *Magnificat (Chválospev Márie),* Bratislava 2012. 112 s.

mariánskym patrocíniom kostola. Pramene zároveň dokladajú diskontinuitu mariánskeho kultu a uplatňovania pomenovania sakrálnych stavieb v praxi mestskej kancelárie. Hoci sa v rokoch 1673, 1678, 1684 niekoľkokrát kostol vrátil katolíkom či evanjelikom,[36] zariadenie ostalo na svojom mieste a rovnako nezmenené ostalo i patrocínium, čo dokumentujú katolícke vizitácie z rokov 1692,[37] 1713, 1754 a 1761.[38] Po opätovnom vrátení kostola katolíkom ho títo opravili a 5. októbra 1715 ho nechali posvätiť i s opravenými alebo aj s novými oltármi titulárnym belehradským biskupom Lukášom Natalim.[39] Až po oprave a opätovnom posvätení roku 1715 sa patrocínium modifikovalo. Nové patrocínium kostola Narodenie Blahoslavenej Panny Márie[40] bolo iba modifikáciou patrocínia Nanebovzatia Blahoslavenej Panny Márie evidované k roku 1713,[41] ktoré bolo podobným (nie doslovným) spôsobom zapísané aj v roku 1692.[42] Stalo sa tak viac ako desať rokov po tom, ako kostol znovu od evanjelikov prevzali katolíci. Hoci v konsekračnej listine z roku 1715 sa uvádza iba zápis o zasvätení kostola na počesť Najsvätejšej Trojice a narodenia Blahoslavenej Panny Márie, v mladších vizitačných protokoloch z rokov 1754 a 1756 je aj tento titul uvádzaný inou formou – ako Narodenie (Blahoslavenej Panny Márie) Kráľovnej Anjelov s vynechaním dedikácie Najsvätejšej Trojici. K pôvodnej forme zápisu mariánskeho patrocínia z roku 1715 sa znova vracia až mladšia vizitácia z roku 1781.[43]

Patrocínium, ktoré sa zrejme zmenilo úplne, bolo zasvätenie prikostolnej kaplnky doteraz nedoloženého patrocínia. V literatúre sa objavuje informácia o jej zasvätení Panne Márii,[44] a to zrejme iba vďaka informácii o uloženej po-

36 M. LUKÁČ a kol., *Krupina – monografia mesta*, s. 133.

37 ELTE EK Budapest, f. CH, Vizitácia Zvolen 1692, s. 8–9.

38 PL Ostrihom, f. VC, Vizitácia Zvolen 1713, Vizitácia Zvolen 1754 a Vizitácia Zvolen 1761.

39 RKC FK, Melchior NYIZSNYANSZKY, *Protocolum ecclesiae parochiae Carponensis ab anno d(omi)ni MCCXLIV ad MDCCC, 1800* (ďalej M. NYIZSNYANSZKY, Protocolum...), s. 509–510, rok 1715.

40 RKC FK, M. NYIZSNYANSZKY, *Protocolum...*, s. 510, rok 1715.

41 PL Ostrihom, f. VC, Vizitácia Zvolen 1713, s. 1.

42 ELTE EK Budapest, f. CH, Vizitácia Zvolen 1692, s. 8–9. Tu je potrebné upozorniť, že išlo o zápis vizitátora, ktorý zapísal zrejme len to, čo mu nadiktoval miestny správca – farár. To samozrejme neznamená, že zasvätenie kostola bolo oficiálne modifikované (a potvrdené konsekráciou).

43 RKC FK, *Visitatio Canonica Exempta Parochiae Liberae Regiaq(ve) Civitatis Carponae Archi-Diaconatus Zoliensis, Districtus Inferioris, Anno 1754* (ďalej Vizitácia Krupina 1754). Prepis protokolu spolu s viacerými farnosťami sa uchováva aj v PL Ostrihom, f. VC, Vizitácia Zvolen 1756 a Krupina 1754. V texte vizitácie sa uvádza: „ [...] *Ecclesia est dedicata SS. Trinitati, sub Titulo et Patrocinio Natae Reginae Angelorum* [...]". Rovnako aj: Archív RKC Biskupstvo Banská Bystrica (ďalej ARKC BBB), f. Zbierka kanonických vizitácií (ďalej f. ZKV), *Visitatio omnium Ecclesiarum, et Parochiarum Archidiaconatus Zoliensis* [...] *Anno Domini MDCCLVI,* sign. CV 8 (ďalej Vizitácia Zvolen 1756), s. 30. Návrat k forme zápisu dedikácie kostola z roku 1715 v mladšej vizitácii: ARKC BBB, f. ZKV, *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae L(ibe)rae Regiaq(ve) Ci(vi)tatis Carponensis* [...] *Anno 1781,* sign. CV 9 (ďalej Vizitácia Zvolen 1781), s. 1: „ [...] *In Honorem Nativitatis B. V. Mariae dedicata* [...]".

44 *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saecularis MDCCCLXXVI ab erecta sede episcopali C.* Neosolii 1876, s. 182.

škodenej mariánskej soche.[45] No táto informácia je nedostatočne podložená, pričom je menej pravdepodobné rovnaké zasvätenie kaplnky a hlavného farského kostola. Ak pripustíme, že kaplnka mala pôvodné mariánske zasvätenie, je oprávnené predpokladať, že zmenu patrocínia tu spôsobil najmä záujem odlíšiť patrocínium kostola od bočnej kaplnky už novým katolíckym objednávateľom opravy (a zariadenia) kostola. Celé úsilie bolo zrejme usmerňované katolíckym farárom a s protestantmi nemá nič spoločné. Jasnejšie informácie o patrocíniu kaplnky máme až z 18. storočia. V roku 1715, kedy vysvätili kostol s hlavným oltárom, stavbu posvätili už ako Kaplnku svätých Františka Xaverského, Rócha, Sebastiána a Rozálie.[46] Vo vizitácii z roku 1713 je zaznamenaný oltár s protimorovými svätcami venovaný na počesť Najsvätejšej Trojice, Nepoškvrnenej Blahoslavenej Panny Márie, sv. Rócha, Františka Xaverského, sv. Sebastiána a sv. Rozálie (datované medzi rokmi 1707–1713) čo naznačuje viacnásobnú zmenu zariadenia kaplnky.[47] V mladších prameňoch vystupuje už len ako Kaplnka sv. Rozálie.[48] To znamená, že sa nové viacnásobné patrocínium redukuje a prevažuje už iba najznámejšie protimorové patrocínium.

Kostol svätej Alžbety spojený so špitálom je v archívnych prameňoch nepriamo spomínaný k rokom 1413,[49] 1415[50] a 1437.[51] V prvých dvoch listinách sa uvádza rektor špitála sv. Alžbety v Krupine a až v roku 1437 je bližšie lokalizovaný špitál sv. Alžbety, ktorý sa nachádzal za hradbami mesta. Pôvodné patrocínium možno identifikovať bez pochybností. Krupinský špitál má zasvätenie zhodné so zasväteniami väčšiny špitálskych kostolov na území Slovenska,[52] pri ktorých dominuje ako patrónka práve sv. Alžbeta Uhorská (Durínska). V blízkosti Krupiny boli podobné stavby zasvätené aj v Banskej Štiavnici a v Banskej Bystrici a v blízkom Zvolene mal takéto zasvätenie hlavný farský kostol. Ešte v roku 1508 je v najstaršej zachovanej mestskej knihe

45 RKC FK, *Rationes de proventibus*. Podľa archívnych prameňov publikoval aj M. LUKÁČ*, Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice – oltár…,* s. 129. Kaplnku s oltárom B. P. Márie spomína aj Vizitácia Zvolen 1692, s. 9.

46 RKC FK, NYIZSNYANSZKY, *Protocolum...*, s. 510, rok 1715 a tiež *Schematismus historicus...*, s. 182.

47 Prípadne to môže znamenať aj ich chybnú identifikáciu. PL Ostrihom, f. CV, Vizitácia Zvolen 1713, s. 1–2.

48 Dodnes je kaplnka známa ako Rozálka. Prvýkrát iba ako Kaplnku sv. Rozálie uvádza: ARKC BBB, Vizitácia Zvolen 1781. Neskôr bola kaplnka zrušená a zmenená na sakristiu. Túto informáciu uvádzajú aj dve vizitácie: ARKC BBB, f. ZKV, *Gabriel de Nitra-Zerdahely, Dei et Apostolicae Sedis Gratiae Episcopus Neosoliensis* [...] *Districtus Inferioris Zoliensis Visitatione Canonica, Anno 1805, die 21-o Junii*, sign. CV 39, s. 8 a ďalšia vizitácia: *Josephus Belánszky, Divina et Apostolicae sedis gratia episcopus Neosoliensis* [...] *1829 die 6. Mensis* [...] *Civitatem Carponensem*, sign. CV 40, §3 Zariadenie kostola (piaty oltár: sv. Rozálie).

49 ZsO IV. (1413–1414), edd. Elemér Mályus – Iván Borsa, Budapest 1994, s. 256, č. 1078. Latinský prepis zo zachovaného odpisu listiny z 18. storočia. V texte uvedené: „*Iohannes Iohannis rector hospitalis S. Elisabeth in Carpona* [...]*"*.

50 ZsO V. (1415–1416), edd. Elemér Mályus – Iván Borsa, Budapest, 1997, s. 92, č. 138. Autori uvádzajú maďarský regest. Prepis podľa listiny: MNL OL Budapest, DL 24 336: „*Iohan(n)is Ioha(nn)is de Priuidia Rectoris hospitalis B(ea)t(ae) Elisabeth co../?/ paup(er)is Op(p)idi in Corpona* [...]".

51 MV SR ŠA BB, PA Zvolen, f. MK I., č. 50, sign. IB 8 (listina z 31. augusta 1437). V texte uvedené: *„Rectori Hospitalis be(ata)e Elisabeth vidu(a)e, extra muros op(p)idi Corponensis dicti."*

52 András KUBINYI, *Főpapok, egyházi intézmények és vallásoság a középkori Magyarországon,* Budapest 1999, s. 263–267.

uvedená zmienka o Špitálskej ulici (*platea hospitalis*),[53] no bez vzťahu k patrocíniu. Táto ulica bola zrejme hlavná cesta vedúca južným koncom mesta, teda niekde v priestore neskoršej mestskej brány. Tá bola postavená v roku 1551 ešte pred dokončením venca opevnenia z rokov 1551–1564, pričom sa predpokladá, že špitál zo strategických dôvodov zbúrali. Až z mladších správ sa dozvedáme, že bol na predmestí. Premiestnil sa tam až v čase, kedy Krupinu spravovali protestanti, preto ho zriadili už bez kaplnky zasvätenej konkrétnemu svätcovi či pôvodnej svätici. Na špitál premenili zrejme pôvodne súkromný dom na predmestí „ [...] *pro hospitali habetur una domus in suburbio*“,[54] a to bez uvedenia jeho náboženskej funkcie. V archívnych prameňoch vystupuje už len ako špitál chudobných, alebo jednoducho iba špitál. Dokladajú to vizitačné protokoly z rokov 1692 (*Hospitale Pauperum*),[55] 1713 (*Hospitale*),[56] 1754 (*Hospitale*),[57] 1756 (*Xenodochium*)[58] a 1781 (*Xenodochium*).[59]

Erb mesta dokladom k patrocíniu sakrálnych stavieb?

Odborná literatúra predpokladá vzťah zasvätenia hlavného farského kostola a pečatného symbolu či už v mestách alebo aj obciach. Neplatí to však výlučne, niektoré pramene kladú viac otázok než odpovedí. V Krupine symbol Božieho Baránka, ktorý je na pečatiach mesta doložený už začiatkom 14. storočia (a nepriamo do konca 13. storočia), zrejme nemožno priamo spájať so zasvätením kostola Najsvätejšej Trojici,[60] ktoré je doložené iba v 18. storočí. Uvedenie tejto dedikácie sa javí skôr ako zdôraznenie liturgickej funkcie sakrálnej stavby, v ktorej sa počas omší denne slávila pamiatka a úcta k Spasiteľovi a Najsvätejšej Trojici,[61] od ktorých sa odvodzuje autorita i svätosť všetkých svätých, vrátane Panny Márie, ktorá bola hlavnou patrónkou krupinského katolíckeho kostola.

Nedávno objavený stredoveký karner v Krupine[62] z prelomu 13.–14. storočia neznámeho patrocínia navodzuje myšlienku či práve jeho zasvätenie nebolo motiváciou pre prijatie motívu do pečatného symbolu Krupiny. Vo vizitačných protokoloch zo 17.–18. storočia sa informácie o stredovekom karneri nezachovali. Jediná stručná zmienka sa nachádza v najmladšej vizitácii z roku 1829, ktorá uvádza dokonca 3 kostnice (ossáriá[63]). Jedna z nich by mohla byť

53 MV SR ŠA BB, PA Zvolen, f. MK II., ič. 812 (Zápisy o veciach prejednaných pred orgánmi mesta), s. 132.

54 ELTE EK Budapest, f. CH, Vizitácia Zvolen 1692, s. 12.

55 Tamtéž

56 PL Ostrihom, f. VC, Vizitácia Zvolen 1713, s. 6.

57 RKC FK, Vizitácia Krupina 1754, nestránkované.

58 RKC BBB, f. ZKV, Vizitácia Zvolen 1756, sign. CV 8, s. 33.

59 RKC BBB, f. ZKV, Vizitácia Zvolen 1781, sign. CV 9, nestránkované.

60 RKC FK (archív), Vizitácia Krupina 1754, nestránkované.

61 Adolf ADAM, *Liturgický rok,* Praha 1994, s. 161.

62 M. LUKÁČ a kol., *Krupina – monografia mesta*, s. 199–200.

63 Podľa slovníka Imre RÁCZ, *Glossarium. Latin-magyar szójegyzék a canonica visitatio és a régi latin nyelvű okmányok fordításához,* Miskolc 1998, s. 43, môže byť ossárium aj kaplnka (karnerová kaplnka): csont-ház,

karnerová časť pôvodnej (v tom čase už nejestvujúcej) karnerovej kaplnky.[64] Zasvätenie ani zariadenie karnera, ktoré by hovorilo o jeho patrocíniu, sa nezachovalo. Je však oprávnené uvažovať, že zasvätenie mohlo byť rovnaké ako vo väčšine karnerových kaplniek na Slovensku, prípadne karnerov, ktoré boli v blízkosti Krupiny. Najbližší karner zasvätený sv. Michalovi archanjelovi bol v Banskej Štiavnici, rovnako južne situovaný od románskej baziliky, ako karner v Krupine. Aj v Banskej Bystrici či Kremnici boli karnery zasvätené tomu istému patrónovi,[65] podobne aj väčšina karnerov v Rakúskych krajinách a Korutánsku,[66] v ktorých nachádzame podobné karnerové kaplnky štvorcového pôdorysu aký má karner v Krupine.[67] Symbolom Michala archanjela sú však váhy, pričom najčastejšie sa zobrazoval ako anjel s váhami a mečom. Archanjel Michal mal podľa známych informácií o viere stredovekého človeka pomáhať Spasiteľovi vážiť duše, pričom jedni mali ísť priamo do Neba (k Spasiteľovi), ďalšie do pekla (alebo ešte aj do očistca). Prípadný vplyv na prevzatie symbolu Baránka do erbu mesta je skôr málo pravdepodobný. Častejšie sa tiež vyskytuje zasvätenie karnerov sv. Jánovi Krstiteľovi, ktorého atribútom je práve Boží Baránok. Toto priame spojenie s vyobrazením najstaršieho známeho symbolu na krupinských pečatiach by bolo ľahko vysvetliteľné. Situáciu komplikuje fakt, že karnerová kaplnka je vedľajšia sakrálna (menej významná) stavba.

Podobne aj rozdielne zasvätenia kostolov a erbov okolitých lokalít v blízkosti Krupiny, v historickej južnej časti Zvolenskej stolice, navodzovali úvahy, že sakrálne stavby mohli mať pôvodne iné patrocínium, respektíve tam mohol byť vplyv aj zasvätenie karnerovej kaplnky. Takto sa preskúmali štyri lokality v blízkosti Krupiny. Obec Babiná s kostolom zasväteným sv. Marekovi evanjelistovi, no s erbom sv. Juraja. Karner je doložený až v mladšej vizitácii z roku 1805. Podobne v neďalekej Dobrej Nive je kostol zasvätený sv. Michalovi archanjelovi, pričom erb obce je už od stredoveku tróniaca Madona s Ježišom v náručí. Karner je známy až z mladšej vizitácie z roku 1805. V Sáse je kostol zasvätený sv. Kataríne a je tu evidovaný aj karner, pričom pečatný symbol sa zhoduje so zasvätením hlavného farského kostola.[68] Podobne

kápolna, ahová az emberi csontokat gyűjtötték, (ossuárium). Pre karner (karnerovú kaplnku) autor nepozná zvláštny pojem (slovo) iba slovo ossarium.

64 ARKC BBB, f. ZKV, Vizitácia Krupina 1829, Pars I.mo § I. V tejto kapitole je uvedené: „ [...] *iltut olim, dum cadavera adhuc in Ecclesiae adjacente caemeterio humatentur, tria hic est sunt ossaria*."

65 Svätomichalské patrocínium mali či majú karnerové kaplnky a stavby: karner v Banskej Bystrici, karner Banskej Štiavnici, karner v Kremnici (neskôr sv. Ondrej), kaplnka v Malých Kosihách, kostol(?) v Michalovciach. Porov. Martin VANČO, *Stredoveké rotundy na Slovensku,* Bratislava 2000, s. 97–99, 120– 122, 130–131, 132–133.

66 Michal SLIVKA, *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska (Res intrinsecus lectae),* Martin 2013, s. 110.

67 Karnery zasvätené sv. Michalovi. K tomu s podrobným popisom karnerov porov. Wolfgang WESTERHOFF, *Karner in Österreich und Südtirol,* St. Pölten – Wien 1989. Románske a románsko-gotické karnery na s. 85 (Pulst v Korutánsku), s. 86–87 (Unterfrau v Dolnom Rakúsku) a viaceré gotické karnery na s. 91–132.

68 Podrobnejšie rozobrané v štúdii: M. LUKÁČ, *K problematike patrocínií stredovekých farských kostolov historického dekanátu Krupina (Krupina, Babiná, Dobrá Niva a Sása)*, in: Argenti Fodina 2020, edd. Daniel Harvan – Jozef Labuda, Banská Štiavnica 2021, s. 59–72.

pozorujeme rozdiel medzi zasvätením farského kostola sv. Michalovi archanjelovi a pečatným symbolom s hlavou Krista v hontianskej obci Sebechleby (južne od Krupiny), v ktorej bývala silná komunita nemeckých hostí. V týchto lokalitách je však situácia ešte zložitejšia než v Krupine, pretože historicky a písomne doložené karnery nevieme overiť ako karnerové kaplnky, teda nevieme či možno týmto stavbám prisúdiť stredovekú konštrukciu, prípadne aj nejaké zasvätenie. V poslednej štúdii autora, týkajúcej sa čiastočne aj týchto sakrálnych stavieb, je výsledok výskumu v niektorých otázkach nejednoznačný. Možno až ďalší archeologický, prípadne aj historický výskum odpovie na niektoré nezodpovedané otázky. Vizitácie zo 17.–18. storočia nové údaje k tejto otázke nepriniesli. Čiastočne na to odpovedá i uvedený výskum autora sakrálnych stavieb v Babinej, Dobrej Nive a v Sáse, ktorý skôr preferuje prepojenie pečatného symbolu a erbu týchto obcí s hlavným aktuálnym alebo už zaniknutým zasvätením či aj oltárnym zobrazením (Babiná, Dobrá Niva), prípadne s kráľovským vplyvom vrchnosti (kráľa) na komunity nemeckých hostí (Dobrá Niva) či náboženských predstáv o dokonalej obci ako nebeského Jeruzalema (Sebechleby a Krupina), o čom pojednávam nižšie. Aj v prípade Krupiny si možno položiť otázky v tomto smere, teda či mohlo jestvovať prepojenie medzi patrónom hlavného farského kostola a jeho atribútom s erbom mesta? Aj keby sme uvažovali nad tým, aká bola paradigma stredovekej spoločnosti, ktorá pozemský život považovala za dočasný, pričom očakávala večný život a súd Spasiteľom a obyvatelia mesta verili v existenciu neba a pekla,[69] potom by patrocínium vedľajšej sakrálnej stavby (karnera) nebolo zdrojom pečatného symbolu (a neskoršieho erbu) mesta Krupina. Navyše Boží Baránok bol univerzálny symbol využívaný v stredovekej spoločnosti. Mohol byť vnímaný ako symbol Ježiša Krista, ktorý bol silne prepojený s Božou Matkou, patrónkou hlavného farského kostola. Panna Mária bola často znázorňovaná s dieťaťom – Ježišom – v náručí v prostredí Uhorska už od stredoveku. Panna Mária priniesla na svet Ježiša, ktorý sa stal Ježišom Kristom - Spasiteľom sveta. Baránok Boží bol tiež súčasťou symbolickej reprezentácie kráľovskej moci, s ktorou sa každodenne stretávali krupinskí mešťania na minciach uhorských panovníkov. Tí predstavovali najvyššiu svetskú vrchnosť kráľovského mesta Krupina i Uhorska ako kráľovstva. A ako je známe Baránok sa vyskytuje na viacerých kráľovských reprezentáciách, okrem mincí viacerých Arpádovcov, napríklad aj na prsteňovej pečati kráľa Ondreja III.[70] Baránok Boží spolu s Pannou Máriou boli vnímaní aj ako najvyšší ochrancovia mesta a samotný Baránok Boží zrejme aj ako symbol nebeského Jeruzalema a v tom zmysle i symbolom jeho pozemského mesta Krupina a jeho predstaviteľov. Takto

69 Podrobne o uvažovaní a viere stredovekého človeka v posmrtný život porov. Peter DINZELBACHER, *Posledné věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku*, Praha, 2004, s. 25–131. Na s. 38–42 osobný súd. Na s. 123 napríklad aj o strachu z druhého sveta, o ktorom svedčili i početné materiálne dary duchovným osobám, ktoré sa modlili za duše zomrelých. Na s. 125 aj o tom, že o existencii posledného súdu a večného pekla a neba bol presvedčený i Martin Luther.

70 A. KUBINYI, *Főpapok...,* s. 326, obr. č. 5.

možno vnímať i toto pozemské mesto vytvorené podľa vzoru – predobrazu nebeského Jeruzalema, patriace Kristovi. Kristus bol vnímaný ako kráľa kráľov, ktorý bol mocnejší ako boli králi pozemskí, pričom títo pozemskí králi svoju autoritu odvodzovali od autority Božej. I v privilegiálnej listine Bela IV. z 15. decembra 1244, ktorá privileguje krupinských mešťanov a stavia ich na roveň ostatných kráľovských hostí Uhorska, sa v intitulácii panovník odvoláva na Božiu milosť „*Bela Dei gratia Hungariae* [...] *rex*" (Belo, z Božej milosti kráľ Uhorska). Text listiny v adrese pokračuje: „ [...] *universis Chri/ sti/ fidelibus* [...]" (všetkých v Krista veriacich).[71] K tomu však treba pripomenúť skutočnosť, že išlo o formuly používané vo väčšine listín uhorských panovníkov. Odkaz na božiu autoritu je skôr odkazom na prostredie kresťanského štátu a dokladom vplyvu a prepojenia oblastí náboženskej a svetskej a o ich vzájomnom prenikaní. Preto je potrebné predpokladať, že v počiatkoch kancelárskej činnosti mesta, kedy bolo potrebné rozhodnúť, kto bude reprezentovať komunitu mešťanov – pozemské mesto akoby pozemský Jeruzalem, mohli vyššie uvedené súvislosti zavážiť. Idea dokonalého mesta bola propagovaná i s odvolaním sa na Evanjelium sv. Jána a aj dielo sv. Augustína De Civitate Dei. Treba tiež pripomenúť, že v Evanjeliu sa spája sedem pečatí s Baránkom a posolstvom spásy.[72] V tejto otázke mohlo hrať dôležitú úlohu i to, že prvým nevoleným notárom (ale voleným mestským farárom) bol kňaz spravujúci hlavný farský Kostol Blahoslavenej Panny Márie. Podobne by sme mohli uplatniť úvahy o nebeskom Jeruzaleme i v prípadne miest Trnava (pečať s hlavou Krista s hlavným farským kostolom zasväteným sv. Mikulášovi) a aj v prípade mesta Trenčín (pečať s Božím Baránkom a hlavný farský kostol zasvätený Blahoslavenej Panne Márii)[73] a privilegovanej obce Sebechleby[74] neďaleko Krupiny (pečať s hlavou Krista a Kostolom sv. Michala archanjela). Symbol Baránka je tiež známy v pečatiach a symboloch viacerých miest Západu, na ktorých sa uplatnil napríklad aj pojem svätého mesta[75]

71 Naposledy preklad publikoval Imrich Nagy v práci: Matej BEL, *Zvolenská stolica,* edd. Imrich Nagy a Martin Turóci, Čadca – Banská Bystrica 2017, s. 375.

72 Heinz GIESEN, *Kniha zjevení apoštola Jana. (Malý stuttgartský komentář. Nový zákon 18.),* Praha 1999, s. 52–71, tu najmä najmä s. 61.

73 Jozef FOJTÍK, *Mestské a obecné pečate Trenčianskej župy*, Trenčín 1974, s. 71. Túto skutočnosť som konzultoval s prof. Novákom. Podľa jeho vyjadrenia je problém Krupiny a Trenčína zatiaľ nejasný. K tomu pozri list Jozefa Nováka Miroslavovi Lukáčovi, datovaný v Bratislave 17. 2. 2005 (archív autora). K pečatiam porov. Jozef NOVÁK, *Pečate miest a obcí na Slovensku I. zväzok A–M,* Bratislava 2008, s. 505–506 (Krupina).

74 J. NOVÁK, *Pečate miest a obcí na Slovensku II. zväzok L–Ž*, Bratislava 2008, s. 224.

75 Napríklad Baránok na trevírskom trhovom kríži. Na pečati stojí Ježiš Kristus uprostred hradieb s vežami, symbolizujúcimi svätý Trevír, pričom Kristus predáva kľúč sv. Petrovi. Adjektívum svätý je spájaný aj s ďalšími mestami. Vypovedá o tom aj pečať „svätého" mesta Kolín: „*SANCTA COLONIA DEI GRATIA ROMANAE ECCLESIAE FIDELIS FILIA*". Obe mestá, podobne ako iné, boli chápané ako pozemský predobraz nebeského Jeruzalema, prípadne boli pripodobňované k ďalšiemu „svätému" mestu Rím. Podrobnejšie sa tejto problematike venoval Tomáš KREJČÍK, *Pečeť v kultuře středověku*, Olomouc 1998, s. 190–193.

a na pečatiach sa uplatnil aj spolu so znázornením Panny Márie.[76]
Ďalšia sakrálna stavba, ku ktorej by bolo možné smerovať záujem o vysvetlenie možného vzťahu k pečatnému symbolu mesta, je prikostolná kaplnka neznámeho patrocínia. Hoci v staršej literatúre jestvujú úvahy o mariánskom patrocíniu kaplnky,[77] bolo by nezvyčajné, aby popri hlavnom mariánskom patrocíniu jestvovalo ďalšie v jedinej kaplnke kostola. O tom či má kaplnka spojenie napríklad s predpokladaným bratstvom Božieho Tela nevieme. Bratstvo bolo bežné v slobodných kráľovských mestách a v Krupine je zatiaľ nedoložené. Krupinskí mešťania sa však objavujú v listine z Banskej Štiavnice, ktorá sa týka práve úcty k Božiemu telu banskoštiavnickej sakrálnej stavby. Z obsahu listiny však nie je jasné nadviazanie na tento kult v Krupine. Kaplnka v Krupine neznámeho patrocínia vznikla až 15. storočí, pričom Baránok na pečatiach je doložený najmenej už o storočie skôr.[78] Pre takéto prepojenie s kultom sv. Jána Krstiteľa či Božieho tela,[79] by mohlo jestvovať vysvetlenie v prípade, že v Krupine jestvovalo Bratstvo Božieho tela, podobne ako v iných mestách na Slovensku,[80] a mohol byť staršie ako kaplnka a kreované ešte pred prijatím pečatného symbolu ako reprezentanta mesta. Aj činnosť bratstva bola dôležitá pre fungovanie spoločenských vzťahov – od starosti o pohrebné obrady, cez podporu členov a podporu pozostalých príbuzných až po funkcie v náboženskej oblasti v rámci rôznych druhov reprezentácií.[81]
Prepojenie na Banskú Štiavnicu dokumentuje podobné zariadenie sakrálnych stavieb v Krupine a Banskej Štiavnici. Ide predovšetkým o mariánsky hlavný oltár (Panna Mária s Ježiškom v náručí – ikonografický typ Assumpty) s baníckymi sväticami (sv. Katarína a sv. Barbora), pričom aj umelecko-historická literatúra preukázala vplyvy banskoštiavnickej dielne na majstra krupinského oltára. Toto prepojenie dokumentujú i vizitačné protokoly, čomu sa detailne v tejto práci nevenujem, iba upozorňujem na doterajšie výsledky výskumu.

76 Napríklad francúzske mestá (Narbonne, Réalmont...) používali na lícnej strane pečate zobrazenie tróniacej Panny Márie s Ježišom v náručí a kruhopisom označujúcim pečať mestskej komunity a na rubovej strane symbol Božieho Baránka s víťaznou vlajkou. Pečate s popisom publikované v diele: Brigitte BEDOS, *Corpus des sceaux français du Moyen Age. Tome premier. Les sceaux des villes,* Paris 1980, s. 367–372 (Narbonne), s. 429–430 (Réalmont – P. Mária i Baránok sprevádzaný ľaliami a hviezdičkami). Podrobne porov. M. LUKÁČ, *K problematike pečatného symbolu a erbu mesta Krupina*, Acta historica Neosoliensia 25, 2022, č. 1, s. 5–31.

77 *Schematismus historicus...*, s. 182.

78 K problematike erbu najnovšie: M. LUKÁČ a kol., *Krupina – monografia mesta*, s. 122–123.

79 V meste Krupina, podobne ako v iných stredovekých mestách a v blízkej Banskej Štiavnici, mohlo fungovať bratstvo Božieho tela, ktoré ale v Krupine nie je doložené. Na možnosť spojenia Božieho Baránka v pečatnom symbole Krupiny s bratstvom Božieho tela ďakujem za upozornenie prof. PhDr. Vladimírovi Rábikovi, Ph.D. Osobná konzultácia v Krupine dňa 10. 9. 2020.

80 Bratstvo Božieho tela bolo spomedzi ďalších bratstiev v rámci Uhorksa (a aj na Slovensku) najrozšírenejšie. Hneď na to nasledovali bratstvá venované Blahoslavenej Panne Márii. K tomu porov. A. KUBINYI, *Vallásos társulatok a késő-középkori Magyarországi városokban*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum 1998, č. 1–2, s. 129–130.

81 O činnosti bratstva porov. Judit MAJOROSSY, *Bratstvo Božieho tela a jeho miesto v živote mešťanov stredovekej Bratislavy*, in: Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách 13.–17. storočia, edd. Csukovits Enikő – Tünde Lengyelová, Prešov – Bratislava 2005, s. 189–195.

Vizitačné protokoly takto odkrývajú ďalšiu súvislosť, ktorá odkazuje na silný vplyv banských miest a hlavne Banskej Štiavnice na jej bezprostredné okolie a v prípade Krupiny je to najmä stredoveké zariadenie kostola, no i samotné mariánske zasvätenie.[82] I v stredovekom zobrazení Božieho Baránka s mesiacom a slnkom (či hviezdou?) na krupinských mestských pečatiach je možné nájsť odkaz na univerzálnu – prípadne aj – banícku symboliku. Panna Mária je známou baníckou patrónkou a symbolizuje ju striebro a mesiac[83] a oproti tomu Krista symbolizuje zlato a Slnko.[84] Takáto symbolika prepája silný mariánsky kult s kultom Ježiša Krista v podobe symbolického zobrazenia ako Baránka Božieho na pečatiach mesta Krupina so sprievodnými symbolmi – slnkom (či hviezdou?) a mesiacom. Takáto úvaha nie je iba špekulácia. Je totiž známe, že Krupina hoci nebola baníckou lokalitou, dlhodobo prijímala vplyvy silnejšej Banskej Štiavnice, pričom literatúra predpokladá i prepojenie oboch lokalít prostredníctvom kontaktov nemeckých mešťanov. Dokladajú to i podobné (rovnaké) práva – privilégiá, ktoré obe lokality pravdepodobne dostali v rovnakom čase, ako aj spoločné právne konania voči spoločným odporcom.

Predpoklad o prepojení pečatných symbolov a patrocínií farských kostolov na juhu Zvolenskej stolice neďaleko Krupiny (Babiná, Dobrá Niva, Sása) sa ukázal opodstatnený. Náboženské symboly súvisiace so zasvätením alebo aj zariadením kostola či prípadne inými reáliami sa stávali súčasťou pečatnej symboliky skúmaných lokalít – mestečiek historického dekanátu Krupina. Na toto prelínanie sfér – svetskej a cirkevnej (náboženskej) – v živote obyvateľov mestečiek v blízkosti Krupiny poukázal v nedávnej štúdii autor tejto štúdie.[85]

Symbol Baránka sa nezmenil ani v čase reformácie a ani v mladšom období. Baránok bol i pre krupinských protestantov akceptovateľný, a to nielen ako kristologický symbol a tiež ako reprezentant mestskej tradície, ale aj ako symbol, ktorý nebol v rozpore s teológiou Martina Luthera a Boží Baránok v štíte bol symbolom publikovaným v jeho knižných dielach, podobne ako symbol ruže v štíte.[86] Z toho vyplynuli niektoré skutočnosti. Najmä to, že prostredie mestskej protestantskej komunity neprodukovalo nijaké snahy o zmenu symbolu. Skôr možno počítať s jeho upevnením. Zmena nastala v súvislosti s inou skutočnosťou. V rámci erbovej symboliky mesta došlo iba k jeho doplneniu polepšením erbu o rytiera na hradbách novým privilégiom

82 M. LUKÁČ, *Kontakty Krupiny a Banskej Štiavnice...*, s. 119–142.

83 Radovan ZEJDA, *Význam patrocíní pro datování starých hornických prací*, in: Naším krajem: vlastivědné čtení o jihozápadní Moravě, 1991, č. 4, s. 18–19. K symbolu mesiaca porov. H. RULÍŠEK, *Postavy – atributy – symboly*, heslo Marie.

84 Peter ZUBKO, *Patrocínia v baníckych oblastiach Abova, Šariša a Zemplína,* in: Vivat akadémia. Banícke symboly, história a ikonografia. Zborník z konferencie konanej pri príležitosti 250. storočia zloženia Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici, ed. Jozef Labuda, Banská Štiavnica 2013, s. 24, 25, 30.

85 M. LUKÁČ, *K problematike...,* s. 59–72.

86 Hans BIEDERMANN, *Lexikón symbolov*, Bratislava, 1992, s. 31 (Baránok nesúci zástavu s krížom a ruža s krížom, copyrightová značka Martina Luthera).

uhorského kráľa Mateja II. v roku 1609. Na tejto liste zaujíma Boží Baránok čestné, teda významnejšie miesto, vo vrchnej časti deleného štítu.

Záver

Je pravdepodobné, že evanjelickí a. v. farníci (členovia cirkevného zboru) si uchovávali povedomie o starých patrocíniách, ale ich bežne nepoužívali, iba ak v redukovanej podobe alebo ich ignorovali. Úradné dokumenty evanjelickej cirkevnej či svetskej proveniencie ich ignorujú, respektíve neevidujú. Hypotéza o možnej zmene patrocínií (na odlišné či nové patrocíniá) v prípade Krupiny z dôvodu prebiehajúcej reformácie a vplyvu protestantov s ohľadom na zmenu držby kostolov sa nepotvrdila. Predovšetkým to vyvracajú historické údaje uvedené v zápisoch vizitačných protokolov, ktoré potvrdzujú aj informácie o zariadení kostolov. Zmena patrocínia, či skôr jeho modifikácia (v prípade krupinského farského kostola), nastala až v období baroka, kedy sa pri príležitosti opráv kostola po jeho prevzatí katolíkmi a katolíckym biskupom posvätil kostol s už upraveným patrocíniom Narodenia Blahoslavenej Panny Márie (ktoré nahradilo patrocínium Nanebovzatia Blahoslavenej Panny Márie), neskôr tiež uvádzané ako Narodenie (Blahoslavenej Panny Márie) Kráľovnej Anjelov. Zdôraznenie úcty k Najsvätejšej Trojici v konsekračnej listine z roku 1715 je možné považovať skôr ako zdôraznenie jeho liturgickej funkcie, no nie za osobitný titul kostola, pričom táto formulácia v mladších vizitáciách chýba. Pravdepodobne úplná zmena patrocínia nastala iba v prípade prikostolnej bočnej kaplnky, po novom s viacnásobným patrocíniom svätých Františka Xaverského, Rócha, Sebastiána a Rozálie. To zrejme súviselo aj so snahami zasvätiť kaplnku aktuálnym protimorovým patrocíniom. V tom čase totiž Krupinu i okolie sužoval mor. Tieto snahy však možno pripísať na vrub katolíkom, no nie protestantom. Pod vplyvom reformácie bolo zrejme redukované patrocínium svätého Petra, ktoré jeden prameň z roku 1561 eviduje na kostol „*pána Petra*“, pričom pôvodné patrocínium bolo prenesené na blízky rybník. Napokon názov ako odkaz na pôvodné zasvätenie kostola zaniká a objavuje sa pomenovanie *kaplnka* či *kostolec*. Zmenu, či skôr zánik patrocínia, pozorujeme v prípade stredovekého špitála sv. Alžbety, ktorý je v mladších údajoch evidovaný iba ako špitál chudobných „*Hospitale pauperum*“ alebo iba špitál „*Hospitale*“ alebo „*Xenodochium*“ (pozri prílohu a tabuľku I.).

V súvislosti s výskumom patrocínií sa javí potrebné preskúmať pramene najmä z obdobia 16.–18. storočia podľa vizitačných protokolov i v ostatných regiónoch Slovenska, pričom možno predpokladať, že dokumentujú podobné zmeny ako v meste Krupina.[87] Ukazuje sa, že vizitačné protokoly zo 17.–18. storočia môžu byť prameňom, ktorý nám vypovie o rôznych súvislostiach vývoja patrocínia i o existencii dnes už neznámych či nejestvujúcich stavieb. Nemožno však predpokladať, že zodpovedajú všetky otázky – napríklad

87 Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu VEGA 2/0020/19 „Renesančné vplyvy na novovekú spoločnosť vo vzťahu k Slovensku“, realizovaného na pôde Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

nejasné zasvätenia, ako je to v prípade karnerovej kaplnky v Krupine či pôvodné patrocínium prikostolnej kaplnky. Preto je potrebné využívať ďalšie nepriame pramene – pečate, informácie o zariadení a aj stredoveké či novoveké listinné pramene. Pri rekonštrukcii patrocínií sú vhodné i analógie so susednými lokalitami, ktoré mohli mať vplyv na vývoj v Krupine. Je to predovšetkým blízka Banská Štiavnica s dominantným vplyvom v banskej oblasti (pozri prílohu a tabuľku II).

Problematika patrocínií skúmaných cirkevných stavieb ukazuje zložitejšie súvislosti, ktoré je nevyhnutné pri určení motivácií patrocínií či pečatných symbolov skúmať. Možno predpokladať rôzne vplyvy alebo zdroje a motivácie na pečatný symbol mesta. Rovnako je možné predpokladať rôzne vplyvy náboženských symbolov, ktoré mali v stredovekej spoločnosti hlbší zmysel, než im pripisujeme dnes. Tieto symboly považovali za svoje rôzne spoločenské vrstvy a skupiny, ako to pozorujeme v prípade symbolu Božieho Baránka, ktorý rovnako reprezentoval panovníka, mešťana, cirkevnú hierarchiu, náboženské bratstvá či rytierske rády alebo remeselníkov. Takto možno vnímať i symbol nebeského Jeruzalema, ktorý jasne súvisí so symbolom Božieho Baránka. Možný vplyv symbolu nebeského Jeruzalema ako predobrazu dokonalého mesta pre mešťanov Krupiny a komunít mešťanov možno predpokladať i v mestečku Sebechleby, ale aj v kráľovských mestách Trnava a Trenčín. Symbol Baránka bol akceptovaný i komunitou mešťanov, ktorí vystupovali ako zástupcovia nového ducha lutherského typu treformácie.

Autor | Author

Miroslav Lukáč
Múzeum Andreja Sládkoviča v Krupine
Sládkovičova 20
963 01 Krupina
muzeum@krupina.sk

PhDr. Miroslav Lukáč (*1979) od roku 2010 pracuje ako historik Múzea Andreja Sládkoviča v Krupine. Špecializuje na výskum dejín mesta Krupina a historických regiónov – Hontianskej stolice a Zvolenskej stolice. Počas externého doktorandského štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici sa zaoberá hlavne výskumom a problematikou patrocínií. Okrem viacerých štúdií, je autorom alebo spoluautorom monografií: *Krupina – monografia mesta* (2006,[2] 2014), *Historické brány krupinských domov* (2014), *Lesy mesta Krupina* (2014), *Ján Rotarides 1822 – 1900 život a dielo* (2012). Je editor monografií a autor kapitol v nich: M. Matunák – Krupinský krajinský snem v novembri-decembri 1605 (2005, 2019), M. Matunák – Krupinskí hradní kapitáni (2011) a Rudolf Geschwind 1829 – 2009 /1910 – 2010/ (2019, 2011).

Summary

Changes of Church dedications related to sacral buildings of the town of Krupina in the mirror of visitation protocols of the 17th–18th century

The town of Krupina was developing after it has been awarded royal privileges as a free royal town, however, Krupina was a centre with clerical administration and with the central St. Peter's Church no later than from the 12th century. Later, the German guests built the St. Mary's Church, followed by the ossuary chapel, a chapel of unknown Church dedication next to the church and the St. Elizabeth Hospital Church. Some buildings perished during the Reformation and anti-Ottoman battles and at the same time the inhabitants changed their creed which was partially manifested in the respect towards saints. The paper pursues the issue of the development and predominantly changes of Church dedications using the example of sacral buildings in the town of Krupina in the mirror of visitation protocols of the 17th – 18th century. The author discovers that Protestants (Lutherans) partially influenced the change of perception or record keeping of Church dedications. However, the changes have also occurred thanks to recatholisation efforts of the new Catholic administrator of the parish. In addition, there is an indication that the seal symbol of the Lamb of God could have been connected to the Marian dedication of the parish church as well as the idea of the holy city – the heavenly Jerusalem with the presented symbolism of Jesus Christ, similar to what could have been the case in the towns of Trenčín and Trnava and in the village of Sebechleby.

Príloha

Tabuľka I. – prehľad zmien evidovaných patrocínií sakrálnych stavieb v Krupine

sakrálna stavba (vznik)	**zasvätenie pred 1526**	**evidencia zasvätenia alebo stavby do 17. stor. – vplyv protestantizmu**	**evidencia zasvätenia alebo stavby v 18. stor. v čase rekatolizácie**
Kostol sv. Petra (pol. 12. stor.)	Kostol sv. Petra k r. 1509	Kostol pána Petra k r. 1561 Kaplnka, kostolec k r. 1676	- bez evidencie
Farský Kostol Panny Márie (začiatok 13. storočia)	Blahoslavená Panna Mária (ďalej B. P. M.) k r. 1416, 1526)	Kirche, templum k r. 1656 (a v ďalších prameňoch zo 16. – 17. stor.)	Nanebovzatie Panny Márie k r. 1692 a 1713 Narodenie B. P. M. a Najsvätejšej Trojice k r. 1715 (B. M. P.) Kráľovná Anjelov a Najsvätejšej Trojice k r. 1754 a 1756 Narodenie B. P. M. k r. 1781
Karnerová kaplnka (13./14. stor.)	Neznáme patrocínium (pravdepodobne sv. Michal archanjel)	bez evidencie	bez evidencie
Prikostolná kaplnka (15. stor.)	Neznáme patrocínium (pravdepodobne Božie Telo alebo Panna Mária?)	bez evidencie	Sv. František Xaverský, Róchus, Sebastián a Rozália k r. 1715 Sv. Rozália k r. 1781
Špitálska Kaplnka sv. Alžbety (14. stor. alebo zač. 15. stor. ?)	Sv. Alžbeta k r. 1413, 1415, 1437	Hospitale Pauperum k r. 1692	Hospitale k r. 1713 a 1754 Xenodochium k r. 1756 a 1781

Tabuľka II. – zasvätenie kostolov a sakrálnych stavieb slobodných kráľovských miest s kristologickým motívom na pečatných symboloch a mestečiek v okolí Krupiny

lokalita	**Zasvätenie farského kostola v stredoveku**	**pečatný symbol a erb**	**karnerová kaplnka alebo karner**
Krupina	Blahoslavená Panna Mária (B. P. M.)	Boží Baránok	Neznáme patrocínium (pravdepodobne sv. Michal archanjel)
Trenčín	B. P. M.	Boží Baránok	Sv. Michal archanjel
Trnava	Sv. Mikuláš	Hlava Krista s kristologickým textom a astronom. symbolmi	Možno sv. Michal archanjel?
Sebechleby	Sv. Michal archanjel	Hlava Krista	Karner nedoložený
Dobrá Niva	Sv. Michal archanjel (pravdepodobne s kôr B. P. M.)	B. P. Mária s Ježišom v náručí	Karner – bez správy o karnerovej kaplnke a jej zasvätení

K počátkům českého osídlení ve středním Kansasu[1]

JAN SATRANSKÝ

Abstrakt | Abstract

V průběhu 70. let 19. století byla v okrese Ellsworth ve středním Kansasu založena převážně zemědělsky zaměřená komunita přistěhovalců českého původu, která v následujících desetiletích nadále kvantitativně i teritoriálně expandovala. Cílem této studie je tak na základě dostupných pramenů různé provenience, periodických příspěvků či reminiscenční literatury blíže zmapovat předpoklady, vznik a vývoj doposud málo zdokumentované kansaské komunity českých imigrantů v její počáteční fázi – v letech 1874–1885.

During the 1870s, a predominantly agriculturally oriented community of immigrants of Czech origin was established in Ellsworth County in central Kansas, which continued to expand quantitatively and territorially over the following decades. The aim of this study is, based on the available sources of various provenances, periodical contributions and reminiscence literature, to map more closely the assumptions, origin and development of the hitherto little-documented Kansas community of Czech immigrants in its initial phase – in 1874–1885.

Klíčová slova | Key words

migrace, vystěhovalectví, přistěhovalectví, Češi v USA, Wilson, Ellsworth, Kansas, Francis J. Swehla, 19. století

migration, emigration, immigration, Czechs in the USA, Wilson, Ellsworth, Kansas, Francis J. Swehla, 19th century

Problematice české emigrace do Spojených států amerických a tamní krajanské komunitě byla pozornost nepřímo věnována již v 19. století.[2] Na začátku 20. století vznikla obsáhlá díla,[3] na která bylo v českém prostředí tematicky navázáno až po několika desetiletích. Zejména od 90. let je na problematiku

1 Příspěvek je výsledkem Specifického výzkumu 2021 FF UHK č. 2129.

2 Zde se jedná zejména o česká periodika, která vycházela v USA, uveďme např. Amerikán, Květy americké či Osvěta americká. K tomu též Alena JAKLOVÁ, *Národnostní a sociálně-ekonomická sebereflexe českých přistěhovalců v čechoamerických periodikách*, Praha 2006; TÁŽ, *Čechoamerická periodika 19. století*, Praha 2010; TÁŽ, *Proměny etnické a kulturní identity českých přistěhovalců ve Spojených státech amerických. Interpretace analýz čechoamerického periodického tisku*, Praha 2014.

3 Jan HABENICHT, *Dějiny Čechův amerických*, St. Louis 1904–1910; Tomáš ČAPEK, *Naše Amerika*, Praha 1926; Antonín Petr HOUŠŤ, *Krátké dějiny a seznam českokatolických osad ve Spojených státech amerických: ku vzpomínce na 25leté jubileum veledůstp. faráře Josefa Hessouna*, St. Louis 1890; Jan WAGNER, *Čeští osadníci v Severní Americe*, Praha 1887.

nahlíženo jak v rámci celého prostoru Spojených států,[4] tak z hlediska jednotlivých států či menších správních nebo geografických celků, kde se vyskytoval větší počet obyvatel českého původu,[5] případně se zájem badatelů soustředí na životy a jednání konkrétních účastníků migračních procesů.[6] Poněkud stranou však zůstala komunita českých emigrantů usazená ve středním Kansasu, ačkoli k jejímu vzniku máme k dispozici podrobné informace, jež jsou uvedeny například v memoárech jejího zakladatele – Františka Švehly (1845–1921).[7] Cílem studie je s pomocí mikrohistorického přístupu chronologicky

4 Uvést lze např. Josef POLIŠENSKÝ, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky I. Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914*, Praha 1992; TÝŽ, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky II. Češi a Amerika,* Praha 1996; František KUTNAR, *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*, Praha 1964; Leoš ŠATAVA, *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*, Praha 1989; Marek VLHA, *Mezi starou vlastí a Amerikou*, Brno 2016; Ivan DUBOVICKÝ, *Češi v Americe a česko-americké vztahy v průběhu pěti staletí: Czechs in America and Czech-American relations in a course of five centuries*, Praha 2018; Vladimír POLÁCH, *Krajané v USA a druhá světová válka: studie na pozadí krajanského tisku*, Olomouc 2017; TÝŽ, *Digitalizace, participace a vizualizace v historickém výzkumu: příklad krajanů v USA*, Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy v 19. a 20. století 13, 2021, č. 1, s. 28–49.

5 Výběrově Martin NEKOLA, *Češi ve Wisconsinu – stručný pohled do historie a archivních sbírek*, in: Paginae historiae: Sborník Národního archivu 26, Praha 2018, č. 1, s. 225–232; TÝŽ, *České Chicago*, Praha 2017; TÝŽ, *Český New York*, Praha 2021; TÝŽ, *Češi ve státě Idaho a možnosti archivního výzkumu*, Archivní časopis 71, 2021, č. 3, s. 287–294; Nela KRÁLOVÁ, *Transnacionální síť texaských Čechů z okrese Fayette*, in: Krajané: hledání nových perspektiv. Červený Kostelec 2015, s. 76–107; Lukáš PERUTKA, *Čeští Texasané a Americká občanská válka*, Historický obzor 27, 2016, č. 9/10, s. 201–211; TÝŽ, *Kolache a Colatches: tradice a proměny valašské stravy v Texasu*, in: Valašsko: historie a kultura. II. Obživa, Ostrava 2019, s. 168–179. Z americké provenience např. Rudolf BUBENÍČEK, *Dějiny Čechů v Chicagu*, Chicago 1939; Šárka B. HRBKOVA, *Bohemians in Nebraska*, Bohemian Review 1, 1917, č. 6, s. 10–14; Rose ROSICKY, *A History of Czechs (Bohemians) in Nebraska*, Omaha 1929; Vladimir KUCERA – Alfred NOVACEK (edd.), *Czech Contributions to the Progress of Nebraska*, Lincoln 1967; Kenneth D. MILLER, *Bohemians in Texas*, Bohemian Review 1, 1917, č. 4, s. 4–5. Pro další literaturu srov. Miloslav RECHCIGL, *Czech American Bibligraphy: A Comprehensive Listing with Focus on the US And with Appendices on Czechs in Canada and Latin America,* Bloomington, Indiana 2011; TÝŽ, *Czechoslovak American Archivalia*. Olomouc–Ostrava 2004.

6 Výběrově M. VLHA, *Doktor Antonín Dignowity. Život a odkaz českého radikála z Texasu,* Dějiny a současnost 31, 2009, č. 10, 18–20; TÝŽ, *Vojta Náprstek a Antonín Dignowity*, Studia historica Brunensia 57, 2010, č. 2, s. 51–72; Milena SECKÁ, *Vojta Náprstek (vlastenec, sběratel, mecenáš)*, Praha 2011; Martin KAREŠ – Jiří HOSTINSKÝ, *Alois Kareš (vystěhovalecký agent, vlastenec a mecenáš)*, Vamberk 2021; Jaroslav KŘÍŽ, *„Česká Amerika": sen o české kolonii v USA*, Dějiny a současnost 39, 2017, č. 8, s. 39–41; Miloš TRAPL, *František Matouš (Ladimír) Klácel v Americe*, in: František Matouš Klácel. Filosof, spisovatel, novinář. Sborník ze sympozia konaného ve dnech 24.–26. září 2008 v České Třebové, Česká Třebová 2008, s. 98–103; Chrislock C. WINSTON, *Charles Jonas (1840–1896). Czech National Liberal, Wisconsin Bourbon Democrat*, Philadelphia 1993; M. NEKOLA, *Čechoamerický kongresman Adolf J. Sabath ve světle archivních pramenů*, Archivní časopis 71, 2021, č. 2, s. 205–210; Jindřich SCHWIPPEL, *Kansas – Křivoklát (1864–1865). Dopisy nižborského rodáka ze stavby železnice Union Pacific otci na Křivoklát*, in: Středočeský sborník historický 39, Praha 2014, s. 210–234; Eva POPOVIČ – Milena SECKÁ – Martin ŠÁMAL, *Sbírky dokumentující život našich krajanů v Severní Americe ve druhé polovině 19. století ve sbírkách Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur*, Knihovna: knihovnická revue, 24, 2013, č. 2, s. 5–33.

7 Francis Joseph SWEHLA, *Bohemians in Central Kansas*, Collections of the Kansas State Historical Society, 13, 1913–1914, Topeka 1915, s. 469–512. K historickému vývoji oblasti dále např. Alfred Theodore ANDREAS, *History of the State of Kansas, containing a full account of its growth from unhabitated territory to a wealthy and important State…; Also, a supplementary history and description of its counties, cities, towns, and villages.* Chicago 1883; Craig MINER, *Kansas: The History of the Sunflower State*, *1854–2000,*

rekonstruovat vývoj českého osídlení v okrese Ellsworth ve středním Kansasu ve své počáteční fázi, tedy mezi lety 1874–1885. Počátek a následná expanze osídlení budou přiblíženy zvláště ve vztahu k osobě jihočeského rodáka Františka Švehly a také na základě analýzy záznamů státního sčítání lidu z let 1875[8] a 1885,[9] která jsou pro badatele dostupné online např. v komerčních genealogických databázích.[10]

Kolonizace Kansasu imigranty českého původu má své počátky v 60. a 70. letech 19. století, kdy jimi byly osídlovány převážně severní okresy státu. Za nejstarší českou osadu v Kansasu je považován dnes již neexistující Marak v okrese Brown, založený patrně roku 1867.[11] Osada byla pojmenována podle zakladatele Františka Maraka a žilo v ní přibližně 40 rodin původem z Moravy.[12] Již roku 1882 je však Marak uváděn jako zaniklé sídlo, neboť téhož roku bylo založeno město Everest, kam se obyvatelé přestěhovali.[13] Přesto počet tamních obyvatel českého původu nadále rostl, na začátku 20. století v oblasti žilo 180 rodin z Čech a Moravy.[14] Další osady s výrazným zastoupením obyvatel českého původu vznikly v 70. letech např. v okrese Republic na hranici s Nebraskou, kde se jednalo o sídla New Tabor a Cuba, v okrese Washington, kde se Češi usadili v roce 1871, či v okresech Riley a Rawlins.[15] Výjimku v rámci českého osídlování Kansasu v tomto období tvořily okresy Marion, Barton či Ellsworth, které se nachází zhruba o 200 kilometrů jižněji.[16] Právě posled-

Lawrence, Kansas 2002; John CHOITZ, *Ellsworth, Kansas: The History of A Frontier Town, 1854–1885*, diplomová práce na Fort Hays Kansas State College, Hays 1941; Jim GRAY, *Desperate Seed: Ellsworth, Kansas on the Violent Frontier*, Ellsworth 2009; TÝŽ, *Delirious Quest*, Independent Ellsworth County Reporter 136, 2012, č. 46, s. A4–A5; Frank SIBRAVA, *The History of Wilson*, Kansas Government Journal 99, 2013, č. 2, s. 46–50.

8 Kansas State Historical Society. Kansas State Census 1875. Mikrofilm K–8, Edwards, Ellis, Ellsworth, Ford, Franklin and Greenwood Counties. Státní sčítání je v porovnání s federálním doposud méně využívaným zdrojem k poznání populačního vývoje, neboť bylo vytvářeno jen v některých časových úsecích a na menších geografických celcích, přičemž se některá nedochovala. Při náležitém vyhodnocení dat může být státní sčítání vhodným doplňkem federálního sčítání lidu, které se konalo zpravidla v prvním roce nového desetiletí, přičemž první proběhlo již v roce 1790. Údaje, které byly uváděny ve státních sčítáních, se nemusí ve federálním objevovat a některé informace nejsou tedy jinde k nalezení. Ve státě Kansas, kde sledujeme vývoj českého osídlení, proběhlo státní sčítání lidu v letech 1855, 1865, 1875, 1885, 1895, 1905, 1915 a 1925. Pro potřeby studie jsou excerpována data sčítání z let 1875 a 1885 na území okresu Ellsworth. Dodejme, že mezi jednotlivými státy USA může v rámci množství státních sčítání docházet ke značným rozdílům, přičemž v některých státech neprobíhala vůbec, srov. United States (dále jen U.S.) Census Bureau, State Censuses, https://www.census.gov/history/www/genealogy/other_resources/state_censuses.html [cit. 8. 11. 2021].

9 Kansas State Historical Society. Kansas State Census 1885. Mikrofilm K–45, Ellsworth County.

10 Uveďme např. databázi FamilySearch.org, https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS3B-Q3PG-X?owc=WD3H-JQM%3A1597282305%3Fcc%3D1825178&wc=WDQF-JRN%3A1597282305%2C1597282303%2C1597262308&cc=1825178 [cit. 7. 11. 2021].

11 J. HABENICHT, *Dějiny*, s. 307; The Hiawatha World 18, 21. 9. 1882, č. 28, s. 2. Nutno dodat, že v periodiku je uveden rok založení 1857.

12 J. HABENICHT, *Dějiny*, s. 307.

13 The Hiawatha World 18, 21. 9. 1882, č. 28, s. 2.

14 J. HABENICHT, *Dějiny*, s. 308.

15 *Tamtéž*, s. 313 a 316

16 *Tamtéž*, s. 308–312 a 316–317.

ně jmenovanému okresu a tamní české komunitě, o jejíž rozvoj se výrazně zasloužil zmíněný František Švehla, je věnována pozornost v následujícím textu.

Původ a život Františka Švehly před příchodem do Kansasu

Pro ucelenější vykreslení situace a některých jevů je třeba nejprve přiblížit Švehlův původ a také faktory, které výrazněji ovlivnily jeho život před usazením ve státu Kansas. František Švehla se narodil 5. listopadu 1845 v Albrechticích nad Vltavou čp. 42 do rodiny koláře Františka Švehly staršího a jeho ženy Alžběty, rozené Moudré.[17] Ve čtyřech letech ztratil matku a jeho otec se znovu oženil, tentokrát s Annou Brunovou, jež se starala o malého Františka, který mezitím začal navštěvovat obecnou školu.[18]

Na jaře roku 1854 se Františkův otec rozhodl s manželkou a malým synem k emigraci za oceán. Odchod ze země podmínilo hned několik faktorů. Uvést můžeme postupnou socio-ekonomickou degradaci Švehlova rodu, kterou můžeme vyjádřit např. rozsahem majetku, jenž se během generací postupně zmenšoval – Jan Švehla (Františkův praděd) byl albrechtickým sedlákem hospodařícím na statku čp. 14. Josef Švehla (Františkův děd) rodný statek nezískal, protože ho otec Jan odkázal jinému synovi, a později ho nalézáme pouze jako chalupníka v čp. 40, které nabyl sňatkem. František Švehla starší (Františkův otec) se přestěhoval do domu čp. 42, odkud pocházela jeho první žena, a vykonával kolářské řemeslo.[19] Postupný propad tehdejší sociální stratifikací a umenšené majetkové možnosti lze považovat za jeden z hlavních impulsů k emigraci. Doplňovala ho také vidina dostupné americké půdy.[20]

Díky Švehlovým memoárům můžeme za jednu z příčin odchodu ze země uvést také zjevnou snahu Františkova otce o ušetření syna z vojenské služby v císařské armádě.[21] Vzhledem k ekonomickým možnostem Švehlových nepředpokládáme, že by si Františkův otec mohl dovolit využít některý z nástrojů, jak zprostit syna vojenské služby. Neměl tak možnost např. vyplatit syna ze služby v armádě, což bylo uplatňováno zejména movitějšími rolníky k udržení plné kondice jejich hospodářství, či uplatit evidenčního úředníka nebo poddůstojníka. V 50. a 60. letech většina vojínů pocházela z ekonomicky slabých rodin. Diference ekonomického a sociálního původu vojínů setřelo roku 1868 zavedení tříleté prezenční služby doprovázené všeobecnou branou povinností.[22]

V celospolečenském měřítku lze uvažovat o vystřízlivění po společenském

17 Státní oblastní archiv v Třeboni (dále jen SOA Třeboň), Sbírka matrik Jihočeského kraje (dále jen SM), Farní úřad římskokatolické církve Albrechtice nad Vltavou (dále jen FÚ Albrechtice), Matrika N 1839–1869, inv. č. 6, pag. 42–43.

18 SOA Třeboň, SM, FÚ Albrechtice, Matrika Z 1848–1888, inv. č. 11, pag. 4–36.

19 SOA Třeboň, SM, FÚ Albrechtice, Matrika O 1801–1856, inv. č. 8, pag. 498–499.

20 I. DUBOVICKÝ, *Češi*, s. 26.

21 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 472.

22 Josef VOLF, *Z pamětí starého českého sedláka*, Hradec Králové 1932, s. 48–51.

vzedmutí na konci 40. let 19. století. Silvestrovskými patenty byla zrušena Stadionova ústava a rozmáhající se neoabsolutismus, ač některé principy ústavy a předchozích snah zachoval, doprovázený změnami atmosféry ve společnosti, mohl ovlivnit mentalitu člověka natolik, aby se rozhodl k opuštění rodné země. Za reálnější však můžeme považovat pragmatičtější důvody, které byly popsány výše, přičemž zejména socio-ekonomické faktory lze v rámci emigrace do USA v tomto období aplikovat na celou oblast Čech. Obecně tak můžeme u většiny emigrantů za hlavní příčinu odchodu ze země označit slabou ekonomickou a sociální pozici, související s obtížným zajištěním finančních prostředků k zajištění rodiny a špatnými životními vyhlídkami.[23]

Švehlova rodina, stejně jako blíže nekvantifikované množství dalších rodin z okolních vesnic, vyrazila na cestu za oceán na jaře 1854.[24] Z Albrechtic odešli do Prahy, kde nastoupili do vlaku směřujícího do Hamburku. Z tamního přístavu pokračovali malým parníkem do Liverpoolu, kde nastoupili na třístěžňovou plachetnici, jež po čtyřech týdnech cesty přistála v New Yorku. Vůdcem a tlumočníkem skupiny migrantů byl Františkův otec, neboť jako jediný uměl německy. Díky tomu byl kolektiv dobře obeznámen se začínající kolonizací na východní hranici státu Iowa, kam byl určen cíl cesty. Minimálně ihned po příchodu do Spojených států byl tedy cílem Švehlových a jejich migrující skupiny zisk vlastní půdy a zemědělská aktivita, nikoli dlouhodobé setrvání ve velkém městě. Z Philadelphie migranti cestovali vlakem do Pittsburghu, do Clevelandu a lodí do Chicaga. Následně putovali na železničních vagonech do města Galena blízko hranic států Illionis a Iowa, poté část cesty skupina absolvovala v povozech. Švehlovi strávili zimu v jednoduchém stavení u Turkey River.[25] V kanceláři v Dubuque Františkův otec 15. června 1855 zakoupil 280 akrů půdy jihovýchodně od Spillville.[26] České osídlování severovýchodní Iowy, které začalo v létě 1854, dále expandovalo skrze další nově příchozí z českých zemí. Dokladem může být např. stavba kostela sv. Václava ve Spillville roku 1860 či existence osady jménem Protivin.[27]

František Švehla v říjnu 1862 přes nechuť svého otce vstoupil jako dobrovolník do roty D 6. iowské kavalerie a účastnil se např. konfliktů s indiány v tehdejším teritoriu Dakota. Propuštěn z armády byl v říjnu 1865,[28] službou si

23 Srov. F. KUTNAR, *Počátky*, s. 21.

24 V memoárech je v této fázi migrace kromě Švehlových zmíněna pouze rodina Hájkova a František Švehla, Františkův strýc (otcův bratranec stejného jména). Srov. F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 470. K osobě strýce, který se usadil ve městě Calmar v iowském okrese Winneshiek, srov. Amerikán: národní kalendář 20, 1897, č. 1, s. 202–203.

25 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 470–471.

26 U.S. Department of the Interior, Bureau of Land Management, General Land Office Records, https://glorecords.blm.gov/details/patent/default.aspx?accession=IA1510__.206&docClass=STA&sid=micsrb4t.c4h#patentDetailsTabIndex=1 [cit. 7. 11. 2021].

27 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 471.

28 Srov. *Roster and Record of Iowa Soldiers in the War of Rebellion: together with historical sketches of volunteer organizations, 1861–1866*, sv. IV, Des Moines 1910, s. 1116–1249. Švehlův záznam je uveden na s. 1224.

do budoucna kromě sociálních vztahů zajistil jako bývalý voják zisk 80 akrů půdy navíc.[29] V kostele ve Spillville se 18. května 1868 oženil s Annou Kuchtovou a krátce po sňatku novomanželé na kolech vozu taženého dvěma voly odjeli v karavaně do okresu Saline v Nebrasce, kde mezi lety 1869–1874 František Švehla pomáhal zakládat a rozšiřovat české osídlení. V této době se začal plně věnovat polnímu hospodaření, které mu však znesnadňovaly přírodní vlivy. Na podzim 1869 a v říjnu 1873 mu oheň zničil veškerou úrodu, ve druhém případě také poškodil usedlost. Po druhém neštěstí si ve svém domě zřídil školu a procházel česká a americká periodika, kde hledal inspiraci k nové životní etapě.[30]

Dne 5. května 1874 vyrazil na cestu do Kansasu, kde následně založil kolonii obyvatel českého původu a výrazně se tak zasloužil o další expanzi českého elementu v centrální části tohoto státu. Zatím bez manželky a třech dětí vedl z jižní Nebrasky dále na jih blíže nespecifikovanou a nekvantifikovanou karavanu krytých vozů, která přes Belleville směřovala do města Concordia, kde se mu však nepodařilo získat půdu, na které by mohl hospodařit. Kvůli stálému silnému větru ztratil všechny své následovatele, přesto Františkova cesta pokračovala dále do města Salina a následně do měst Ellsworth a Wilson, kam přijel 14. května 1874. Po vlídném přijetí a setkání s bývalými spolubojovníky z iowské kavalerie se rozhodl dále nestěhovat. Pro svou rodinu se do Nebrasky vrátil v červenci.[31] Na zpáteční cestu do Kansasu se ke Švehlovým přidala i rodina Antonína Šantina, který však kansaské přírodní podmínky shledal jako nevhodné a obratem se s rodinou vrátil do Nebrasky.[32] Dne 10. listopadu 1874 František Švehla získal východně od města 80 akrů půdy v sekci 22.[33] Svou pozemkovou držbu roku 1890 rozšířil celkem na 240 akrů půdy v téže sekci.[34] Již při svém příchodu do okresu Ellsworth byl František Švehla rozhodnutý založit rozsáhlejší české osídlení v oblasti. Svědčí o tom např. příjezd do Wilsonu, při němž jeho vůz nesl plachtu s nápisem „Česká osada“.[35]

Nový domov v okrese Ellsworth

Okres o rozloze 1870 km² byl ustaven v roce 1867 a nachází se ve střední části

29 Dodejme, že na počátku hospodaření měl nárok na 160 akrů půdy na základě Homestead Act a na 80 akrů za službu v armádě. Od roku 1873 mohl získat dalších 160 akrů na základě Timber Culture Act, srov. F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 472–473. Vzpomínky na službu v armádě Švehla odeslal do Amerikán: národní kalendář 13, 1890, č. 1, s. 175–183, další informace uvedl také v Amerikán: národní kalendář 2, 1879, č. 1, s. 160–161.

30 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 473.

31 *Tamtéž*, s. 472–473.

32 Amerikán: národní kalendář 30, 1907, č. 1, s. 261.

33 U.S. Department of the Interior, Bureau of Land Management, General Land Office Records, https://glorecords.blm.gov/details/patent/default.aspx?accession=KS2620__.456&docClass=STA&sid=micsrb4t.c4h [cit. 17. 8. 2021].

34 U.S. Department of the Interior, Bureau of Land Management, General Land Office Records, https://glorecords.blm.gov/details/patent/default.aspx?accession=0188-197&docClass=TC&sid=micsrb4t.c4h [cit. 17. 8. 2021].

35 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 473.

státu Kansas, zhruba 120 kilometrů jižně od geografického středu Spojených států amerických. Východní hranice okresu Ellsworth leží 290 kilometrů západně od východní hranice státu Kansas. Na severu okres hraničí s okresem Lincoln, na jihu s okresem Rice, na východě s okresy Saline a McPherson a na západě s okresy Russell a Barton. Krajina je tvořena prérií s nížinami, protkanými potoky a říčkami, výšinami a srázy, které se společně s údolími vyskytují zejména okolo toku řeky Smoky Hill a na severovýchodě okresu. Jižní část okresu sestává převážně ze zvlněné krajiny tvořené výšinami a nížinami. Vodní toky ústí do Smoky Hill, která území okresu protíná diagonálně ze severozápadu na jihovýchod. Lesní porosty, tvořené povýtce topoly, zahrnovaly v 80. letech 19. století necelé jedno procento území okresu a vyskytovaly se především v okolí vodních toků. Administrativním centrem okresu je stejnojmenné město Ellsworth.[36] Na severozápadě okresu se nachází město Wilson, které bylo na počátku české imigrace do oblasti jejím centrem a bude mu nyní věnována zvýšená pozornost.

Pokud pomineme přítomnost původních obyvatel a pastevců skotu v dnešním středním Kansasu, patrně první zvýšená míra pohybu lidí, jejichž kořeny mají původ v evropských zemích, probíhala v oblasti severně od řeky v padesátých letech 19. století. Jednalo se zejména o vojáky,[37] prospektory a obchodníky, kteří okolo Smoky Hill po staré indiánské stezce směřovali na západ do dnešního Colorada. K další fluktuaci lidí došlo na konci 50. let, kdy na západě tehdejšího Kansas Territory vypukla zlatá horečka.[38] Roku 1859 se v oblasti budoucího okresu usadili první stálí obyvatelé evropského původu – skupina mužů, která se původně živila lovem bizonů a prodejem jejich masa.[39]

V důsledku poptávky po přepravě osob a zboží vznikla roku 1865 z popudu poštovní a spediční společnosti Butterfield Overland Despatch půl míle severovýchodně od budoucího města Wilson přepřahací stanice a odpočívadlo. Wilson Creek Station byla součástí trasy vedoucí blízko toku Smoky Hill z města Atchinson do Denveru.[40] Stezka nazvaná Smoky Hill River Trail byla kratší variantou cesty skrze Kansas do Denveru a před potenciálními útoky indiánů ji střežila armáda.[41] Občerstvovací stanici Wilson Creek tak v době její existence využil např. William Frederick Cody, známý jako Buffalo Bill, James Butler Hickock, známý jako Bill Hickock, nebo generálové Philip Henry Sheridan, Winfield Scott Hancock či George Armstrong Custer.[42]

Po zmírnění zlaté horečky a začátku občanské války se počet cestujících a převáženého zboží snížil, proto stanice se stájemi sloužila svému účelu pouze do roku 1868 a poté nebyla dále využívána. K rychlému konci dopravní linky

36 Alfred Theodore ANDREAS, *History*, s. 1273.

37 K vojenské aktivitě v oblasti v 50. a 60 letech srov. J. CHOITZ, *Ellsworth*, s. 4, 9–11 a 13.

38 F. SIBRAVA, *The History,* s. 46.

39 Srov. J. CHOITZ, *Ellsworth*, s. 4–14.

40 F. SIBRAVA, *The History,* s. 46.

41 Robert Leaman BROWN, *The Great Pikes Peak Gold Rush*. Caldwell, Idaho 2001, s. 78.

42 F. SIBRAVA, *The History*, s. 46–47.

tohoto druhu přispěla zejména stavba železnice středním Kansasem v témže roce, kterou prováděla společnost Kansas Pacific Railway, jež nedaleko upadající Wilson Creek Station nechala zřídit Wilson Station.[43]
Poštovní služba Spojených států amerických nechala v červnu 1871 nedaleko Wilson Station zřídit poštovní úřad nazvaný Attica. V září téhož roku bylo město vyměřeno a katastrálně definováno, první budovu zde ve stejném roce postavil Phillip Gabel, který si otevřel obchod v západní části Main Street nedaleko železniční trati. V listopadu došlo k přejmenování nového sídla i poštovního úřadu na Bosland. Nové pojmenování, vycházející z latinského výrazu pro dobytek, bylo částečně marketingového charakteru, jelikož mělo do oblasti přilákat obchodníky s dobytkem a místo se mělo stát centrem dobytkářského obchodu na Západě. Záměr se nevydařil, neboť se dobytkářské trasy s rozvojem železnice přesunuly západním či jižním směrem a potenciál severní trasy klesal. Nakonec byla oblast spolu s poštovním úřadem v červnu 1873 přejmenována na Wilson. První vlna nových osadníků město obydlela mezi lety 1871–1872. Pocházeli zejména z Pensylvánie a do oblasti cestovali vlakem i krytými vozy.[44]

Švehlova úloha při vzniku českého osídlení

František Švehla do města Wilson přicestoval roku 1874, kdy začínala druhá vlna imigrace do oblasti. Začátek 70. let byl pro mnohé lidi těžkým obdobím, spojovaným ve městech např. s nezaměstnaností a chudobou, na venkově s neúrodami a přírodními pohromami. Švehla, který též zažil náročná předchozí léta (1869, 1873) se sám sobě zavázal, že zlepší životní podmínky nejen sobě, ale také ostatním lidem stejného původu. Někteří obyvatelé velkých měst (New York, Chicago) se pro svou neutěšenou situaci organizovali ve spolky, jejichž cílem bylo přestěhování, zisk volné půdy a následné hospodaření. Tyto spolky hlasovaly pro vyslání výboru do některého ze západnějších států, který měl potenciální vhodné oblasti pro kolonizaci prozkoumat. Nalezení vhodné půdy bylo však náročné, podobně jako vyhovění všem zainteresovaným zájemcům.
Podobně jako např. protestantský kněz Arnošt Bergmann, jehož dopis byl zásluhou jiného krajana na začátku 50. let otištěn v Moravských novinách, kde byla popsána jeho cesta za oceán a přírodní a životní podmínky v Texasu, a který podmínil rozsah emigrace z Čech a Moravy do tohoto státu, vyvinul také Švehla vlastní aktivitu.[45] V zimě mezi lety 1874–1875 posílal příspěvky do amerických i českých periodik, kde vyzdvihoval dobré podmínky pro hospodaření v okolí Wilsonu. Akcentoval mírné klima, dobrou půdu, nízkou nákupní cenu pozemků v majetku železniční společnosti (od 2,50 $ do 5 $ za akr), dostatek vody z pramenů a studní, velké množství dostupného stavebního

43 *Tamtéž*, s. 46.
44 A. T. ANDREAS, *History*, s. 1280–1281; F. SIBRAVA, *The History*, s. 47.
45 L. PERUTKA, *Čeští Texasané*, s. 201. K Arnoštu Bergmannovi srov. J. HABENICHT, *Dějiny*, s. 78–80.

kamene a blízkost železnice.[46] *„Pročež zveme každého: ‚Přijďte se na naši osadu podívat a nikdy nebudete těch peněz litovat, jen kdo chce a umí s polem pracovat, dobude si zde blahobytu‘.“*[47] Švehlovou cílovou skupinou byli především imigranti z Čech usazení ve velkých amerických městech a obyvatelé Rakouska–Uherska, kteří podle něho žili pod krutovládou.[48] Věrohodnost jím uváděných informací v příspěvcích zvyšovaly také zprávy očitých svědků oblasti, jak je uvedeno např. v dopise Josefa Dymáčka, jednoho z prvních příchozích, jenž redakci týdeníku Amerikán napsal: „[…] *jsem se chtěl přesvědčit, jsou-li ornice tak dobré, jak bylo v dopisech hlásáno, a také jsem se o pravdivosti dopisů těch přesvědčil a za ryzí pravdu uznal.* […] *Proto radím každému podobnému, aby neprodléval, nebo jak staré přísloví dí: ‚Kdo si pospíší, má nejlepší‘* […].“[49]
Ne vždy bylo totiž úsilí zakladatelů českých komunit upřímné či konzistentní. Pro ilustraci lze uvést Františka Přibyla (1836–1902), náchodského rodáka, který se v lednu 1878 usadil v Arkansasu. Po nákupu půdy od železniční společnosti zamýšlel prodejem pozemků vytvořit novou českou komunitu nedaleko Little Rock a v této intenci posléze referoval v časopisu Slávie o tamních přírodních podmínkách.[50] Několik českých přistěhovalců do oblasti dorazilo, avšak suché podmínky nebyly k hospodaření vhodné.[51] Přibyl navíc Little Rock opustil již v srpnu téhož roku a přestěhoval se do zhruba 20 km vzdáleného města Alexander, kde si otevřel obchod.[52] Reakce na jeho jednání na sebe nenechala dlouho čekat, situaci v oblasti Little Rock popsal ještě téhož měsíce očitý svědek, podle redakce týdeníku Amerikán zkušený hospodář: *„Podvodník F. G. Přibyl, který tam lákal ze všech stran, jest už dávno v prachu daleko a kdo jej uposlechl, jest zle na tom. Ti, kdo tam jeli z jara se podívati, libovali se, že se tam postěhují, ale kdo vidí, jak to tam dopadá v létě, nechce tam. Jest tam bída strašná.* […] *Farmeři ve velkých počtech utekli z farem svých a hledají práci na železnici co nádeníci, aby aspoň na živobytí si vydělali.“*[53] Rozsáhlejší komunita českých přistěhovalců zde nevznikla, v Little Rock a okolí se tehdy usadilo pouze několik rodin českého původu.[54] Pravděpodobná Přibylem zamýšlená spekulace s pozemky tak byla neúspěšná.[55]
Hospodářské a životní podmínky v oblasti středního Kansasu, jak je popiso-

46 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 473–474. Konkrétní příspěvky srov. např. Pokrok západu 3, 28. 7. 1874, č. 14, s. 4; *Tamtéž*, 4. 8. 1874, č. 15, s. 4; *Tamtéž*, 13. 10. 1875, č. 24, s. 4; Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 1, 15. 3. 1876, č. 22, s. 5. Dodejme, že do Pokroku západu zasílal též své básnické pokusy, srov. Pokrok západu 3, 26. 1. 1875, č. 40, s. 4; *Tamtéž,* 2. 3. 1875, č. 45, s. 4.

47 Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 1, 15. 3. 1876, č. 22, s. 5.

48 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 479.

49 Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 1, 30. 6. 1875, č. 38, s. 8.

50 M. KAREŠ – J. HOSTINSKÝ, *Alois Kareš,* s. 69.

51 Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 6, 31. 8. 1881, č. 49, s. 882.

52 M. KAREŠ – J. HOSTINSKÝ, *Alois Kareš,* s. 69.

53 Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 6, 31. 8. 1881, č. 49, s. 882.

54 *Tamtéž*; A. P. HOUŠŤ, *Krátké dějiny,* s. 68.

55 Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 7, 18. 1. 1882, č. 17, s. 538. K osobě Františka Přibyla srov. M. KAREŠ – J. HOSTINSKÝ, *Alois Kareš,* s. 69–70 a 122–123.

val František Švehla, však nemusely vyhovovat každému, což dokládá např. rozčarování již zmíněného Antonína Šantina nad podobou tamní krajiny: *„Cílem naším byl Wilson, Kansas. Švehlovi měli tam již zabráno a také se tam trvale usadili. Ale mně se v Kansasu líbilo ještě méně než v Nebrasce. V Nebrasce bylo trávy dost a zde žádná. Proto bez dlouhého rozmýšlení obrátili jsme potah a jeli rychle z Kansasu zpátky tam, odkud jsme přišli.“*[56] Podobně situaci popsal i jeho syn Josef Šantin: *„Asi po týdnu trvající cestě dospěli jsme touženého cíle, však my toho času měli více koní nežli mohli jsme drahou pící živit, neboť seno i sláma byly toho času věci velmi vzácné v tamější krajině a oves ve Wilson* […] *vůbec k dostání nebyl, a tudíž jsme se ani dlouho nerozmýšleli, nýbrž prohlédli jsme si jen částečně okolí, břehy a koryto Smoky River a vydali jsme se na zpáteční cestu k Nebrasce.“*[57] Uvedená svědectví Šantinových však byla otištěna až mnoho let po Švehlově příchodu do Kansasu, čímž pochopitelně výrazněji neutrpělo jím vytvářené renomé oblasti v předcházejících desetiletích. Švehla totiž svou publikační aktivitou dokázal motivovat mnoho českých přistěhovalců k migraci do středního Kansasu. V publicistickém stylu laděné příspěvky do novin, kde většinou pozitivně popisoval podmínky hospodářství či rozvoj krajanské komunity, posílal i v dalších letech, ne pouze v období příchodu do Kansasu.[58] V dopisech redakci Pokroku západu stále akcentoval původní myšlenku expandující komunity determinované národním původem, uveďme za příklad jeden z kratších příspěvků, který byl otištěn v lednu 1878: *„Dnes začíná být u nás zima, bláto mrzne a vyhlíží to, jako by chtěl sníh padat. Pensylvánští Němci se hýbou; prodávají jejich farmičky na východě, staré, vyžilé za $100 akr, a přichází sem a berou si tu 160–240 akrů zadarmo; berou tu půdu, kterou naši krajani zanedbávají si přivlastnit; k jaru chystá se nová kolonie Němců na západ; ostanou-li naši krajané na východě, buď ve velkých městech živořit, buď na malých, vyžilých farmičkách pracovat, budou zatím všechny laciné aneb vládní pozemky rozebrány.“*[59] Dlužno dodat, že několik desítek rodin německého původu do oblasti později skutečně přišlo, jak bude uvedeno dále. Švehla v krajanských periodikách ve snaze o rozvoj jím založené komunity také inzeroval volné nemovitosti k prodeji, ačkoli nebyl jejich majitelem.[60] Pro oblast Wilsonu byl též jednatelem Hambursko-americké akciové paroplavební společnosti, na kterého bylo možné se obrátit při nákupu přeplavního lístku v ceně 30 dolarů na trase mezi New Yorkem a Hamburkem.[61] Již od svého příchodu do Kansasu byl aktivní ve veřejných funkcích, v roce 1875 byl zvolen zeměměřičem okresu Ellsworth,

56 Amerikán: národní kalendář 30, 1907, č. 1, s. 261.

57 *Tamtéž* 26, 1903, č. 1, s. 261.

58 Např. Pokrok západu 4, 12. 1. 1876, č. 37, s. 4; *Tamtéž*, 21. 3. 1876, č. 46, s. 2; *Tamtéž* 5, 4. 10. 1876, č. 22, s. 2; *Tamtéž*, 22. 11. 1876, č. 29, s. 2; *Tamtéž*, 8. 1. 1877, č. 37, s. 2; *Tamtéž* 6, 25. 7. 1877; č. 12, s. 4; *Tamtéž* 7, 17. 7. 1878, č. 11, s. 3; *Tamtéž*, 13. 11. 1878, č. 28, s. 3; *Tamtéž* 8, 30. 7. 1879, č. 13, s. 3; *Tamtéž*, 10. 9. 1879, č. 19, s. 5; *Tamtéž*, 14. 1. 1880, č. 37, s. 3; *Tamtéž* 9, 9. 2. 1881, č. 41, s. 3; *Tamtéž*, 6. 4. 1881, č. 49, s. 5; *Tamtéž* 12, 5. 3. 1884, č. 45, s. 7; *Tamtéž* 13, 30. 4. 1884, č. 1, s. 1; *Tamtéž*, 22. 4. 1885, č. 52, s. 5.

59 *Tamtéž* 6, 16. 1. 1878, č. 37, s. 2

60 *Tamtéž* 5, 5. 7. 1876, č. 9, s. 2; *Tamtéž*, 9. 8. 1876, č. 14, s. 4.

61 Amerikán: národní kalendář 1, 1878, č. 1, s. 146; *Tamtéž* 2, 1879, č. 1, s. 175; *Tamtéž* 3, 1880, č. 1, s. 181.

o rok později se stal wilsonským smírčím soudcem a do obou funkcí byl volen opakovaně.[62]

Švehla, jak uvádí František Mareš v cyklu Z cesty po Kansasu, který psal na začátku 90. let, právě díky funkci okresního měřiče pomohl příchozím českým imigrantům získat vhodné pozemky k hospodaření a mezi krajany byl ctěným a váženým člověkem.[63] Aktivní byl Švehla též ve spolkové činnosti, roku 1875 založil spolek Blahobyt, jehož účelem bylo rozvíjení vzájemnosti a spolupráce v rámci komunity, členové také finančně pomáhali obětem různých neštěstí.[64] O deset let později však byla spolková činnost místních českých imigrantů utlumena, stejně jako Švehlou akcentované národní uvědomění, kulturní povědomí a smysl pro odpovědnost. Zakladatel komunity situaci popsal v srpnu 1884 s výtkou k redakci Pokroku západu, kterou chtěl motivovat k šíření periodika v oblasti. Poprvé se zde projevuje jeho (částečně záměrná) deziluze nad tehdejším stavem věcí: „[…] *Národnost u nás pokulhává velice; svým časem tu kvetlo spolků a pěstovala se národnost. Byl čilejší život, když tu bylo teprve hrstka Čechů. Blahobyt se scházel každou druhou neděli v příbytku některého rodáka. Obveselovali se hudbou, zpěvem, přednáškami, debatami a často se dávala zábava. Později rozkvetlo více spolků s velkým nadšením a čilostí, neúnavnou, jak se zdálo – i divadlo vzniklo a prospívalo několik roků, i tělocvik dal znamení existence mezi námi; a teď jako po vymření. Spolky ‚Blahobyt' a ‚Slovan' zemřely. ‚Čtenářský' a ‚Sv. Václavský' sotva že živoří.* […] *Co se časopisů česko-amerických dotýče, ty též zvolna se ujímají mezi námi, vyjma ty, jež si půdu zavlažují pivem. Což p. redaktore, nemohl byste nějaký ten čtvrťák obětovat na častování? Jest to osvědčený a dobrý prostředek pro šíření časopisu. Zvláště, když sklepníka získáte za jednatele.* […] *Toť víte, že národnost kvete nejlíp při národním nápoji. Politika je také v tuhém spánku u našinců, že se neprobudí až pozdě, aby něco učinili pro sebe.* […] *Mezi Čechy třeba učitelských sil schopných obojí řeči české i anglické. Blouznivé mladé americké Skůlnauky nepostačí. Lid je nezralý pro samosprávu – uvyklý ze staré vlasti, být ovládán, být závislým na někom. Jen platit daně, to je jediný výkon občanské povinnosti, který se tam naučí řádně. Po jiném se nestará. Školních voleb se nezúčastní, potřeby své a žádosti nepřednese, a vůbec o zlepšení svého duševního postavení se málo stará. Takovým způsobem sobě nedobudem úcty a práva, a přiměřeného na náš počet zastoupení.* […] *Když není (jak to sám víte) toho ležáku na stole, tak se myšlenky nechtí líhnout, aspoň ne dobře, neb je člověk špatně naladěn.*"[65] V souvislosti se školstvím lze připomenout Švehlovu pedagogickou činnost, ke které se vrátil na konci 70. a v první polovině 80. let, kdy učil v zimních obdobích, a to jak v angličtině, tak v češtině.[66] Dodejme, že předávat nabyté znalosti žákům mu umožnilo mj. další průběžné vzdělávání po příchodu do USA, např. na začátku. 60. let po dvě zimy chodil do státní školy ve Fort Atkinson v Iowě.[67]

62 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s.

63 Pokrok západu 20, 23. 3. 1892, č. 49, s. 3.

64 Srov. Amerikán: národní kalendář 4, 1881, č. 1, s. 182–183.

65 Pokrok západu 13, 20. 8. 1884, č. 17, s. 3.

66 *Tamtéž*, 22. 4. 1885, č. 52, s. 5.

67 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 471.

Demografický vývoj okresu Ellsworth v letech 1875–1885

Podle záznamů sčítání lidu z roku 1875 byl František Švehla, jeho manželka a čtyři děti jedinými obyvateli okresu, kteří byli českého původu. V townshipu Wilson vlastnil František Švehla čtvrtou největší farmu. Disponoval 400 akry půdy, ze které měl oseto pouze několik procent, jelikož v době sčítání lidu stále adaptoval původní, těžko obdělávatelnou půdu na zemědělskou. Dozvídáme se, že osel např. 12 akrů kukuřicí, dva akry žitem či půl akru čirokem. Ostatní farmáři obvykle disponovali 80 až 160 akry půdy. V elaborátu je též uvedeno, kolik kusů dobytka farmáři chovali či kolik liber másla rodina vyrobila. Švehla na počátku svého pobytu v Kansasu vydržoval tři koně, devět kusů hovězího dobytka, jednu svini a jednoho psa.[68] Ze sčítacích operátů se dále dozvídáme, že v celém townshipu Wilson žilo roku 1875 přibližně 240 lidí. Z hlediska původu (místa narození) obyvatel evidujeme největší počet lidí narozených již ve Spojených státech a nejedná se tedy o první generaci přistěhovalců. Do celého okresu přicházeli lidé z mnoha tehdejších států, v archu nalézáme Connecticut, Illinois, Indianu, Iowu, Kentucky, Michigan, Minnesotu, Nebrasku, New York, Ohio, Pensylvánii, Severní Karolínu, Virginii, Vermont a Wisconsin, tedy jak státy bývalé unie, tak konfederace. U ostatních imigrantů je v kolonce rodiště nejčastěji uvedena Kanada, poté Anglie, Irsko, Německo, Norsko a díky Švehlovi a jeho manželce ve dvou případech také Čechy.[69] Téměř všichni zdejší obyvatelé se živili zemědělstvím a jsou uváděni jako farmáři, několik z nich zároveň vykonávalo zednické či tesařské řemeslo. Nalezneme zde také maloobchodníky původem z New Yorku, Ohia a Pensylvánie, učitelku z Ohia, kanadského kováře či tři železniční zaměstnance, kteří do oblasti imigrovali z Irska. Zemědělsky zaměřené byly i další townshipy okresu – v Empire Township, kde žilo 676 obyvatel, bychom vedle necelých 150 farmářských rodin nalezli další obvyklá řemesla zaměřená většinou na výstavbu domů. Přebývalo zde např. několik tesařů, kameník či dva kováři. Do operátu je dále zanesen chovatel dobytka, voják a učitel. Uváděni jsou také dělníci a nádeníci, a to jak jednotlivci, tak celé rodiny. Tito lidé většinově pocházeli z Evropy – Irska, Dánska, Německa, Švédska či Skotska. Evidujeme také jiné pomocné zemědělské síly, např. honáky. V Columbia Township mělo svůj domov 273 lidí, které tvořilo 67 farmářů s rodinami, rodiny nádeníka, chovatele dobytka, krejčího a tesaře a dále zde žilo několik nádeníků a učitel. Národnostní složení kopírovalo předchozí townshipy.

68 Kansas State Historical Society. Kansas State Census 1875. Mikrofilm K–8, Edwards, Ellis, Ellsworth, Ford, Franklin and Greenwood Counties, zde Ellsworth County, Wilson Township. Roku 1875 okres Ellsworth tvořily pouze čtyři *townshipy* – Columbia, Ellsworth, Empire a Wilson. Sčítací komisař mohl v elaborátech pro townshipy čistě zemědělského charakteru (Wilson, Empire a Columbia) v roce 1875 vyplnit až 79 informačních kolonek. První část sčítacího archu, tedy 21 bodů, souvisela s informacemi o obyvatelstvu (*Inhabitants*), druhá část, 58 kolonek, byla věnována případné zemědělské aktivitě (*Agriculture*). Pro jiné agendy sloužily další části archu, které byly distribuovány v menší míře, např. do správních center, která disponovala orgány k výkonu či kontrole jednotlivých agend (zde Ellsworth Township – např. části *Pauperism and Crime*, *Public and Private Libraries*, *Deaf and Dumb, Blind, Insane and Idiotic* a další). Potenciální rozsah informační hodnoty poté pochopitelně narostl. V případě Ellsworthu se jednalo dohromady o 100 kolonek.

69 Čtyři děti Švehlových přišly na svět v USA.

Ellsworth Township obývalo celkem 652 lidí a zdejší charakter osídlení byl odlišný od výše uvedených oblastí. Obyvatelstvo se větší míře soustředilo v samotném městě Ellsworth[70] a nebylo tolik roztroušené po jednotlivých farmách. Z tohoto důvodu zde nalezneme širší profesní variabilitu. Kromě 24 farmářů můžeme zmínit kupříkladu obchodníky, učitele, hoteliéra a s ním související hostinskou, pokojské, nosiče a kuchaře, dále úředníky, konstábla, advokáta, lékaře, klenotníka, zlatníka, drogistu, holiče, řezníky, sedláře, ševce, modistku, tesaře, dřevorubce, kováře, zedníky a kameníky, pradleny, švadleny, dělníky atd. Město Ellsworth tedy nebylo jen správním centrem, ale také společenským a ekonomickým středobodem oblasti. Národnostní složení místního obyvatelstva nevykazuje v porovnání s jinými townshipy rozdíly. Žili zde jak Američané z téměř všech tehdejších států (Alabama, Arkansas, Kalifornie, Colorado, Connecticut, Georgia, Illinois, Indiana, Iowa, Jižní Karolína, Kentucky, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Missouri, Nebraska, New Hampshire, New Jersey, New York, Ohio, Pensylvánie, Severní Karolína, Tennessee, Texas, Vermont, Virginia, Washington D.C., Wisconsin, Wyoming), tak imigranti různých národností z Evropy a severní Ameriky (Německo, Anglie, Irsko, Wales, Skotsko, Švédsko, Dánsko, Norsko, Francie, Prusko, Kongresové Polsko, Rusko, Kanada, respektive Nový Brunšvik a Nové Skotsko, a Mexiko). Obyvatelstvo narozené v Kansasu tvořily děti do deseti let, občas se v seznamu vyskytnou adolescenti. Imigranti českého původu tuto část okresu prozatím neobývali.[71]

Jak bylo již uvedeno, Švehlou odesílané výzvy do periodik splnily účel, neboť ještě během roku 1874 do oblasti Wilsonu podle něho přišlo šest rodin. Roku 1875 se jednalo o 63 osob,[72] přičemž v memoárech jsou jmenovitě uvedeni bratři Josef a Václav Klímovi, kteří na jaře tohoto roku dorazili z Michiganu. Dlužno dodat, že Švehla, jak sám uvádí, neměl žádný finanční zájem na založení české kolonie ani nebyl agentem pozemkové společnosti či jednotlivce a za svou snahu nezískal jakoukoli provizi či plat.[73] Následně do Wilsonu přišel Jan Čížek, již zmíněný Josef Dymáček, jenž přicestoval z Nebrasky, a rodiny Jakuba Jedličky, Martina Miegla a Jana Brašny.[74] Členové již zmíněného spolku v New Yorku do oblasti také imigrovali. Usadili se v sekci 26 a jednalo se o Martina a Adolfa Honomichlovi, Jana Kvasničku, Jana Merkla, Josefa Kroftu a Františka Hubku.[75] Podobně do oblasti přišli také imigranti z Chicaga. Tamní spolek, jehož cílem byl zisk půdy v zemědělských oblastech, měl sice roku 1873 na dvě stě členů, ale po zlepšení situace v oblasti životní

70 K vývoji města mezi lety 1867–1885 srov. J. CHOITZ, *Ellsworth*, s. 15–82.

71 Kansas State Historical Society. Kansas State Census 1875. Mikrofilm K–8, Edwards, Ellis, Ellsworth, Ford, Franklin and Greenwood Counties, zde Ellsworth County.

72 Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 1, 15. 3. 1876, č. 22, s. 5.

73 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 479.

74 Bratři Klímovi, Jan Čížek a Jedličkova rodina se usadili v sekci 28, Mieglovi, Brašnovi a Dymáček v sekci 34.

75 Srov. J. HABENICHT, *Dějiny*, s. 310–312.

úrovně jich zůstalo pouze 27. Zbylí členové v roce 1875 vyslali do středního Kansasu tříčlennou komisi, které se zamlouvala oblast okresu Barton. Nakonec však přišlo rozhodnutí k emigraci do okresu Ellsworth, o což se korespondencí se zástupcem spolku znovu zasloužil Švehla. Tito imigranti do oblasti přicestovali 1. září 1876. Obyvatelé měst do středního Kansasu přicházeli nejprve po malých skupinách, jejich počet rostl postupně díky korespondenci se známými v bývalém bydlišti. Podobně do okolí Wilsonu mířili také lidé ze zemědělských oblastí. Někteří otcové rodin se do potenciálního nového bydliště přijeli nejprve podívat a poté kontaktovali své rodiny, aby za nimi dorazily. Následně však imigrovaly nejen jejich rodiny, ale také další příbuzní či známí z místa původního domova. Na podobném principu do oblasti migrovali i obyvatelé z Čech. Imigranti českého původu do oblasti v letech 1874–1875 cestovali zejména po železnici, další skupina přijela v roce 1876 vozy.[76] V tomto roce jsou také uváděny stálé přistěhovalecké proudy mj. z Nebrasky, New Yorku, Detroitu a Minnesoty.[77] Švehlovy paměti neprozrazují, zdali se mezi nově příchozími vyskytovali jeho spolucestující na cestě z Čech do Iowy v polovině 50. let. Jejich participaci na expanzi české komunity ve středním Kansasu v tomto období nepředpokládáme, jelikož ji autor vedle mnoha jiných detailů nezmiňuje. Nově příchozí tvořili skupinu lidí pocházejících z různých částí USA a českých zemí, která reagovala na jeho výzvy.

Počet českých imigrantů ve Wilsonu činil roku 1878 dohromady 70 osob, které tvořily většinu z tehdejších 124 obyvatel. Celkem 66 z nich se živilo zemědělstvím, zároveň však někteří měli více způsobů obživy. Takto bychom zde dále nalezli např. dva obchodníky s potravinami, dva obchodníky se střižním zbožím, jednoho inženýra, čtyři hudebníky, dva obuvníky, dva krejčí, kováře, dva truhláře a čtyři zedníky. V tomto roce již ve Wilsonu fungovala česko-anglická škola, kam docházelo průměrně 15 dětí, které učil František Švehla.[78]

Populace města Wilson od počátku 70. let neustále rostla, jak dokládá mj. stavební ruch v roce 1878, kdy bylo postaveno stejné množství budov jako ve všech předcházejících letech. V následujícím roce vznikl mlýn, kde bylo možné zpracovávat v oblasti vypěstovanou pšenici. Pro úplnost dodejme, že na konci 70. let ve městě vedle školy fungovaly např. hotely, banka, tiskárna, obchody (smíšené zboží, potraviny, železářství, drogerie, hodinářství aj.) a tři církevní organizace – metodisté, evangelíci a presbyteriáni. První církevní budova, kde se scházeli členové všech tří církví, byla postavena presbyteriány v roce 1880. Katolické bohoslužby zajišťoval jednou měsíčně kněz z města Ellsworth. O další sociální a ekonomický rozvoj města a jeho okolí se zasloužil příchod 40 rodin německého původu. Roku 1882 mělo město již 503 obyvatel. Nadále rostl také podíl služeb a průmyslu.[79]

Podle sčítání lidu z roku 1885 město Wilson obývalo přes 700 lidí, z toho

76 F. SIBRAVA, *The History*, s. 48.

77 Amerikán: týdeník pro politiku, poučení a zábavu 1, 15. 3. 1876, č. 22, s. 5.

78 Amerikán: národní kalendář 1, 1878, č. 1, s. 103.

79 F. SIBRAVA, *The History*, s. 48; A. T. ANDREAS, *History*, s. 1281.

53 obyvatel českého původu. Ze statistických dokladů víme, že roku 1885 průměrný věk osob českého původu starších 15 let činil 30 let. Nejstarším byl třiasedmdesátiletý Josef Závodník, který do Wilsonu přišel z Iowy. Čeští přistěhovalci se ve městě často živili nádenickou prací, ale evidujeme také úředníky, obchodníky, ševce, řezníka, kováře či výrobce tabákových produktů.[80] Téhož roku byl do města dosazen katolický duchovní správce Karel Dragoun, který pocházel z Moravy. Kostel byl však dostavěn a vybaven až v následujících letech.[81]

Poměr imigrantů českého původu vůči zbytku obyvatel byl výraznější v okolí města. Podle sčítacího elaborátu, kde mohlo být nyní vyplněno až 173 položek dohromady v 11 oddílech (např. část archu věnovaná obyvatelstvu,[82] zemědělství,[83] průmyslu,[84] hornictví[85] aj.),[86] žilo v roce 1885 na území townshipu Wilson dohromady 572 lidí, z nichž přibližně 230 mělo český původ. Hlavním způsobem jejich obživy bylo zemědělství.[87] Dlužno dodat, že noví obyvatelé často hospodařili na pronajatých farmách a k nákupu vlastní půdy byli schopni či se odhodlali až po několika letech.[88]

80 Kansas State Historical Society. Kansas State Census 1885. Mikrofilm K–45, Ellsworth County, Wilson.

81 A. P. HOUŠŤ, *Krátké dějiny,* s. 197–198.

82 Do části věnované obyvatelstvu se zapisovala jména, věk, pohlaví, barva pleti, rodinný stav, profese, místo narození, místo předchozího bydliště (jednotlivé státy Spojených států, nebo evropské státy či země), povolání, kterým se osoba vyučila či čím se živila před dovršením věku 21 let, vzdělání, gramotnost a vojenské záznamy.

83 Zemědělství byl z hlediska objemu informací věnován největší prostor, oddíl měl celkem 87 polí. Uvádělo se jméno majitele farmy, její rozloha, její finanční hodnota, roční částka vyplácená zemědělským pracovníkům, oplocení pozemků, rozloha oseté půdy konkrétními plodinami, objem vypěstovaných plodin, rozloha luk s konkrétními plodinami, množství sena, hodnota výnosů ze zahrad a drůbeže, produkce a množství mléka a mléčných výrobků, počty jednotlivých druhů dobytka, počet dobytka, který uhynul, počet ovcí, které zabili psi, počet vykrmeného a poraženého dobytka, produkce vlny, rozloha pěstitelské školky, počty rodících a nerodících ovocných stromů, rozloha ovocných rostlin, rozloha vinic a produkce vína, hodnota hortikulturních produktů, informace o včelařství a produkci medu, počet psů, rozloha a charakter artificiálních lesů a hodnota prodaného dřeva. Vyplňována byla pochopitelně pouze pole týkající se hospodářských dispozic jednotlivých farmářů.

84 Do listu zaměřeného na průmysl mohly být vepsány informace až v 17 polích. Zaznamenán byl např. název společnosti, adresa, sídlo, základní kapitál, použitá technologie, počet zaměstnanců, celkové mzdové výdaje, délka výroby, druhy, množství a hodnota užívaných surovin a produkce.

85 Tento oddíl nabízel k vyplnění 12 polí, např. jméno společnosti, adresu, druh dolovaného materiálu, investovaný kapitál, vytěžené tuny, průměrný počet zaměstnanců, průměrnou výši denní mzdy či celkové mzdové výdaje.

86 Dále arch obsahoval oddíl věnovaný knihovnám (čtyři pole – počet knihoven a počet v nich umístěných svazků, přičemž byly rozlišovány veřejné a soukromé knihovny), chudinským a policejním záležitostem (13 polí – např. jména a původ podporovaných z obecního rozpočtu, výše roční podpory, dále jména a původ osob, které byly během roku odsouzeny za porušení zákona, soud, který přečin řešil, druh spáchaného zločinu a celkový počet uvězněných osob), handicapovaným (11 polí – např. věk, barva pleti, charakter postižení či vzdělání), církvím (čtyři pole – např. jméno organizace, náboženský směr, počet členů), školství (šest polí – např. počet školních budov, jejich hodnota, průměrná mzda vyučujících) a ekonomickým poměrům (např. průměrná mzda, průměrné ceny zemědělských výrobků a dobytka).

87 Kansas State Historical Society. Kansas State Census 1885. Mikrofilm K–45, Ellsworth County, Wilson Township.

88 F. J. SWEHLA, *Bohemians*, s. 505.

Počet příchozích českého původu od poloviny 70. let natolik vzrostl, že se usazovali nejen v okrese Ellsworth, ale také v jiných oblastech středního Kansasu, zejména v blízkých okresech Barton, Lincoln, Russell či Rice.[89] Na začátku 80. let území obývalo více než tisíc osob českého původu.[90] Další záznam z roku 1883 uvádí, že všechny zmíněné okresy obývalo celkem 217 rodin českého původu, které se většinově živily zemědělstvím.[91] Komunita českých imigrantů se rozrůstala i v následujících desetiletích. Habenicht na začátku 20. století uvádí v okrese Ellsworth 450 rodin českého původu, z nichž 380 žilo na farmách v okolí Wilson a Hollyrood.[92] František Švehla, jehož rodina se v oblasti usadila jako první, zemřel 5. srpna 1921 ve věku 75 let u své dcery v Kansas City v Missouri.[93]

Závěr

Do Kansasu se čeští přistěhovalci začali ve větší míře stěhovat na konci 60. a v průběhu 70. let, a to jak z okolních států (např. z Iowy či Nebrasky), tak z Evropy, přičemž osídlovali zejména okresy při severní hranici státu a také některé oblasti v jeho centrální části. Cílem studie bylo popsat vývoj expanze české komunity mezi lety 1875–1885 v okrese Ellsworth, který se nachází právě v této oblasti, takřka v geografickém středu státu Kansas. Zakladatelem zdejší komunity byl František Švehla (1845–1921), rodák z jižních Čech, jenž před příchodem do okresu Ellsworth, kam dorazil v květnu 1874 s jasným úmyslem založit komunitu českých přistěhovalců, žil v Iowě a Nebrasce, kde získal nezbytné zkušenosti např. s polním hospodařením či pedagogickou činností. Švehla svým úsilím, projevujícím se zejména různými příspěvky v krajanských periodikách, kde kladně referoval o vhodných podmínkách k životu ve středním Kansasu, motivoval několik stovek lidí, kteří do oblasti imigrovali nejen ze Spojených států amerických, respektive z tamních velkých měst a zemědělských oblastí, ale též z českých zemí. Centrem české komunity se v okrese Ellsworth do poloviny 80. let stalo město Wilson a jeho okolí. Zejména díky vozové a železniční trati, počínající průmyslové expanzi, vhodným podmínkám k pěstování pšenice a jiných polních plodin, chovu skotu, dostatku vody a blízkosti stavebního materiálu se původně přepřahací a později železniční stanice proměnila v progresivní sídelní útvar, který byl schopen využít svůj ekonomický potenciál a uspokojit většinu tehdejších potřeb tamních obyvatel.

Díky sčítacím operátům z let 1875 a 1885, které se v této studii staly cennou

89 *Tamtéž*, s. 479–482.

90 Amerikán: národní kalendář 4, 1881, č. 1, s. 182.

91 *Tamtéž* 6, 1883, č. 1, s. 151–152. Vhodné je zmínit, že v souvislosti s probíhajícím přílivem nových obyvatel různých národností, který podmínila např. předchozí stavba železnice v oblasti, tvořilo roku 1885 okres Ellsworth již jedenáct nižších správních jednotek – townshipy Columbia, Ellsworth, Empire, Garfield, Green Garden, Lincoln, Noble, Valley, Wilson a města Ellsworth a Wilson. (Kansas State Historical Society. Kansas State Census 1885. Mikrofilm K–45, Ellsworth County.)

92 J. HABENICHT, *Dějiny*, s. 312.

93 The Wilson World 45, 18. 8. 1921, č. 7, s. 1.

oporou v rámci statistických ukazatelů, máme k dispozici konkrétní představy o podobě a rozsahu českého osídlení ve sledovaném období. V roce 1875 český element v okrese tvořila pouze šestičlenná Švehlova rodina, avšak do roku 1885 se počet obyvatel českého původu jen v okolí Wilsonu zvýšil přibližně na 230 z celkového počtu 572 obyvatel. Imigranti českého původu mířili také do sousedních okresů. V pěti okresech středního Kansasu žily krátce před koncem sledovaného období již stovky rodin českého původu. Sčítací operáty státního sčítání lidu jsou v českém prostředí doposud méně využívaným zdrojem ve vztahu k české migraci do USA. Zejména pro svou informační hodnotu mohou být vhodným východiskem dalšího výzkumu. Statistickým zpracováním bude možné věrně a podrobně popsat např. hospodářskou situaci, životní úroveň či kulturní zázemí konkrétní oblasti.

Autor/Author

Jan Satranský
Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
jan.satransky@uhk.cz

Mgr. Jan Satranský (*1996) je v současné době interním doktorandem Historického ústavu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Kromě české emigrace do USA se věnuje také dějinám královéhradeckého městského panství v raném novověku a dějinám pohostinství.

Summary

On the Beginnings of Czech Settlement in Central Kansas

The first mentions of the Czech colonization of Kansas, which was admitted to the Union in 1861 as the 34th state, can be dated to the second half of the 1860s and the beginning of the 1870s, during which immigrants of Czech origin settled mainly in the districts near the northern border of the state. In the spring of 1874, František Švehla (1845–1921), a native of South Bohemia, arrived in Ellsworth County in the central part of the state. He had come to the United States in 1854 and lived in Iowa, where a number of Czech immigrants headed, and in Nebraska, where he lived in 1869–1874. After crop failures there in previous years, he decided to migrate further south, finding a new home in Ellsworth County in central Kansas. Already at the time of his arrival, he planned to establish a large community of immigrants of Czech origin in the area, the development of which is described in the study between 1874 and 1885. Through contributions in various compatriot periodicals, Švehla tried to motivate Czech immigrants to resettle and live in central Kansas, because

he was aware of the difficult conditions for life both in big cities and in rural areas, which were threatened by various natural disasters and crop failures. In his newspaper articles, Švehla particularly highlighted the land suitable for farming, the natural conditions and the proximity of the railway station. In the following years, he also introduced the readers to the daily life of the Czech community in more detail. His efforts were successful, as several people of Czech origin immigrated to the area as early as 1874. Over the course of the following years, the number of Czech immigrants in central Kansas continued to increase, people came both from large cities (New York, Chicago) and from agricultural areas of the USA. Švehla's appeals also resonated overseas, as immigrants from Bohemia also became part of the new Czech Kansas community. As evidenced by the data in the Kansas census, the Czech element in Ellsworth County in 1875 was only the family of František Švehla, but ten years later there were already hundreds of people of Czech origin. Hundreds of other Czech families also lived in the surrounding counties (e.g., Barton, Lincoln). The community expanded even after the end of the monitored period, at the beginning of the 20th century there were 450 Czech families living in Ellsworth County alone.

recenze

Dalibor PRIX – Eliška RACKOVÁ – Jiří SLAVÍK,
Středové venkovské kostely východních Čech I
***– Archidiakonát hradecký do roku 1378*, Artefactum**
– Ústav dějin umění ČAV, Praha 2020,
ISBN 978-80-88283-55-3, 800 s.
(I. svazek dvoudílné práce)

Význačná umělecko-historická publikace vyšla s určitým zpožděním až v roce 2022. Je prvním výstupem z grantu Ministerstva kultury ČR NAKI II – Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách uděleného Univerzitě Palackého v Olomouci, Ústavu dějin umění AVČR, Národnímu památkovému ústavu a Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Tato publikace zahájila rozsáhlejší soubor prací vznikajících na základě uvedeného grantu. I. díl, jak je vidno z názvu, se zabývá venkovskými kostely v Hradeckém archidiakonátu do roku 1378. II. část prvního dílu se bude zabývat stejným územím v letech 1379–1550. II. díl (rovněž má mít dva svazky) se bude zabývat územím Litomyšlského biskupství od jeho vzniku ve 40. letech 14. století rovněž do roku 1550, III. díl (v jednom svazku) bude věnován Kladsku, které jako děkanát patřilo ve zmíněných letech k Hradeckému archidiakonátu. Součástí tohoto svazku by měly být i přehledné vývojové tabulky architektonických detailů, které jsou v popisech jednotlivých kostelů důležitým prvkem. Je tedy jako výstup z tohoto grantu předpokládáno pět rozsáhlých svazků.
Autory čeká ještě náročná heuristika pro období od husitství do roku 1550, kde nutno hledat potřebné informace v různých archivech, neboť důležité a v edici poměrně snadno dostupné prameny k předhusitskému období (hlavně Knihy konfirmační a Knihy erekční), po husitství nebyly již obnoveny. Navíc zde vystupují problémy rozštěpení dosud jednotné církevní organizace na základě kompaktát, případně vznik dalších církví jako byla např. Jednota bratrská a tím i úprava dosavadní církevní správy a stavby kostelů.
Recenzovaný první svazek této ediční řady má následující strukturu: Obsah (s.7–10), Úvod (s.11–14), Administrativní a územní vymezení regionu a církevní správa (s. 15–19; Eliška Racková), Historie výzkumu (s. 20–27; Jiří Slavík), Kostel, osídlení a farní síť ve středověku (s. 28–49; Eliška Racková), Stavební techniky, materiál, konstrukční zvláštnosti (s.50–79; Jiří Slavík), Románské kostely na východě Čech do poloviny 13. století (s. 80–159; D. Prix), Raně gotické stavby v Hradeckém archidiakonátu (1250–1310, s. 81–235; D. Prix), Architektura starší doby Lucemburské (s. 236–358; D.Prix) a nejdůležitější část publikace Katalog (s. 359–691obsahující popis 43 kostelů prokazatelně existujících před rokem 1378, zde jen poznamenávám, že kostel ve Žlunicích (s. 683–691) je chybně označen č. 41, když má být 43, také zde chybí popiska kostela zobrazeného na s. 692–693.

Ve zbývající části publikace je Seznam použitých zkratek (s. 694), Seznam pramenů (s. 695–700), Seznam literatury (s. 701–747) – tyto dva seznamy jsou velmi důležité, neboť informují o řadě pramenů a literárních prací mnohdy dosud téměř neznámých, které mají význam nejen ke studiu dějin umění, ale vůbec pro studium východočeských regionálních dějin – Rejstřík jmenný (s. 748–766), Rejstřík místní (s. 767–789), Seznam autorů fotografií a plánů..., (s.790–791, kostel zobrazený na s. 792–793 není popsaný) a anglické Summary (s.794–799). Obdobné podrobné seznamy pramenů a literatury a též rejstříky budou i v dalších svazcích, aby nevznikaly problémy se vzájemným navazováním a srovnáváním (toto se týká hlavně posloupnosti farářů u jednotlivých kostelů) údajů v jednotlivých svazcích.

V **Úvodu** je charakterizována metoda zkoumání kostelních staveb z uvedeného období. Na základě údajů pramenů a literatury shromáždili autoři údaje o kostelních stavbách, které by mohly spadat do určeného období. Tyto údaje potom srovnávali s poznatky architektonického průzkumu staveb a na základě této konfrontace potom určili 43 kostelních staveb, které je možno do tohoto období prokazatelně nejen na základě údajů pramenů a literatury, ale především architektonického průzkumu, zařadit. Údaje o těchto kostelních stavbách jsou potom náplní hlavní části publikace – Katalogu. Závěr, který z této metody vyplývá, je to, že údaje v pramenech o kostele (často jde i o první písemnou zprávu o dané lokalitě) dokládají význam lokality v uvedeném období, ale nedokazují, že tehdy existoval v místě již kostel v dnešní podobě, jak obvykle zdůrazňuje literatura. Jako příklad je možno uvést kostely v Písečné a Hnátnici na Orlickoústecku (oba doložené v LC II, s. 47) v roce 1364. Jednalo se o uvádění faráře v Hnátnici, kterého uváděl farář z Písečné. Architektonický průzkum doložil existenci kostela v Písečné v uvedené době, a proto je tento kostel zařazen v katalogu, ale takovéto architektonické důkazy nebyly nalezeny pro kostel v Hnátnici, proto v Katalogu není zařazen. Neznamená to ovšem, že by Hnátnice v této době nebyla vsí s farou a ani se nic nemění na roce 1364 jako první zprávě o vsi. Dokládá to jen skutečnost, že hnátnický kostel v dnešní podobě neexistoval v uvedeném roce, jak obvykle uvádí literatura.

Následující kapitola (s. 15–19) se potom zabývá **vymezením regionu církevní správy ve sledované době** (tím je území hradeckého archidiakonátu – funkce tohoto útvaru církevní správy je v kapitole podrobněji charakterizována), a **jeho místa v dnešní správní situaci** (v podstatě, až na některé drobné hraniční přesahy do sousedních oblastí, se kryje s územím dnešního Pardubického a Královéhradeckého kraje). Jde tedy o území východních Čech. Na tomto území potom katalog uvádí 43 kostelů patřících prokazatelně na základě poznatků v úvodu charakterizované badatelské metody do období před rokem 1378.

Kapitola nazvaná **Historie výzkumu,** se zabývá prameny a literaturou věnovanou zmíněným církevním stavbám. Tyto údaje byly východiskem pro zkoumání kostelních staveb. Údaje o literatuře v této kapitole jsou i důležitým

příspěvkem k regionálním dějinám uvedené části východních Čech.
Následující kapitola je věnována historii osídlení **sledované části východních Čech a v návaznosti na ní vývoji farní organizace a vznikem kostelů v tomto regionu.** Tato kapitola je i obecnějším příspěvkem k poznání průběhu osídlování daného regionu.
Jiří Slavík se v další kapitole detailně zabývá **architektonickou charakteristikou venkovských kostelů ve zkoumaném období,** a to na základě hodnocení jejich architektonického studia, a to nejen ve sledované oblasti, ale v širších středoevropských souvislostech.
V posledních třech kapitolách se Dalibor Prix zabývá venkovskými kostely v Hradeckém archidiakonátu od románského období až do roku 1378, do doby vlády lucemburských králů Jana a Karla IV.
Právě **shromáždění údajů pramenných a literárních** o venkovských kostelech ve zmíněných třech kapitolách a **jejich konfrontace s poznáním architektonického vývoje** v předchozí kapitole vedly k sestavení katalogu 43 východočeských venkovských kostelů, které prokazatelně obsahují architektonické prvky typické pro zkoumané období, takže jejich přesné chronologické zařazení do katalogu se neopírá jen o ne zcela spolehlivé údaje pramenné a literární, ale i *o prokazatelné prameny architektonické.*
Katalog 43 staveb venkovských kostelů je řazen abecedně, takže číslo 01 má kostel sv. Mikuláše v Bohuslavicích (NA) a 43 (v textu označen číslem 41, které se tak opakuje 2x) kostel sv. Petra a Pavla ve Žlunicích (JC).
Všechna hesla mají stejnou strukturu – v úvodu je uvedeno patrocinium kostela, dále následuje stručná informace o středověkých dějinách lokality, informace o poloze kostela v lokalitě, o historii statusu kostela ve středověku, přehled o patronech a patronátních právech ke kostelu, shrnutí starších názorů na architektonický vývoj kostela, popis středověké architektury ve stavbě, a na závěr případně stručná charakteristika zásahů do architektury v pozdějších obdobích. Celkové zpracování jednotlivých hesel obsahuje dosud nejúplnější historický, a hlavně architektonický přehled dějin jednotlivých do katalogu zařazených venkovských kostelů v uvedených letech.
Již v názvu publikace je zdůrazněno, že se jedná o venkovské kostely. Z tohoto důvodu se může jevit jako nelogické zařazení **rychnovského kostela sv. Havla**. Toto zařazení vychází z názoru některých badatelů, že při kolonizaci povodí Kněžné v polovině 13. století příslušníky rodu z Drnholce vzniklo zde jen venkovské sídliště a město se vytvořilo až někdy koncem 14. století. Proto dnešní rychnovský kostel vznikl jako kostel nikoli městského, ale venkovského sídla, proto je zařazen do tohoto katalogu.
Z uvedeného seznamu byly závažné poznatky o architektuře a historii publikovány jen o třech kostelech – na **Dobeníně** (katastr. Václavic – NA), ve **Starém Městě nad Metují** (část Náchoda) a ve **Vysokém Újezdu nad Dědinou** (RK). U pěti dalších kostelů jsou k dispozici starší historicko-architektonické průzkumy – Byšičky (JC), Horní Staré Město (TU), Kostelec (JC), Lískovice (JC) a Žďár (TU). U těchto kostelů, stejně jako u dalších, bylo provedeno

zařazení do katalogu především na základě nejnovějších výsledků výzkumné metody charakterizované v úvodu knihy (srov. výše), která byla součástí řešení zmíněného grantu.

Z dalších v katalogu zařazených kostelů, chci v recenzi upozornit alespoň na nové poznatky o kostelech **v Černíkovicích** a u **Vrbice** (obojí RK). Kostel **v Černíkovicích** je v dosavadní literatuře prezentován jako barokní stavba, i když měl předchůdce (o charakteru této stavby se dosavadní literatura nezmiňovala) doloženého písemnými prameny prokazatelně již ve 14. století. Tato stavba měla při výstavbě barokního kostela zcela zmizet, takže do období nejstarších černíkovických dějin dnešní kostel nepatří. Architektonický rozbor některých částí zdiva kostela však doložil, že jsou zde zazděny i některé architektonické prvky typické pro gotiku na zlomu 13. a 14. století. Tím se prokázalo, že v písemných pramenech připomenutý kostel byl skutečně zděnou gotickou stavbou, která byla předchůdcem dnešní stavby barokní. Původní kostel byl tedy z nějakých důvodů zbořen a nahrazen novostavbou, v níž byly použity gotické materiály ze zbořeného kostela hlásící se do přelomu 13. a 14. století. Ovšem výzkum, který prokázal stavební návaznost na starší černíkovickou kostelní stavbu, nerozhodl, zda tento původní zbořený kostel stával na dominantním návrší nad vsí, kde stojí dnešní barokní kostel v areálu hřbitova (poloha typická pro barokní stavby dominující krajině), nebo jak bylo obvyklé pro venkovské gotické kostely, stával v centru vsi v blízkosti šlechtického sídla a na dnešním místě vznikl až jako barokní novostavba, přičemž při její výstavbě byly použity materiály ze zaniklého kostela dopravené na nové místo pro kostel. Zánik původního kostela, pokud stával ve vsi, je snad hypoteticky možno hledat v místě panského dvora v sousedství černíkovického zámku.

Z kostela asi 300 m severně od centra **Vrbice** na návrší s dalekým výhledem zvaném *Na kastelu* (zřejmě zkomolenina slova kostel, takže nějaké úvahy o existenci římského kastelu v těchto místech nemají žádný základ) se zachovala pouze část základového zdiva, jehož rozbor dovolil rekonstruovat původní podobu zde stojící kostelní stavby. Na základě této analýzy pak byla stanovena existence kostela někdy od 2. poloviny 13. století do počátku 14. století, a proto jsou zbytky tohoto kostela zařazeny do katalogu. Ovšem důvod vzniku tohoto kostela v poloze mimo sídliště ani tento výzkum nerozřešil. Jako hypotéza je uváděna možnost, že šlo o původní kostel nedalekých Chlen, opuštěný po vybudování kostela přímo v Chlenech nebo o filiální kostel chlenského kostela. Otázka zůstává otevřená, ale důležité je časové zařazení tohoto zaniklého kostela a jeho včlenění mezi nejstarší východočeské venkovské kostely.

I ostatní hesla Katalogu přinášejí nové poznatky o kostelních stavbách. Nepovažuji však za nutné se v recenzi zmiňovat i o dalších kostelech, neboť by došlo k neúměrnému rozšíření textu recenze a údaje si případný zájemce snadno v přehledném katalogu vyhledá.

Publikace je bohatě doplněna množstvím fotografií jednotlivých staveb, jejich

architektonických detailů, starších, a hlavně nejnovějších plánů staveb, ale i množstvím reprodukcí starších ikonografických pramenů.
Na závěr si lze jen přát, aby v podobné špičkové podobě vycházely i další čtyři svazky tohoto edičního záměru.

Autor | Author

prof. PhDr. František Musil, CSc.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
Hradec Králové
frantisek.musil@uhk.cz

Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Předbělohorské Brno. Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel*, Brno 2020, 358 s. ISBN 978-80-86736-63-1

Kniha Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové je výsledkem jejich dlouhodobého zájmu o předbělohorské dějiny brněnské aglomerace. Díky neúnavné práci autorek se nám dostává do rukou odborná publikace, která si klade za cíl alespoň z části vyplnit jedno z prázdných míst v městských dějinách, a to ekonomické zajištění měst a měšťanů a rovněž jejich sociální postavení. Jak samy autorky v úvodu konstatují, městské ekonomice nebylo v minulých letech věnováno tolik pozornosti, kolik zasluhuje. Je zcela logické, že si pro svůj výzkum vybraly brněnské městské prostředí, které se zdá ideálním díky bohaté pramenné základně a může sloužit jako vzorový příklad.
Kniha je členěna srozumitelně a smysluplně. Čtenáři je předloženo pět kapitol včetně obsáhlého úvodu a závěru, který doplňuje ediční zpracovaní některých pramenů, mapa deblínského a kuřimského panství a samozřejmě jmenný a místní rejstřík. Ku prospěchu věci je i bohatý a kvalitní obrazový doprovod knihy v podobě fotografií dobových písemností, pečetidel, vedut a obrazů a rozsáhlý poznámkový aparát, který by v některých případech mohl být i součástí hlavního textu.
Počáteční seznámení čtenáře s odlišnou úrovní výzkumu městských hospodářských dějin ve střední Evropě ukazuje široký rozhled a orientaci autorek v problematice, která však, jak samy přiznávají, je pro jejich výzkum nedostatečnou oporou, takže se jejich práce opírá hlavně o archivní prameny. První kapitola *Prostor města a jeho obyvatelé* dokazuje, jak je velice důležité nahlížet na téma interdisciplinárně v širším kontextu. Čtenáři je předložen zevrubný

popis krajiny města, jeho vodohospodářských poměrů a charakteru místní vegetace. Zmiňuje se demografické složení Brna a rovněž i městské právo, kterým se měšťané řídili. Teprve po komplexním představení městského prostředí můžeme přistoupit k hlubší analýze jeho ekonomických i sociálních poměrů.

Pro historiky nejpřínosnější částí knihy jsou následující dvě kapitoly, které přibližují samotné hospodaření města a jeho obyvatel. Autorky se vymezují proti práci pouze s jedním typem finančního pramene. Na jedné straně sice uznávají, že statistické propočty z berních pramenů jsou přesné, ale ve výsledku jejich hodnota klesá, protože jsou založené na neúplných zdrojích. Při práci s berními prameny byla v dosavadních historiografických pracích pro moravská města zanedbána celá řada dalších faktorů, jako příklad lze uvést opominutí změn v berním základu či odlišné vedení finančních knih v městských kancelářích. K získání potřebných informací proto autorky využily metodu systémové analýzy. Berní prameny komparují s jinými dostupnými archivními materiály ať vzešlými z produkce městské kanceláře, či ze soukromé činnosti brněnských obchodníků.

Z mnoha pozoruhodných dat, které tímto způsobem autorky získaly, uveďme jeden zajímavý příklad. Pokud by pracovaly jenom s berní knihou, identifikovaly by, že pouze 56 % obyvatelstva se zabývalo nějakou živností. Na základě komparace s jinými prameny byly schopné určit konkrétní profesi u 70–75 % obyvatelstva, což je údaj diametrálně odlišný. Dále s přihlédnutím k několika různým rysům vycházejícím z výzkumu odhadují, že střední vrstva tvořila ve městě nadpoloviční většinu (60–65 %). Procentuální nerovnováhu s výše uvedeným zjištěním ohledně živnostníků vysvětlují právě zastoupením honorace a závislých řemeslníků, z nichž ani jedna skupina do střední vrstvy nespadala.

Dále pozornost věnují také cechům, obchodníkům, platům řemeslníků a jejich srovnání s tržní cenou některých výrobků. Za zmínku stojí například rekonstrukce obchodních vztahů brněnského kupce Mikuláše Wunderleho, který směřoval své obchodní cesty do Německa, Švýcarska, Rakouska a Itálie, kde nakupoval pro měšťany i šlechtu vzácné látky, oděvy či šperky a jiné luxusní zboží. Autorky negativně hodnotí, že se trh neřídil žádnou předem promyšlenou strategií. Množství dovezených produktů jednoduše určovala poptávka a nad vývozem převažoval dovoz, což z dlouhodobého hlediska působilo negativně na městské hospodaření.

V následující kapitole *Hospodaření města jako celku* se autorky zabývají výnosností pozemkového majetku, například že příjem z kuřimsko-deblínského panství (celkem 23 lokalit) činil pouhých 10 % městských důchodů, ač do jeho získání investovalo město nemalou sumu peněz. Stejně závratná vzhledem k ekonomické stagnaci a postupnému zadlužování se může zdát cena hradu Špilberku, který Brno koupilo od moravských stavů v roce 1560 za 6000 zl. mor., nebo koupě Bystřice nad Pernštejnem s okolními vesnicemi, jejíž kupní cena byla 18 000 zl. mor. a kterou velmi záhy Brňané prodali Vác-

lavu Plesovi Heřmanskému ze Sloupna. Tyto kroky odpovídaly trendům doby. Patřily k určité sebeprezentaci města prostřednictvím jeho pozemkového panství, třebaže se nejednalo o nejlepší způsob městského podnikání. Brno muselo často hájit své pozice ve střetech se šlechtou a mnohdy tyto spory řešil i panovnický dvůr. Kromě pozemkového majetku dalším významným zdrojem městských příjmů byl brněnský i kuřimský pivovar. Značné zisky městu plynuly také z mýta, kde byly při výzkumu využity ojediněle dochované mýtní rejstříky (pramen je částečně zpřístupněn v příloze ve výběrové edici). Oproti tomu výnosy z městských podniků byly již výrazně nižší. Jak v závěru autorky upozorňují, čistý příjem do městské poklady nelze zcela zjistit, jelikož to dochovaní pramenů neumožňuje. Největší položku na straně výdajů tvořily zcela nepřekvapivě daně, které se od devadesátých let 16. století množily. Není divu, že město opakovaně upozorňovalo, že nelze dostát všem požadavkům. Je známo, že se radní i cíleně snažili odvody snižovat. Další významnou část mezi výdaji činily náklady na nákup obilí a dřeva do městské sladovny a pivovaru.

S ohledem na příjmy a výdaje stranou pozornosti nezůstává ani zvážení rentability městské ekonomiky, která s přihlédnutím k výhodné geografické poloze města a stabilní hospodářské základně měla jistě dostatek podmínek pro příznivý vývoj. Nicméně kvůli vlivu některých negativních vnějších faktorů předbělohorské doby, jako byly četné půjčky panovníkovi proti tureckému nebezpečí, konkurenční ekonomické aktivity šlechty a vysoká inflace na počátku, 17. století došlo k postupnému zadlužení, jemuž město nemohlo účinně čelit. Vysokou míru inflace lze doložit na příjmech města, které odhadem do devadesátých let 16. století dosahovaly 20–25 tisíc zl. mor ročně. Poté začaly strmě růst a v roce 1619 přibližně činily závratných 70 tisíc zl. mor., což nebylo způsobeno větší produktivitou města, nýbrž právě již zmíněným znehodnocením měny.

Na závěr lze říct, že autorkám se knihou povedlo naplnit to, co v úvodu slibovaly. Jedná se o kvalitní badatelský počin, který připomíná, jak je při výzkumu předbělohorských hospodářských dějin důležité využívat různé archivní prameny. Kniha by rozhodně neměla být badateli opomenuta, protože je nejen metodologicky přínosná, ale také rozkrývá další bílá místa v dějinách předního moravského města.

Autorka | Author

Mgr. Barbora Herčíková
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
nám. Svobody 331 500 03
Hradec Králové
barbora.hercikova@uhk.cz

Jaroslav ŠŮLA – Ondřej TIKOVSKÝ, *Ve městě a na zámku. Dobrušští měšťané kontra opočenská vrchnost za třicetileté války*. Hradec Králové – České Budějovice 2019, 411 s.

Monografii spojenou s edicí více než sta dokumentů a zaměřenou k poznání světa šlechtické vrchnosti a obyvatel jejího poddanského města v Podorlicku připravili a vydali dva východočeští historikové spojení svým působením a částečně též vzděláním s odbornými historickými pracovišti metropole Královéhradeckého kraje – Jaroslav Šůla a Ondřej Tikovský.

Publikace s dvojitým titulem, který vyjadřuje v první stručnější části základní sociální rozložení tématu, kdežto v druhé části již vystihuje stavovskou a sociální polaritu vztahu konkrétně, je zaměřena především na přelomovou dobu českých dějin, danou porážkou a likvidací neúspěšného stavovského povstání, které bylo i začátkem třicetileté války. Vydala ji Univerzita Hradce Králové v nakladatelství Bohumil NĚMEC – VEDUTA v Českých Budějovicích.[1]

Předmětem výzkumu se stalo rozsáhlé opočenské panství pod hřebenem Orlických hor, vybudované původně rytířským rodem Trčků z Lípy v 16. století, a město Dobruška, pyšnící se silnou historickou tradicí a také postavením největší městské obce výrazně zvětšeného dominia. Časový rámec práce je utvářen v zásadě lety třicetileté války s kratším návratem do doby před válkou. Předmětem analýzy se staly dochované tzv. právní (radní) manuály města Dobrušky, jejichž poměrně široký věcný obsah autoři vysvětlují v úvodu práce a připojují v poznámce krátký fundovaný rozklad k povaze zmíněného pramene. Pro čtenářovu informaci si lze pod podobou dobrušských manuálů z let 1625–1632, 1630–1631 a 1640–1648 představit několik obsahových typů písemností. Autoři (s. 8) z nich zmiňují pamětní knihu, písemnosti plnící funkci kopiáře městské korespondence nebo částečně radního protokolu, účetní knihy a výjimečně i smolnou knihu, tedy záznamy ze soudních jednání.

Do světa sociální sféry v pobělohorském období nezavítali oba autoři poprvé. Jaroslav Šůla patří k předním znalcům východočeského novověku z nejstarší generace, která vstoupila do historické obce již počátkem šedesátých let minulého století. V jeho rozsáhlé bibliografii představují studie zaměřené na sociální a hospodářské dějiny 16. a 17. století výraznou složku. V seznamu použité literatury, otištěném na konci monografie, činí více než tři desítky položek; jistě, některé z nich se týkají také politické a náboženské tematiky, respektive svědčí také o numismatickém zaměření autora. Připomenout v této souvislosti je nutné nejrozsáhlejší z jeho novověku věnovaných prací, monografii o poddanském obyvatelstvu východního Hradecka, která zahrnula oblast Podorlicka a tím i opočenské panství a město Dobrušku.[2]

1 Kniha vyšla s pomocí dotace Institucionální podpory RVO pro rok 2019 a za podpory Královéhradeckého kraje.

2 Jaroslav ŠŮLA, *Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590-1680*, Acta Musei Reginaehradecensis, serie B, sv. XIII, Hradec Králové 1971.

Zatímco Šůla se věnoval především poddaným, i když to neplatí výlučně, druhý z autorů, Ondřej Tikovský z mladší střední generace historiků vstoupil do historiografie monografií o českých rytířských rodech, které se po třicetileté válce snažily získat aspoň část majetku konfiskovaného jejich protestanským příbuzným anebo jejich dlužníkům.[3] Tikovský prací o takto nahlížené šlechtě nepochybně zaujal. Rozšířil totiž zkoumání pobělohorské šlechty, zaměřované zatím na pobělohorské vítěze anebo na emigrující šlechtice, o nový subjekt. Byla to vnitřně nesourodá skupinu šlechticů, kteří – ať protestanti nebo katolíci – se za povstání neangažovali, a kteří proto nebyli ani přímými vítězi, ani přímými poraženými, ale byli přesto postiženi, neboť majetkové sankce uplatněné proti povstalým šlechticům je zasáhly sice druhotně, ale stejně tíživě. Najednou nebylo u koho vymáhat svůj nárok, lhostejno, zda byl svou povahou věřitelský nebo restituční. Trestána tak byla jak širší rodina, resp. rozvětvený rod, tak mnozí z věřitelů. Takto postižení nebyli spokojeni s tím, že jim panovník upřel možnost zachránit část rodového dědictví anebo nesplacený dluh, neboť to vše bylo zachváceno divokým konfiskačním vírem, a napřeli k nápravě značné úsilí, které trvalo i několik desetiletí, než se jim podařilo dosáhnout alespoň určitého profitu, jindy bylo zcela neúspěšné. Analýza situace těchto prosebníků provedená autorem na případech několika východočeských rytířských rodů vykazuje při své pečlivosti a preciznosti veškeré nezbytné atributy kvalitní historické monografie.

Výsledkem nikoliv první spolupráce obou autorů je monografie, která se ve vzájemném prolnutí zabývá nesnadnou situaci poddaných měšťanů v měnících se poměrech zlomového pobělohorského vývoje a zároveň i změnami, které potkaly jejich vrchnosti. Životy měšťanů a ostatních obyvatel města byly desítkami dějů v mnohém shodných či alespoň podobných. Jejich odraz zachycují především editované písemnosti, stěží by bylo možné je všechny představit jako individuální příběhy. Dobrušští zkrátka neměli na vybranou a museli konvertovat, pokud si chtěli zachránit majetek a budoucnost, v tomto ohledu se síle obnovené habsburské moci, paradoxně zdvojené tlakem dosavadní, byť luteránsky orientované vrchnosti, nedalo protivit, i když se zpočátku vedení města snažilo rekatolizační nápor odklonit. U majitelů panství, tvořících druhou stranu pomyslné barikády, jde o dva příběhy, v nichž do výkladové linie je vloženo velké množství fakt, úvah a hodnocení, přibližujících je v dynamice a plasticitě jejich utváření.

Prvním příběhem je vývoj rodu hrabat Trčků z Lípy, který se od počátku odvíjel jako trvale vzestupný posun, v němž se nikterak nezračila budoucí tragická koncovka jeho dvou posledních generací. Velmi úspěšný šlechtický rod se již na sklonku předbělohorského období propracoval několika svými členy do panského stavu a získal natolik rozsáhlé bohatství, že mu mohli konkurovat jenom Smiřičtí ze Smiřic. Následné udržení Trčků z Lípy mezi pobělohorskou elitou sice nebylo jednouché s ohledem na jejich protestantství,

3 Ondřej TIKOVSKÝ, *S údělem prosebníka. Restituční úsilí šlechty českého severovýchodu potrestané pobělohorskými konfiskacemi*, České Budějovice 2013.

ale Marie Magdalena Trčková, rozená z Lobkovic, využila svého rodového původu a faktu, že českému kancléři Zdeňkovi Popelu z Lobkovic pomáhala ze povstání zachránit část majetku, a svou rodinu obhájila a uchránila před konfiskací. Ostatně její manžel Jan Rudolf se nikdy pro svou opatrnost neprojevil jako viditelný aktér protihabsburské rebelie. Naopak Marie Magadalena se s manželem a synem Adamem Erdmanem zařadila mezi šlechtice, kteří nejvíce profitovali na konfiskacích. Synův přestup na katolictví, jeho sňatek se sestrou pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu, Marií Maxmiliánou v roce 1627 jej sešvagřil s Albrechtem z Valdštejna, pomohl jeho vojenské kariéře a oba Trčky povznesl do stavu říšských a poté i českých hrabat. Hraběnka Trčková jako schopná podnikatelka a tvrdá obchodnice vybudovala vedle Valdštejnovy frýdlantské domény na českém severovýchodě další velkou državu, v níž se o jednotlivé majetky dělila se synem a manželem. Ač původem protestanti, Trčkové z konfiskačních záborů nesmírně zbohatli, mladší z nich už jako císařský generál začal dokonce po vzoru frýdlantského vévody Albrechta z Valdštejna, s nímž byl příbuzensky úzce svázán, spřádat plán na vytvoření knížectví. Mělo sloučit východočeské majetky rodu se sousedním Kladským hrabstvím,[4] záměr nehleděl na to, že hrabství bylo od roku 1568 majetkem českých králů, zda se tedy, že jeho podmínkou byla porážka Habsburků. Neotřesitelné postavení rodiny Trčků a jejich velký majetek se rozplynuly až po událostech v Chebu v únoru 1634. Zavražděni Valdštejna a zabití Adama Erdmana Trčky císařskými vojáky při jejich příbuzenské, profesní, mocenské i osobní vazbě znamenalo také trčkovský pád a konec nadějím na další vzestup rodu. Následné úmrtí starého Trčky na podzim téhož roku také vymření rodu, který se od poloviny 15. století soustavně podílel několika generacemi na utváření osudů království. Trčkové „z dějin odešli" podobně jako v roce 1621 Smiřičtí, jejich sláva byla zapomenuta a ve třetí vlně konfiskací, tzv. valdštejnské jejich majetek zcela rozchvácen.[5]

Druhou linii příběhu dobrušských vrchností tvoří počínající vzestup rodu nového majitele Opočna spojený s kariérou císařského vojevůdce. K zabranému trčkovskému majetku se dostal císařský maršál a jeden z tvůrců Valdštejnova pádu, Rudolf hrabě Colloredo. Pocházel ze starobylé italské větve původně švábského rodu pánů z Wallsee a nepatřil k pobělohorské příchozí šlechtě, neboť český inkolát (šlechtické občanství) získal již před povstáním. Ovládnutím opočenské kdysi trčkovské državy získal k vojenské slávě i patřičné společenské zajištění a s upevněnou prestiží i příslib očekávaného dalšího rodového vzestupu.

4 J. ŠŮLA, *Kladsko v plánech účastníků valdštejnského spiknutí*, Kladský sborník II, 1998, s. 149–156.

5 Trčkové z Lípy a Smiřičtí ze Smiřic byli na přelomu 16. a 17. století symbolem proměn ve skladbě domácí české šlechty, kde na místa vymírajících starých magnátských rodin nastupovala „nová krev" majetné, původem rytířské rodiny rostoucí odspodu k nejvyšším vrcholům, k nimž dosáhli v předbělohorském období jen Rožmberkové, Pernštejnové, páni z Hradce, Rožmitálové, Švihovští z Rýzmberka nebo Švamberkové. Jejich setrvání na vrcholu pyramidy majetných však mělo rychlý konec, v případě Smiřických sehrála důležitější roli než pobělohorský převrat rodová choroba v podobě tuberkulózy.

Publikace svým obsahem netvoří jednolitý celek, naopak je ve své struktuře složena z několika částí, majících různorodý charakter, u nichž je třeba se zastavit. A není tím míněna jen skutečnost, že vedle odborného textu je možné listovat také edicí dokumentů. Text knihy je totiž utvářen několika obsahově odlišnými podobami. V prvním oddíle z pera Jaroslava Šůly se ve třech dílčích kapitolkách seznamuje čtenář s městem Dobruškou. Vedle části o jeho nejstarší historii sahající do počátku 14. století a dokládající měnící se vrchnost města a panství od pánů z Opočna a Dobrušky z rozrodu východočeských Půticů až po Trčky z Lípy, kteří celé zboží koupili v roce 1494 (1495), jsou v další, 2. kapitole popsána léta prosperity v předbělohorských dobách, byť byla poznamenána vedle hospodářského vzestupu i tragickými událostmi v podobě ničivých požárů, zejména prvního a velmi rozsáhlého ohně z konce srpna 1565.

Rozsahem největší částí prvního oddílu je ale záběr válečných let nazvaný příznačně *Léta běd, bolesti, hoře a slz (1620–1651)* v podobě 3. kapitoly (s. 36–97). Autor zůstává věrný své metodě založené na důkladném studiu pramenné základy a na skutečně detailním zobrazení dobového vývoje a jeho aktérů. Dobruška vyvstává jako společenství obyvatel, které se muselo přes svou různorodost a sociální nestejnorodost prožívat dobré i zlé časy, vespolek podstupovat dějinné zkoušky a vyrovnávat se s přízní či nepřízní osudu. Čtenář se tak může seznámit s mnoha peripetiemi dopadů války, jak se projevovaly v malém podhorském městě, v jeho hospodářství, sociální situaci a lidských životech. Kromě zvyšované berní zátěže se měšťané museli smiřovat s průtahem i pobytem vojenských oddílů, které dále zhoršovaly jejich finanční poměry, následně se připojila rekatolizace, až vše vyústilo v povstání, které v roce 1628 zachvátilo opočenské i novoměstské panství. Autor postihuje tíži doby, jak dopadala na poddané, v plném rozsahu. Bohatá faktografie umožňuje vytvořit si o ní dostatečnou představu; jen citované úryvky z dochovaných písemností, které ji mají přesvědčivě evokovat dobovou atmosféry, jsou příliš četné, často poměrně rozsáhlé a podporují tak jistou jednotvárnost této části.

Druhý výkladový oddíl je textem Ondřeje Tikovského. Zahrnuje dvě kapitoly zobrazujících jednak původní opočenské majitele – budovatele rodového majetku v Podorlicku Trčky z Lípy, jednak jejich následovníka Rudolfa hraběte Colloredo. Aktéři kapitol byli již představeni, není proto třeba věnovat jejich obsahu další pozornost. Vhodnějším se jeví vyzdvihnout formu zpracování. Text představuje velmi dynamicky vystupující útvar; autor sice poskytuje čtenáři značné množství konkrétních informací, které umožní poznat zásadní momenty chování příslušníků na Opočně postupně vládnoucích rodů, ale ty jsou rovněž protkány úvahami o podstatných souvislostech jejich ekonomické moci a vlády a také o jejich významu v rozměrech celospolečenského dění i středoevropského vývoje za třicetileté války. „Trčkovská“ kapitola je v porovnání s kapitolou o Rudolfovi Colloredo, směřované k jednotlivci, velmi komplexně pojata. Představuje hutný a skladebně vyvážený výklad dějin předního rodu původní české šlechty, provedený bravurně, v dynamickém stylu a s bo-

hatým slovníkem. Před čtenářem se tak odvíjí v úsporné podobě dějiny rodu výjimečného svými osudy i skutečností, že se ještě v rytířském stavu vypracoval mezi nejbohatší šlechtu země a tuto pozici dotvrzenou v předbělohorském období si držel také po Bílé hoře. Hrabě Jan Rudolf Trčka s manželkou Marii Magdalenou a synem přináleželi k úzké špičce nejbohatších magnátů (Lichtenštejn, Valdštejn, Eggenberk, Trautmannsdorf a Lobkovic) bohatnoucích z pobělohorských konfiskací, aniž by přitom oba manželé museli upustit od původní nekatolické víry.

Publikaci *Ve městě a na zámku* je třeba vyzdvihnout pro její osobitou koncepci i zpracování tématu, které do sociální historiografie pobělohorských Čech přináší nosný vklad v podobě uchopení vztahu vrchnosti a jejích měšťanů jako proměnlivého a většinou kontroverzního dějinného faktu, do jehož modelace vstoupila navíc dlouhodobá válka a dopady porážky protihabsburského stavovského povstání. Nekompromisně vyžadované provádění rekatolizace zasahující městskou komunitu o to více, že byla doposud utrakvistická, protestantská, stejně jako nový majitel panství, profitující v poslední třetině války ze svého nového majetku, který nabyl, když o něj byl nekompromisně obrán rod dosavadních vlastníků, byly klíčové faktory zcela měnící poměry na panství. Ačkoliv město Dobruška a s ním spojené původně nevelké panství Opočno se starým hradem představovalo již ve 14. století nezanedbatelný celek na mapě doosídlovaného Podorlicka a bylo i sídlem děkanátu, nepředstavovalo tehdy větší celek, alespoň při porovnání s náchodským panstvím, broumovským benediktínským opatstvím nebo potštejnsko-častolovickou doménou. Až relativně rychlé zvětšování opočenského zboží za Trčků z Lípy vyústilo do nebývalé rozrostlého majetku,[6] z něhož se stalo jedno z hlavních trčkovských sídel, což nezůstalo bez vlivu na další rozkvět Dobrušky. To jistě byl jeden z oprávněných důvodů, proč si autoři vybrali právě Dobrušku s opočenským panstvím, patřícím na počátku 17. století k největším v severovýchodních Čechách.

Druhou podstatnou složkou publikace je edice 139 dokumentů zahrnujících více než půlstoleté období, která se váže především ke kapitole líčící dramaticky se zhoršující poměry poddaných za války. První text z písemností sahá do října 1592, dobrušská měšťanka (šlechtička Kateřina Třebešovská ze Sulic) v něm žádá trčkovskou vrchnost o uznání své závěti (kšaftu). V posledním dokumentu z prosince 1647 se dobrušský primátor dožaduje u vrchnosti souhlasu pro získání nového obecního pastýře. Na mnohé z písemností je odkazováno v poznámkovém aparátu, což umožňuje vlastní porovnání dokumentu s tvrzeními autora. Až na první čtyři písemnosti se všechny ostatní vztahují k době po roce 1621. V podstatě téměř stovka z nich zahrnuje trčkovskou vládu

6 Klíčovým obdobím růstu byl několik desetiletí na konci 15. století a první třetina 16. století, k dalšímu růstu docházelo až za Jana Rudolfa Trčky v 17. století. Rekonstrukci postupu přetváření panství Opočno v rozsáhlou zemskodeskovou državu za Trčků z Lípy provedl Ondřej Tikovský v kapitole Dynamika a stabilita východočeských statků na počátku novověku, v knize Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk*, Praha 2011, zejm. s. 76–77.

ve městě a na panství, od dokumentu 103 (CIII) pocházejí písemnosti již z colloredovských časů. Více než třetina dokumentů zpřístupňuje korespondenci městské rady a rychtáře s vrchností (regentem, hejtmanem), 31 jich pochází z trčkovského období, 18 položek je datováno do let vlády Rudolfa z Colloredo. V počtu 12 dokumentů je zachycena korespondence městského vedení s vlastní vrchností, vesměs se jedná o písemnosti adresované městskou radou jednotlivým členům trčkovské rodiny. Z doby po roce 1635 již žádný takový dokument publikován není, zdá se, že nová vrchnost vyžadovala od měšťanů patřičný odstup a komunikaci pouze prostřednictvím vrchnostenských úředníků. Nepochybně i proto autoři zahrnuli do výběru dokumentů z doby po roce 1635 celou polovinu takových, které jsou korespondencí městských představitelů s hejtmanem panství či vrchnostenskou kanceláří. Další editované písemnosti by bylo možné rozřadit z hlediska jejich obsahu do několika menších skupin – korespondence se subjekty mimo panství, zpráv, vyhlášek, osobních žádostí, kšaftů apod. Soubor dokumentů je každým případem více než pouhou edicí, je i živou složkou odborného textu, který vybízí v jejich studiu.

K oddílu dokumentů jsou přiřazeny dva vstupy. Krátký seznam hejtmanů a správců opočenského panství (s. 183–185) obnáší i vysvětlující úvod o úloze a postavení vrchnostenského úřednictva a jeho vedoucích „manažerů" – správců, hejtmanů, ale i regentů všech trčkovských držav. Jejich pozice představovala převodový článek mezi majitelem a poddanými, což znamenalo jednak vliv a moc při jednání a rozhodování nad poddanými, ale také postavení vykonavatele, který musel bezvýhradně plnit vůli svých pánů. Nic na tom neměnila okolnost, že vedle úředníků původem poddaných byli ve funkcích vysokých vrchnostenských úředníků také příslušníci drobných, již zcela zchudlých rytířských rodů z okolí anebo členové pobělohorskými konfiskacemi postižené nižší šlechty. Druhým textem je seznam vybraných osob z řad dobrušských měšťanů defilujících v textu knihy pod názvem *Galerie některých representantů a obyvatel města z let 1525–1591–1653*, který – jak je patrno z názvu – přesahuje zvolené období, výrazně v čase směrem nazpět k počátku předbělohorské doby, mírně pak „dopředu" do počátku 50. let 17. století. Galerie osob je úctyhodná počtem zanesených jedinců i informacemi, které o nich přináší a jejichž nashromáždění vyžadovalo obrovské pracovní úsilí. V úvodních odstavcích je precizně odůvodněna pramenná základna celé galerie, který zahrnuje téměř čtyři desítky stran (s. 186–224).

Publikace i grafickou úpravou textu, poznámek a vnitřním uspořádáním jednotlivých oddílů vzbuzuje více než příznivý dojem. A velmi originálně působí vnější strana pevného přebalu. Na světle šedém podkladu lze pozorovat erbovní štít, který evokuje hned tři znaky na Opočensku kdysi vládnoucích rodů – pánů z Opočna a Dobrušky, hrabat Trčků z Lípy a hrabat z Colloredo. Základem je colloredovský znak (bílé břevno na černém štítě), ale nápaditou

kombinací vodorovných a kosmých čar v černé, bílé[7] a červené barvě lze ve znaku vidět také erb pánů z Dobrušky a Opočna (třikrát kosmo červenobíle dělený štít) i znak trčkovský (dvakrát černo-bílo-červeně dělený štít). Zatímco trčkovský znak je nejvíce „zašifrovaný" v rovných a šikmých čarách a pruzích (což symbolicky vyjadřuje rod již téměř čtyři století vyhynulý), colloredovský a opočenský znak jsou nepřehlédnutelné. Symbolika je zjevná, colloredovský rod nadále existuje a znak pánů z Dobrušky a Opočna je nyní znakem města Dobrušky. Ta se může pyšnit dokonce znakem, který má kompletní výbavu šlechtického erbu – přílbu s korunkou, klenot v podobě bůvolích rohů posázených praporky a přikryvadla. Jen málo měst v českém státě se může pyšnit takovým znakem. Však ho také autoři nechali zobrazit na jedné z fotografií.[8] Lze také s nimi souhlasit, že znaková kompozice na obálce odráží „vztahové pole těchto tří entit – města a jeho staré a nové vrchnosti" (s. 407).

Kromě černobílých fotografií, které přinášejí obrázky dobových písemností, i snímky objektů, lze v knize nalézt devět barevných fotografií s různými náměty jako je výřez z obrazu opočenského panství z poloviny 17. století; renesanční liturgická knížka písní z počátku 17. století (rorátník používaný dobrušským literátským bratrstvem); několik podob znaků majitelů panství (erby trčkovské, lobkovické a colloredovské); portrét nového majitele hraběte Rudolfa z Colloredo a další dva snímky dobových písemností z let 1628 a 1640). Nezbytnou výbavu vědecké monografie tvoří vedle úvodu a závěru obsáhlý poznámkový aparát se sedmi stovkami odkazů, úctyhodný seznam pramenů a literatury, seznam příloh a vyobrazení a anglické a německé resumé.

Recenzovaná publikace je výrazným přínosem pro prohlubování našich znalostí o sociálních dějinách pobělohorského období, ale také svědectvím hlubšího zkoumání regionálních východočeských dějin, a proto na ní lze nahlížet také jako na nový kámen postupně vytvářené základny pro přípravu dalšího svazku syntézy o východočeských dějinách, tentokrát novověku. Pramenná základna, o níž je kniha opřena, stejně jako hluboká znalost starší i soudobé odborné literatury, vystupující ve všech jejích částech, uvedené hodnocení jen potvrzuje.

Autor | Author

prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
ondrej.felcman@uhk.cz

7 Bílá jako heraldická barva není používána, ale v takovýchto případech nahrazuje stříbro, které se zlatem doplňovalo čtyři heraldické barvy.

8 O městském znaku byla sepsána i drobná publikace: Zdeňka KULHAVÁ – Josef PTÁČEK, *Znak města Dobrušky a jeho heraldické památky*, Dobruška 2014.

Miroslav LONDÁK a kol., *Rok 1968 – 50 rokov po…*, Bratislava, VEDA – Historický ústav SAV 2019, 248 s.

Deset let po vydání kolektivní monografie *Rok 1968 a jeho miesto v našich dějinách* (Bratislava, Veda 2009) autorského kolektivu vedeného Miroslavem Londákem a Stanislavem Sikorou, která měla připomenout čtyřicátého výročí roku 1968, vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0025/17 Povojnové Slovensko – od ľudovej demokracie cez komunizmus k demokratickej SR publikace podobného typu, nazvaná *Rok 1968 – 50 rokov po…* Práce zahrnuje celkem šestnáct studií téměř dvou desítek autorů. Jejími editory jsou Miroslav Londák a Elena Londáková z Historického ústavu SAV v Bratislavě. Kniha koncipovaná jako série příspěvků (kapitol), čemuž odpovídá i jednotně číslovaný odkazový aparát, vychází ze tří základních linií. Obsahují jednak teoreticko-filozofickou složku, hodnotící charakter politického režimu tzv. reálného socialismu a příčiny jeho rozkladu, jednak posouzení roku 1968 slovenskýma očima a konečně v kapitolách o mezinárodních souvislostech prezentují s půlstoletým odstupem zahraniční i domácí odborníci svůj pohled na události let 1968–1969. Po krátkém úvodu editorů, v němž je stručně vzpomenuta koncepce publikace, následuje osm studií, které patří ke dvěma prvně uvedeným složkám a jsou zařazeny ve střídavém pořadí.

V prvních teoreticky pojatých příspěvcích se František Novosad zamýšlí nad povahou reálného socialismu, jak označuje celé období komunistické moci, jeho převažujícím hodnocením, ale i příčinami jeho dlouhého udržování a poté nečekaného rozpadu struktur moci a následného rychlého rozkladu systému, zatímco Jacques Rupnik přidává úvahy jen o časově omezeném fenoménu Pražského jara. Neohraničuje ho však jen rokem 1968 a přiřazuje k němu 60. léta. Postupně rekapituluje kořeny reformního procesu, jeho charakter, širší mezinárodní význam i důsledky jeho potlačení pro socialistický systém, přičemž neopomíná názorové diskuze českých intelektuálů nad smyslem reformy (Kundera versus Havel).

Následuje studie Miroslava a Eleny Londákových objasňující vývoj Slovenska v jednotlivých fázích poválečné historie a dokládající trvalé ústavně právní omezování slovenských národních a státních práv ve prospěch unitárně pojímaného státu s dílčí slovenskou autonomií. V souvislosti s tím je objasněna problematika tzv. slovenského buržoazního nacionalismu a cíle, které jím byly z pražského centra sledovány. Autoři věnují také značnou pozornost technickoekonomickému zaostávání slovenského hospodářství v 60. letech, jemuž neodpovídal dynamický sociální a kulturní rozvoj země.

Gabrišova kapitola navazuje rozborem ústavněprávního řešení postavení Slovenska ve společném státě Čechů a Slováků v roce, přičemž vychází z analýzy postavení Slovenska a jeho orgánů ve společném státě v období 60. a počátku 70. let s krátkou rekapitulací předchozího vývoje. Tomu odpovídá i text kapitoly, který po krátkém vstupu přibližuje cestu k federalizaci společného

státu Čechů a Slováků ve třech částech. Zahrnují výklad proměny postavení Slovenska mezi lety 1956 a 1964 v podobě posílení pravomocí jeho orgánů a následném omezení slovenské autonomie a opětovném utužení centralizace. Zdůrazněna je formální podoba čs. federace, která se sice podle zákona stala symetrickou federací na základě dohody obou národů o společném státě, ale fakticky byla řízena politickou mocí stranického centra, což se promítalo v nedotvoření české státnosti, v omezení pravomocí slovenských republikových orgánů (u českých nebyla nikdy plně dosažena) a ve způsobu fungování zastupitelské soustavy v systému státního socialismu. V poslední části je vysvětleno praktické fungování federace. Při naplňování základního principu jednotné nedělitelné moci totiž nebylo možné realizovat dělbu moci a tím také naplňovat kompetence zastupitelských orgánů včetně parlamentu při správě státu, neboť vůle lidu bylo monopolizováno komunistickou stranou.

Slovenská tématika je v dalších dvou příspěvcích vystřídána úvahami směřujícími k širším obsahovým souvislostem československé reformy, ať již jde o její chronologické rámování včetně tzv. druhého života, nebo ekonomickou reformu a její místo v událostech konce 60. let, obojí s výrazně pozitivním náhledem. Jiří Petráš se zabývá časovým vymezením reformního předjaří, jehož počátky klade k roku 1956, aby se následně rozvíjelo od let 1962/1963 až po počátky reformního procesu. Jeho dosavadní pojmenování Pražské jaro vytvořené žurnalisty odmítá a hlásí se k zatím nepříliš známému pojmenování Československé jaro, které otevřelo Dubčekovo zvolení do čela KSČ (stal se prvním tajemníkem, nikoliv generálním, jak autor píše). V srpnové okupaci, resp. v Moskevském protokolu vidí Petráš konec Československého jara a počátek pozdějšího pádu režimu. V sametové revoluci však podle něho ideje roku 1968 ožily, hovoří dokonce o jeho renesanci, než byly převrstveny obnovením pluralitní demokracie a liberální ekonomiky. Ze závěrečné komparace dvou středoškolských učebnic a dvou projektů připravených neziskovou organizací Člověk v tísni a Ústavem pro studium totalitních režimů vyplývá, že přístupy k připomínání roku 1968 jsou velmi rozdílné a nepříliš časté, dokladem je jejich absence v povědomí mladé generace. „Druhý život" idejí československé reformy však spatřuje ve stálé *„poptávce po svobodě, spravedlnosti, občanské společnosti*."

Antonie Doležalová pojednává o povaze a významu ekonomické reformy, o jejím nedoceněném charakteru a teoretických kořenech její přípravy, opírajících se o tvůrčí aplikaci původního marxismu pro prostředí kombinující plán s tržními principy, makroekonomické řízení bez administrativně-příkazového typu a obnovu ekonomiky trhu. Chápe ji jako jádro reformního dění, jako její klíčovou část, *„jedinečnou ekonomickou reformu socialismu*". Ve zlomových okamžicích dějin však byla ignorována, ať už šlo o bouřlivě se vyvíjející politickou praxí přehlušující po lednu 1968 vše ostatní, anebo politicko-systémový zvrat po listopadu 1989, kdy prosazující se transformace ekonomiky na tržní podobu byla pojímána také jako kritika Pražského jara. Odtud i její vytěsňování v připomínkách let 1968–1969. Autorka ji řadí vedle

neřešené slovenské otázky a kulturního a občanského vzestupu propojeného s osvobozováním se od dogmat komunistické ideologie ke třem zdrojům československého reformního pohybu 60. let. Důkladnou analýzu věnuje rozkrytí zrodu myšlenek na reformu; jejich ožívání pro ni začíná po neúspěchu tzv. Rozsypalovy ekonomické reformy a spojuje je se jmény zejména Oty Šika a Josefa Goldmanna. Větší část studie objasňuje hlavní aspekty ekonomické reformy – vztah plánu a trhu a proporcionální vývoj Slovenska, kdy přes polednové proměny zůstávala v oficiálních dokumentech Pražského jara všechna vyjádření o vyrovnávání Slovenska v politické rovině. I to napomohlo ke specifickému vyústění obou problémů po roce 1989 – k návratu ke kapitalismu a k rozdělení státu. Ostatně o absenci úvah o významu ekonomické reformy a omezení polednového procesu na výrazně české rozměry svědčí i příspěvek Jířího Pehe v publikaci *Promises of 1968*, jak kapitola připomíná.

Stanislav Sikora vrací čtenáře ke slovenskému dění; rekapituluje v stylisticky přitažlivém módu hlavní vývojové kroky reformního roku 1968 v rozmezí jeho pozitivně se vyvíjející předinvazní fáze. Zdůrazňuje především momenty, které hrály klíčovou roli při vytváření negativního vztahu spojenců k československým událostem. Jedním z nich byla obrovská vlna žurnalistického zájmu o politické dění a nedávnou minulost, ovlivněná zrušením cenzury. Opakující se kritika ze strany spojenců vedla Dubčekovo vedení k dílčí reformulaci praktických kroků ve smyslu konsolidace vývoje, ale ne k uznání kontrarevolučního nebezpečí. Regulace jisté živelnosti se měla odehrávat na legislativně politické bázi korigující výstřelky, ale zajišťující občanské svobody. Znepokojení, které tento „obrat" vedení KSČ vzbudil mezi radikálními reformátory, se přetavilo v manifest Dvou tisíc slov. V jeho výzvě na utváření výborů občanské svobody a svobody slova spatřuje autor spouštěč mobilizující silně znepokojené Sověty a jejich spojence k přípravě vojenského zásahu, k němuž nakonec přes pokusy zklidnit situaci jednáními v Čierné nad Tisou a v Bratislavě došlo srpnovou okupací. A jako jednu z příčin nezdaru Pražského jara označuje ekonomické, technologické a sociokulturní zaostávání sovětského bloku za československou realitou, ten proto odmítl reformu 1968 jako škodlivý nebezpečný „virus", který je třeba zadusit. Sikora považuje reformní povahu Akčního programu za zásadní. Upozorňuje, že jeho zhruba měsíční pozdržení bylo ovlivněno přímým vstupem Dubčeka do tvorby programu motivovaným nutností zahrnout do něj federativní uspořádání státu (s odkazem na objev editora a spoluautora kniha Miroslava Londáka) a úpravy v hospodářské části programu. Povětšinou je jako důvod zdržení literaturou prezentována sovětská kritika jeho první verze, nutící k jeho úpravám a jistému zmírnění reformního tahu. Velkou pozornost poskytl Sikora přípravě federace a posouzení rozdílných přístupů mezi českou a slovenskou politickou scénou a ekonomickými odborníky, přičemž celkový výsledek charakterizoval jako kompromis vynucený do jisté míry poměry po invazi, který však nezabránil dalším rozporům.

V posledním příspěvku věnovaném Slovensku a zaměřeném sociologicky rozebral Bohumil Búzik skutečnost, že československý stát byl v roce 1968

státem dvou společností, odlišných nejen podle odvětvové skladby (se silnějším primárním sektorem na Slovensku), ale i z hlediska sociální stratifikace. Na Slovensku působil výrazně vyšší podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva v nižších sociálních vrstvách. Slovenská společnost dosahovala také nižší hodnoty ve všech složkách tzv. syntetického statusu, což souviselo jak s vyšším podílem jednoduchých prací, tak s vyšším nesouladem mezi vzděláním a charakterem práce. Na uvedenou odlišnost měly vliv vedle socioekonomických charakteristik sociokulturní složky sociálního statusu, zejména takové jako způsob života ve volném čase (způsob trávení dovolené, úroveň bydlení a vybavenost domácností předměty pro usnadnění domácích prací a trávení volného času). Na Slovensku dosahovaly nižších hodnot. Projevovala se v tom rozsáhlá sociální mobilita, způsobená industrializací země a narušující vnitřní homogenitu sociálních skupin „vnášaním" hodnot a způsobu života z rodin s převážně hodnotami a stylem života venkovského člověka. Uvedené rozdíly se nepochybně promítaly do sporů o další vývoj v roce 1968, jako byly diskuse na linii demokratizace x federalizace a podoba federalizace.

Osm dalších kapitol se veskrze soustřeďuje na mezinárodní aspekty roku 1968 a souvislosti československého obrodného hnutí s děním u sousedů i vojenské invaze. Série začíná příspěvkem ruského historika Aleksandra Stykalina, který v úvodu poukázal na stále vysoký zájem ruské historiografie o československou reformu roku 1968, projevující se odbornými studiemi i publikováním dobových dokumentů. Jeho příspěvek je fakticky shrnutím sovětských přístupů a jejich dynamiky na zásadní momenty vývoje Pražského jara. Čtenář má možnost seznámit se v hutných pasážích s pohledem Moskvy a Brežněva na události spojené s odstoupením Novotného z nejvyšší stranické funkce, s pozitivním přijetím Dubčeka jako jeho nástupce, s negativním hodnocením Akčního programu KSČ, s úvahami, jak silovým nátlakem přimět Dubčeka k otočení kurzu, který podle Moskvy mířil k ohrožení komunistického monopolu moci, a následně s prosazujícím se vojenským řešením krize. Autor jeho přípravy objasňuje a zdůrazňuje Brežněvovu opatrnost až váhavost; blíže přibližuje i Brežněvovy postoje a důvody jeho rozhodování. Zabývá se také vztahem Brežněva a jugoslávského vůdce Tita a proměnami Titova hodnocení československých událostí. Konečně připomíná, že prosovětské skupiny uvnitř KSČ považoval Kreml za politicky velmi slabé.

Na sovětsko-americké vztahy se zaměřil Slavomír Michálek. Pozornost věnuje argumentaci, kterou sovětský velvyslanec Dobrynin odůvodnil chystanou invazi do Československa v rozhovoru s americkým prezidentem večer 20. srpna 1968, následné diplomatické komunikaci mezi sovětským a americkým vedením. Postoj USA k sovětské agresi vycházel z přesvědčení, že invaze nesměřuje proti zájmům Západu, neboť je vnitřní záležitostí sovětského bloku, a kvůli tomu není nutné narušovat zlepšení vzájemných vztahů obou velmocí v rámci procesu détende.

Ljubodrag Dimić ozřejmuje postoj jugoslávského vedení vůči československému vývoji let 1967–1968 analýzou vzájemných setkání vůdců obou zemí a jugoslávského zájmu o sovětské aktivity vůči Praze. Podle něho považo-

val Tito čs. vývoj do jisté míry za inspirativní pro řešení vlastních domácích problémů, ale poměrně brzo odhadl, že nárůst masívního nátlaku Sovětů na Dubčeka signalizuje nebezpečí invaze. Její provedení v srpnu 1968 považoval i za vyhrůžku Jugoslávii, což se odrazilo v politické a vojenské aktivizaci jugoslávské společnosti na obranu země a zmraženy byly i sovětsko-jugoslávské vztahy. Až jaro 1969 přineslo opětovné uvolnění, když Tito vyhodnotil, že sovětské kroky vůči Jugoslávii naznačují vstřícnost a snahu vztahy opět oživit. Dubčekův experiment tak byl zapomenut i v Jugoslávii.

Zuzana Poláčková rozebírá postoje vedení rakouského státu k událostem v Československu. Vycházely z důsledného respektování jeho neutrality, proto autorka připomíná obnovu jeho samostatnosti v roce 1955 a proces budování rakouské státní identity. Rakouská jednobarevná lidovecká vláda zaujala k invazi velmi opatrný postoj, aby neohrozila suverenitu země a vztahy k SSSR, což vedlo k vyostření domácí vnitropolitické krize a v roce 1970 k předčasným parlamentním volbám. Vláda byla kritizována za nedostatečnou ochotu zemi bránit a za to, že nevystoupila jednoznačně proti invazi do sousedního státu. Zmíněna je i ochota rakouských úřadů pomáhat československým emigrantům (obdobně v roce 1956 maďarským uprchlíkům), odůvodňovaná rakouskou neutralitou a humanitárními zásadami. Pomoc utečencům měla silnou pozitivní odezvu u obyvatel i u české menšiny. O situaci v obsazeném Československu jevila velký zájem rakouská média.

Do maďarské reality nahlíží Miklós Mitrovits a hledá mezníky, které rámovaly Kádárovu cestu od podpory Dubčekovy politiky k souhlasu s účastí maďarské armády na srpnové okupaci. Prvním bodem postupného obratu bylo moskevské setkání Brežněvova vedení s vůdci satelitů v květnu 1968, kde Kádár souhlasil s uspořádáním vojenského cvičení Šumava a účastí maďarských vojáků a rovněž s tím, že by mohlo dojít v Dubčekově vedení strany ke změnám. Maďarský postoj v Československu byl však nadále vstřícný, jak ukázalo jednání představitelů obou zemí při Dubčekově a Černíkově červnové návštěvě Budapešti i pohled maďarských generálů na chování sovětského velení při cvičení Šumava. Kádár sice odsoudil Dva tisíce slov, ale zatím Dubčekovu politiku obhajoval; až neúčast KSČ na setkání ve Varšavě a průběh tamního jednání, v němž byl ostře kritizován za své postoje zejména Ulbrichtem, ho přiměly se jednoznačně přihlásit k přijatým závěrům a souhlasit s účastí na společných akcích. V následném rozhovoru s Brežněvem a Kosyginem se je přesto snažil přesvědčit, že je třeba využít i minimální možnosti pro jednání, které vojenské intervenci zabrání; s tím spojený konzervativní obrat by ohrožoval také maďarské reformní kroky. Brežněvův souhlas s přípravou čs. - sovětského jednání znamenal ústup od dalšího pokusu vojensky zasáhnout do čs. vývoje formou nového vojenského cvičení, do něhož měla být v červenci zapojena i maďarská armáda. Mitrovits poté na rozhovoru Kádára a Dubčeka ze 17. srpna ukazuje, že Dubček stále nechápal, že proč bratislavské setkání oddálilo intervenci, neboť trval na stanovisku, že vedení KSČ neudělalo chybu, když se nezúčastnilo jednání ve Varšavě, ačkoliv právě jeho neúčast výrazně aktivovala přípravu intervence. Potom již invazi nestálo v cestě nic; její

podoba a rozsah účasti maďarských divizí na okupaci Československa jsou popsány v poslední části. Autor uzavírá, že státy sovětského impéria nemohly vést autonomní politiku a ani Kádár nemohl obhájit vlastní reformy. Přínos kapitoly je zjevný, škoda jen, že chronologie událostí je místy poznamenána chybnou datací, (např. demise Novotného je přiřazena k 20. březnu, setkání v Bratislavě k 6. srpnu 1968).

Kapitolu o polské angažovanosti v československých událostech napsal Miroslaw Sumilo. Ačkoliv neopomenul přiblížit vztah Gomulkova vedení k dění v zemi jižního souseda, důraz položil na objasnění postojů polské veřejnosti k vývoji reformního pohybu jak v jeho vzestupné fázi, tak zejména v posrpnové etapě. Polská veřejnost s polskou účastí na vojenské operaci Dunaj a následné okupaci převážně nesouhlasila a přímo ji odsuzovala. Objevily se – stejně jako na jaře – opět projevy obdivu a zjevné podpory úsilí Čechoslováků. Tragické sebeobětování Ryszarda Siwiece v září 1968 toho bylo symbolickým výrazem. Na druhé straně autor reflektuje sympatie pražských studentů a československého tisku demonstrujícím polským vysokoškolákům v březnu 1968, inspirovaných Pražským jarem. Obojí nezůstalo bez vlivu na myšlení polských vládců – československý reformní experiment vnímali jako zásadní nebezpečí pro svou moc ve všech sovětských satelitech, a proto musel být zastaven násilím. Gomulkova averze přetrvala i poté; vždyť Gustávu Husákovi vyčítal pomalé tempo v obnově pořádku.

Mihail Gruev se v příspěvku *Bulhari a Pražská jar 1968* stručně postihl cestu komunistického vůdce Todora Živkova na vrchol moci dosažený naprostou servilitou vůči kremelskému vedení. Poté načrtl utváření postojů vedení BKS k československé reformní praxi. Jisté Živkovo opoždění v zaujetí kritického postoje vůči polednové politice KSČ bylo způsobeno jak obavou, že Brežněv hodlá změnit satelitní vůdce, tak i skutečností, že zprvu sám prováděl dílčí reformní kroky v hospodářské sféře s využitím tržních principů. Na moskevském setkání vůdců bratrských stran v květnu 1968 již patřil s Gomulkou a Ulbrichtem k nejtvrdším kritikům Pražského jara a na tomto postoji setrval až do invaze. Sofie viděla v československém vývoji ohrožení celého socialismu i kvůli vlivu českých a slovenských menšin, respektovaných v Bulharsku pro své zásluhy od 19. století. Československá reforma se mohla právě přes ně stát nebezpečným příkladem pro bulharskou společnost. Obavy Živkovova vedení z možné propagandy československých reforem se odrazily v praktické politice vůči českým a slovenským menšinám v zemi a v kontrole čs. účastníků IX. světového festivalu mládeže a studenstva konaného v Sofii v červenci 1968. Podle Grueva všechny tyto momenty a následná bulharská účast na okupaci Československa definitivně způsobila přelom v myšlení bulharské inteligence. S rostoucí pochybností o legitimitě politického režimu se začala vzdalovat stranické byrokracií. Podle jednoho z bulharských komunistů pohřbila invaze sovětskou říjnovou revoluci.

V závěrečné kapitole si Michal Štefanský klade otázku, zda hrozil v souvislosti s československou krizí vojenský konflikt? Meritum textu je založeno na výkladu vojenské stránky invaze. Autor připomíná různé varianty operace

Dunaj, sílu nasazeného uskupení armád fakticky čtyř zemí Varšavské smlouvy („účast" armády NDR byla symbolická) a dva cíle operace – zastavení reformy a trvalé umístění sovětských vojáků na československém území, vyplývající z potřeb nové sovětské vojenské doktríny. Dotčeny jsou také plánované, ale nerealizované tři sovětské pokusy o obsazení Československa z května, června a července 1968. Další výklad se soustřeďuje na přípravu a průběh invaze. Připomíná známý plán na převzetí moci Indrovou skupinou propojený s překročením hranic invazními vojsky, který se nepodařilo zrealizovat pro okamžitý masivní celospolečenský odpor ve třech směrech – odmítnutím spolupráce s okupanty, podporou legálním představitelům a kritikou kolaborantů. Rozsáhlá aktivita médií umožnila pravdivým zpravodajstvím o situaci v zemi blokovat sovětskou dezinterpretační propagandu a donutila Brežněva zahájit s dosavadním čs. vedením jednání a ponechat ho nakonec u moci. Následně je popsán postup jednotlivých invazních svazků na československém území a stručně dotčeno jednání o závěrečném protokolu a o smlouvě o rozmístění sovětských vojsk v Československu. Více pozornosti věnuje autor osobě Gustáva Husáka a jeho vstřícným krokům vůči Brežněvovi, které mu umožnily kariérní vzestup. Upozorňuje též, že ačkoliv Sověti dospěli k přesvědčení, že operace Dunaj měla nedostatky, na sovětských vysokých vojenských školách byla v 70. a 80. letech reflektována jenom pozitivně. K jejímu přehodnocení byl SSSR donucen až v prosinci 1989. Období okupace ukončila smlouva o odchodu sovětských vojsk z února 1990. Nebylo by však od věci, kdyby závěr kapitoly odpověděl na otázku položenou v jejím názvu.

Padesáté výročí československé reformy dostalo v této publikaci, iniciativně připravené slovenskými historiky a s nimi spolupracujícími zahraničními autory, přínosný vklad do poznání let 1968–1969. Kniha dokládá jeho stálé prohlubování; některé z kapitol výrazně rozšiřují naše znalosti, prohlubují anebo zaplňují doposud existující mezery. Ocenit je třeba i její víceoborový charakter, potvrzující, že události let československého předjaří a roku 1968 představují pro svůj dopad na světové dění vděčný námět nejen pro historiky, ale i pro odborníky z dalších společenských věd. Součástí kolektivní monografie je závěr, anglické resumé, seznam použitých pramenů a literatury, seznam zkratek, autorů s uvedením jejich pracovišť a jmenný rejstřík.

Autor | Author

prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
ondrej.felcman@uhk.cz

zprávy

Jaroslav Wagner (1921–2006). K 100. výročí narození významného jičínského rodáka a památkáře

Jičínské muzeum připravilo po svém dlouhém uzavření dvě výstavy s jičínskou tematikou. Jedna z nich, která byla ve výstavní chodbě muzea otevřena až do 20. června 2021, nesla název „Jaroslav Wagner, památkář a jičínský rodák (1921–2006)". Výstava se konala u příležitostí stého výročí narození této významné osobnosti.

Celá prezentace byla založena především na pozůstalosti Jaroslava Wagnera, kterou jeho manželka Jaroslava Wágnerová darovala jičínskému muzeu. Díky tomu bylo možné si představit celé profesní zaměření, publikační činnost a způsoby práce tohoto významného pracovníka památkové péče. Stovky fotografií a rukopisů svědčí o Wagnerově profesionálním, důkladném a odborném přístupu ke všem zpracovávaným tématům. V jeho životopise byly využity vzpomínky Jičíňáků, ale i dokumenty ze Státního okresního archivu Jičín, Vojenského archívu – Centrálna registratúra Trnava, Archivu Česko-německého fondu budoucnosti a Literárního archivu Památníku národního písemnictví. Jaroslav Wagner byl představen jako student, sportovec, památkář a člověk, který miloval Jičín.

Jaroslav Karel Vágner (až později Wagner) se narodil v neděli 5. června 1921 v poledne, v přízemním domku čp. 108, na spodním konci Jungmannovy ulice v Jičíně. Byl zapsán jako dítě bez vyznání. Od roku 1927 docházel do cvičné školy při učitelském ústavu, poté byl žákem měšťanské školy a ve školním roce 1937/1938 nastoupil na reálku. Brzy po maturitě pracoval jako pomocná kancelářská síla v zásobovacím oddělení Městského úřadu v Jičíně, kde setrval až do konce června 1945. Souběžně se věnoval sportu: lyžování, plavání a především volejbalu, v němž získával nadprůměrných výsledků. V letních měsících pracoval i jako plavčík na jičínské plovárně. V letech 1942–1944 byl totálně nasazen a za války také krátce působil v jičínské městské galerii.

Po osvobození zahájil svá vysokoškolská studia již v červnu 1945 zápisem na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze, kde se věnoval dějinám umění, klasické archeologii a estetice. V roce 1954 byl přijat jako odborný pracovník do centrálního úřadu Státní památkové správy. Tam později působil ve vedoucích a vědeckých funkcích, a to až do roku 1985, do svých 64 let. Pracoval v oboru konzervace, dokumentace a obnovy památek architektury.

Po celý život prosazoval dříve téměř nevyužívanou syntetickou metodu ochrany památek, která je pojímá jako nedílný umělecký celek. Byl jedním z iniciátorů vzniku městských památkových rezervací a sám zpracovával průzkumy a návrhy na jejich vyhlášení v Domažlicích, Horšovském Týně, Hradci Králové, Josefově, Pardubicích, Litomyšli, Jičíně, Moravské Třebové, Novém Jičíně, Novém Městě nad Metují, Telči, Žatci ad. Ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze se stal jedním z nejuznávanějších odborníků

zvláště na středověký a raně novověký stavební vývoj měst a dalších stavebních památek. Jeho odborné posudky zachránily mnoho vzácných urbanistických celků a jednotlivých objektů.
V oblasti rekonstrukcí a restaurování památek je nutné zmínit jeho návrh na obnovu zámku Staré Hrady, analytické plány pro rekonstrukci jičínského zámku a studii obnovy a využití Valdštejnské lodžie, parku a obory. Dále se zasloužil o zachování historické hodnoty města Jičína, když v roce 1956 a následně v polovině 60. let prosadil vyhlášení městské památkové rezervace. Věnoval mimořádnou pozornost a značné úsilí obnově památek v rodném městě i v mnoha dalších obcích Jičínska.
Výsledkem jeho mnohaleté práce je více než stovka odborných studií a řada vydaných publikací věnovaných nejenom historii české architektury a urbanismu.
Jičíňáci si na Jaroslava Wagnera pamatují jako na milého a úžasného člověka. Byl to elegán, často chodil v roláku či v košili s rozhalenkou a na krku měl uvázaný šátek jako vázanku. Jaroslav Wagner zemřel 27. 1. 2006, ve věku nedožitých 85 let. Pohřben je na jičínském hřbitově.

Autorka | Author

Mgr. Hana Fajstauerová
Muzeum hry
Regionální muzeum a galerie v Jičíně
Valdštejnovo náměstí 1
506 01 Jičín
fajstauerova@muzeumhry.cz

Bílá místa konce války ve Dvoře Králové nad Labem: válečná výroba a nucené nasazení

Od 17. září do 22. listopadu 2021 patřily výstavní prostory Městského muzea ve Dvoře Králové nad Labem tématu, které je v historii města poněkud opomíjené a neprobádané. Královédvorští muzejníci navázali „Bílými místy na konci války …“ na výstavu „Bílá místa konce války 1944–1945“, která byla realizována v semilském muzeu od 17. července 2020 do 25. července 2021. Díky spolupráci s jejím autorem PhDr. Tomášem Chvátalem, Ph.D. se podařilo poodkrýt fungování válečné výroby firmy Junkers Flugzeug und Motorenwerke, Aktiengesellschaft ve Dvoře Králové nad Labem od roku 1942. Firma Junkers využila některé královédvorské textilní továrny a jejich zaměstnance pro výrobu součástek na letecké motory. Protože kapacity zdejších pracovních sil byly brzy vyčerpané, využila institutu nuceného nasazení. Výstava ukázala návštěvníkům, jaké byly pracovní podmínky v továrnách, jak a kde žili nuceně nasazení. Díky rozsáhlé spolupráci s mnoha institucemi a soukromými osobami se podařilo představit nejenom osobní vzpomínky nuceně nasazených na část života, kterou tu prožili, ale i fungování systému rozdělování pracovních sil v rámci Protektorátu. Velká část výstavy byla věnovaná i samotným výrobkům, které v našem městě Junkers vyráběla. Tato výjimečná výstava vznikla ve spolupráci s Muzeem a Pojizerskou galerií v Semilech p. o., Státním oblastním archivem v Hradci Králové, Vojenským historickým ústavem a jeho Leteckým muzeem Kbely, Česko-německým fondem budoucnosti, Ing. Josefem Jiránkem a celou řadou soukromých osob.
K výstavě byla v roce 2021 vydána publikace s názvem *Bílá místa konce války ve Dvoře Králové nad Labem. Výroba pro Junkers a nucené nasazení*, jejímž autorem je zmíněný Tomáš Chvátal.

Autorka | Author

Bc. Dana Humlová
Městské muzeum
Dvůr Králové nad Labem
Sladkovského 530
Dvůr Králové nad Labem
reditelka@muzeumdk.cz

Obsah

STUDIE

Synody biskupa Tobiáše z Benešova.
K počátkům synod v pražské diecézi 9
PAVEL OTMAR KRAFL

Vilém z Vřesovic na Doubravské Hoře,
prokurátor jagellonského věku († 1529) 20
JAN BOUKAL

Zmeny patrocinií sakrálnych stavieb města Krupina v zrkadle
vizitačných protokolov v 17. – 18. storočia 33
MIROSLAV LUKÁČ

K počátkům českého osídlení ve středním Kansasu 52
JAN SATRANSKÝ

RECENZE

Dalibor PRIX – Eliška RACKOVÁ – Jiří SLAVÍK
Středové venkovské kostely východních Čech I 72
prof. PhDr. FRANTIŠEK MUSIL, CSc.

Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ
Předbělohorské Brno.
Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel 76
Mgr. BARBORA HERČÍKOVÁ

Jaroslav ŠŮLA – Ondřej TIKOVSKÝ,
Ve městě a na zámku. Dobrušští měšťané kontra
opočenská vrchnost za třicetileté války. 79
prof. PhDr. ONDŘEJ FELCMAN, CSc.

Miroslav LONDÁK a kol.,
Rok 1968 – 50 rokov po..., 86
prof. PhDr. ONDŘEJ FELCMAN, CSc.

ZPRÁVY

Jaroslav Wagner (1921–2006). K 100. výročí narození významného
jičínského rodáka a památkáře 94
Mgr. HANA FAJSTAUEROVÁ

Bílá místa konce války ve Dvoře Králové nad Labem:
válečná výroba a nucené nasazení 96
Bc. DANA HUMLOVÁ

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo…) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:
Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky.* V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- Monografie: Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzivou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách,* Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě,* in: Středověká Morava, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE *V/3,* edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970.* Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968), Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikač ní údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOkA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č. j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archívních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar…*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta,* Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby* v *Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví,* Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ** (-) a **POMLČEK** (–)**!**
  Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
  Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:
  – připojení spojky -li (např. můžeš-li)
  – spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
  – slučovacím spojení (např. propan-butan)
  – upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
  – adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
  – rozdělování slov

Pomlčka
– klávesová zkratka Alt + 0150
– můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsou okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
– v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada VLH nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení

I.

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:
15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku
1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.
Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručený text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržený text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručené odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručených textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručený text je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,

2. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,

3. doručený text je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.

4. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Východočeské listy historické
46/2021

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2021
106 stran

Tisk GRANTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784